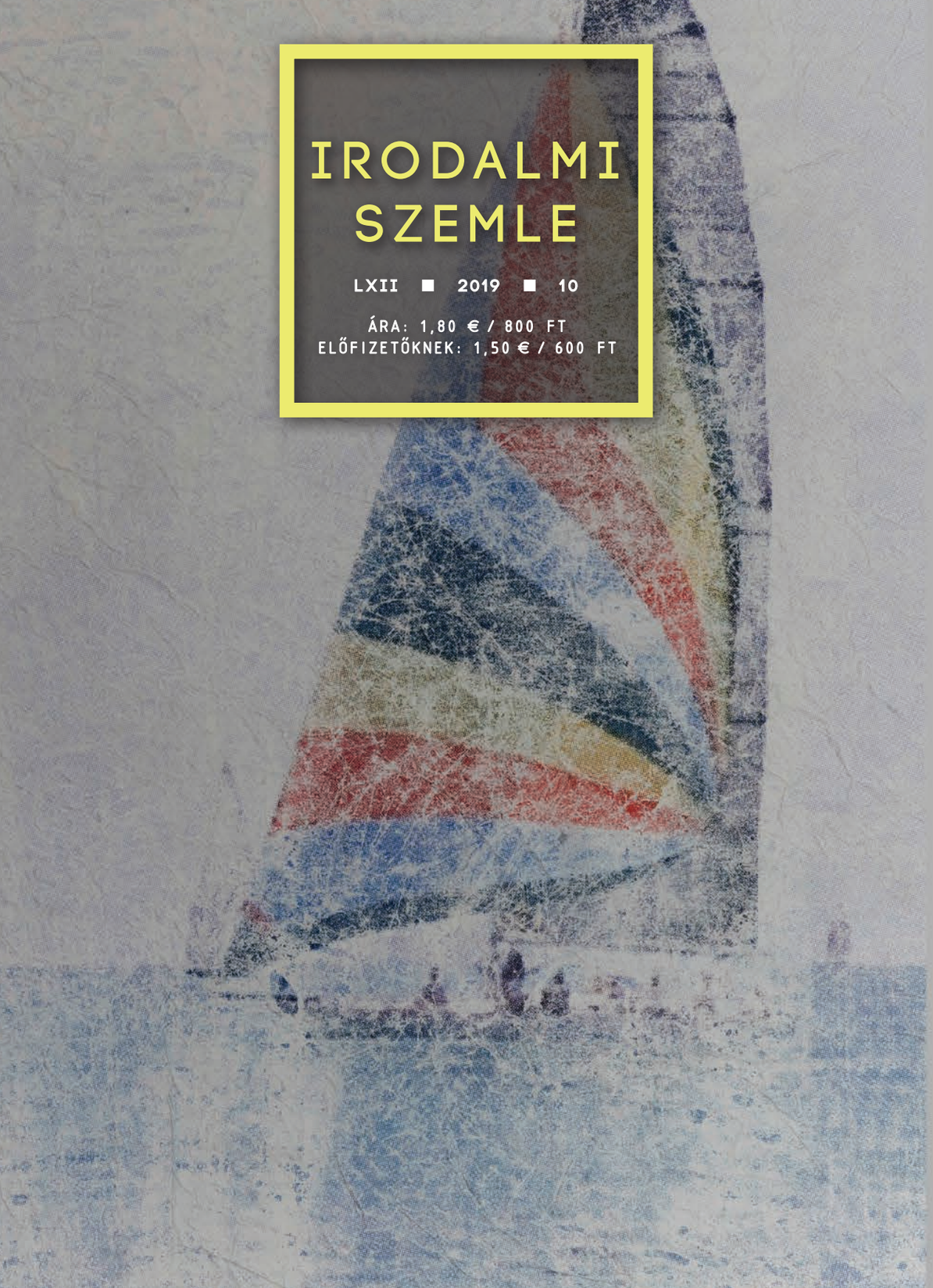

IRODALMI SZEMLE

LXII ■ 2019 ■ 10

ÁRA: 1,80 € / 800 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 1,50 € / 600 FT

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
■ LXII. ÉVFOLYAM
■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
■ SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR**
■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
■ **FŐMUNKATÁRSAK:** CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
■ **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
■ **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
■ ISSN 1336-5088
■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
■ SZERKESZTOSEG.IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT GÉCZI JÁNOS ALKOTÁSAIVAL ILLUSZTRÁLTUK.

GÉCZI JÁNOS (Monostorpályi, 1954) író, költő. Irodalmi pályafutása az irodalmi és a képzőművészeti neoavantgárd hagyományára figyelve kezdődik, bár az utóbbi két évtizedben már nem tekinthető semmilyen irányzat elkötelezettjének. Nemzedékére jellemző módon több műfajban tevékenykedik (költészet, esszé, regény, szöveg, vizuális költészet), a műfaji határok lebontásával kísérletezik. Vizuális karakterű irodalmi tevékenységeit is ez a törekvés hatja át. Képverseket, fényképeket, térverseket indulása óta készít, s ezek hazai és nemzetközi folyóiratokban, antológiákban, kiállításokon és kötetekben kaptak helyet. Több tucat kevert műfajú könyve jelent meg magyar és külföldi kiadóknál, ezek között szerepelnek a vizuális műveket bemutatók is, mint például a Vadnarancsok (versek, FMS, 1982), a Léghajó és nehezéke (versek, Magvető, 1983), az Elemek (versek, Szépirodalmi, 1986), a Gyónás (versek, Magvető, 1988), a Látkép a valóságról gepárddal (versek, Szépirodalmi, 1989), a [fonalvers, figurával] (versek, Vár Ucca Tizenhét, 1994), Az ősz mint júlia (haikuk és wakák, OSzK, 2003; Napút, 2012), továbbá a Lösz (Ladik Katalinnal, versek, fényképek, zEtna, 2019) és a Kancsólakó kígyó (versek, Vámbéry, Dunaszerdahely, 2019). 1993-ban Salvatore Quasimodo-különdíjban, 2007-ben Artisjus-díjban részesült, 2011-ben József Attila-díjat, 2013-ban Bárka-, 2015-ben Alföld-díjat, 2019-ben Quasimodo-emlékdíjat kapott. Munkásságát számos kritika, illetve tanulmány tárgyalta, köztük két Géczi-korpusszal foglalkozó monográfia.

A CÍMLAPON ÉS HÁTSÓ BORÍTÓN: MISKOLC 12, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm, RÉSZLET

PORTRÉ 1., 2017, KOLLÁZS, TÉPETT PLAKÁT, 9x14 cm

PORTRÉ 2., 2017, KOLLÁZS, TÉPETT PLAKÁT, 9x14 cm

3 GÉCZI JÁNOS: VALÓBAN; UGYAN; ODÜSSZEIA; METATÉZIS (VERSEK)

8 PETER KARPINSKÝ: A LEGYEK URA (PRÓZA, MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA)

24 DÚLL KATA: VALÓJÁBAN VADSZŐLŐ; SZONETT HELYETT (VERSEK)

26 FRIED ISTVÁN: VERBÓ ELHÍRESEDETT FIA FÖLDRÉSZEK ÉS NYELVEK KÖZÖTT. BENYOVSZKY MÓRIC KALANDJAI KELET-KÖZÉP-EURÓPA IRODALMAIBAN (TANULMÁNY)

46 NAGY MAGDOLNA: A TÉRFOGAT; A VILÁGVÉGE UTÁN; ÓCEÁN (VERSEK)

48 FODOR PÉTER: FÁBÓL ÖTKARIKA. VARASDY DEZSŐ: *NEHÉZ KESZTYŰK* (TANULMÁNY)

57 SOKACZ ANITA: ONNAN NÉZNEK; PORCELÁN, ESTE (VERSEK)

60 ARIANA FABISZEWSKA: A TRANSZKULTURALIZMUS TRAUMÁI BORBÉLY SZILÁRD *NINCSTELENEK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN (TANULMÁNY)

76 RUDAŠ JUTKA: A KÉT KULTÚRA KONTEXTUSÁBAN FORMÁLÓDÓ MŰVEK SAJÁTOSSÁGAI (TANULMÁNY)

86 SZÁSZI ZOLTÁN: FLÓRA, LÁTOM, INDULSZ. AZ ÉN KÓRTÁRSAIM (PRÓZA)

90 SCHÄFFER ANETT: AZ IRODALOM TESTEI. FÖLDES GYÖRGYI *TEST – SZÖVEG – TEST: TESTREPREZENTÁCIÓK ÉS A MÁSIK SZÉPIRODALMI ALKOTÁSOKBAN* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL (KRITIKA)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 300. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 1,80 €. MAGYARORSZÁGON: 800,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 9,- € , EGY ÉVRE 18,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 3600,- FT, EGY ÉVRE 7200,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌OKTÓBER/2019 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES ▌JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214.,
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 300. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 1,80 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 9,- €, NA ROK: 18,- €.

MISKOLC 5., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

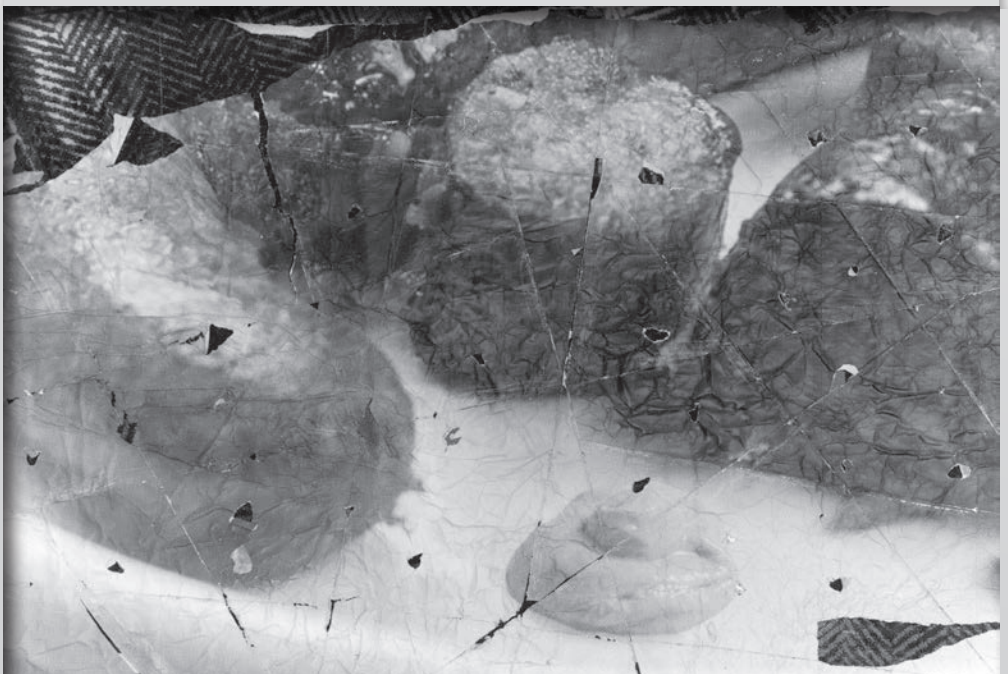

GÉCZI JÁNOS

VALÓBAN

Valóban, egykor politizáltunk
És gyűlöltük a másikban azt, ami
Nem olyan, mint önmagunk. Csak
A patriótizmusunk a közös. Ma
Mellékes minden. Hozzá tartozik ez is, az is,
Miként a soreleji nagybetű. A tripla rím
S a felláció. Hogy nincs égbe törő
Vágy sem az irodalomban, sem a túrázásban.
Ha üzenetet küld, úgy tetszik, továbbra is
Tetszetős, vörös sörényű, vágtás, szabad
Ölelésű a nemzeti parkban, ahol
Augusztusban a töbrökben fagy reggel
És ürítés után zöldre festi a farpofáját
Az acsalapulevél, a törlőpapír.
Holott e nő
Bennem él, vadcseresznyéből van ő is,
Amint az erdő gyümölcsében a cseresznyekukac.
Szép kor, mindenkor jelen idő volt benne.
Hogy megidézem, úgy sem válik múlttá.
Magam is részese vagyok. 52 kilós testben
Hordozom nehezékként a paradicsomát.
De valahogyan még mindig
Nem lesz könnyebb, se nehezebb.

UGYAN

Ugyan, ha egyedül volt, folyton dünnyögött,
de valójában három vagy négy évtized kellett,
hogy a saját mondatait,
kavicsként tegye a nyelve alá,
ne maradjon csendben.
Akadtak, akik úgy ítélték meg,
akként hallgat, hogy közben
himnuszt cirpel a napsütéshez,
bár nem lettek a hívei.
Akadtak, akik képtelennek mutatkoztak ránézni,
de nem mutatkoztak ellenfélnek. Akadtak,
akik gyűlölték. Azokra várakozott eddig.

ODÜSSZEIA

Délután bejárom a darabjait
a helynek, ahol élek. Bizonytalan,
merről fú a szél, s a tér, amelyet
a lépteim behatárolnak.
Gyarapodik a feledés.

A múlt eposz, melynek
soraival úgy növekszik a hossza,
ahogyan a csendje apad. Papírra
ömlik valamennyi hősi pillanat.
Mérőón nyelveként érek
a mérhető tartomány pereméhez.
Feltűnik a folyópart,
bodza, vadzab, kutyatej s a melléjük
csapódó ember. Megépül a hajó,
eléri a várost, amelyet a hajósok
gyújtanak fel s égetnek porrá.
A füst elkeveredik az otthon
füstjével, másik asszony tálalja
az ételt, nem az, aki főzni tette
a tűzre. Igent szavaznak
a népgyűlésen, a végeredmény
nem lesz. A kövek
változatlanok és a betűk.

METATÉZIS

Valahogy ma minden távoli.
Pedig csak a vízfelszín magas.
Amilyen lenni a mély szokott,
homályos, ha abban elmerül

a test. A lebegés? Nem marad
semmi abból, aki sodródik
az árral. Horzsolja kő, befonja
az áramlat, azonosul a

geológia alakzatával,
olybá lesz, mint a langy Balaton.
Palackbőrbe belegyűrt lélek,
s miként a szkafander, rádermed,

befoglalja a cseppfolyós üveg.
Folyadékkristály négy végtagú
állata. Archeológia.
Vagy más, aminek, mert nincs neve,

nincs hangja, se tana. Hite se.
Hogy nem marad más, csupán ami nem
valaki. Aminek nincs szíve
és benne dörömbölés. Nincs meta-

tézise, hogy szavát nem látni,
nyomát nem hallani, s a hangjának
szaga, aromája a kezének.

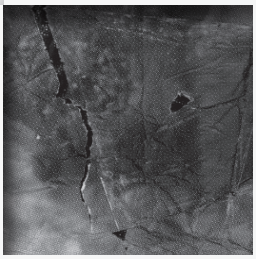

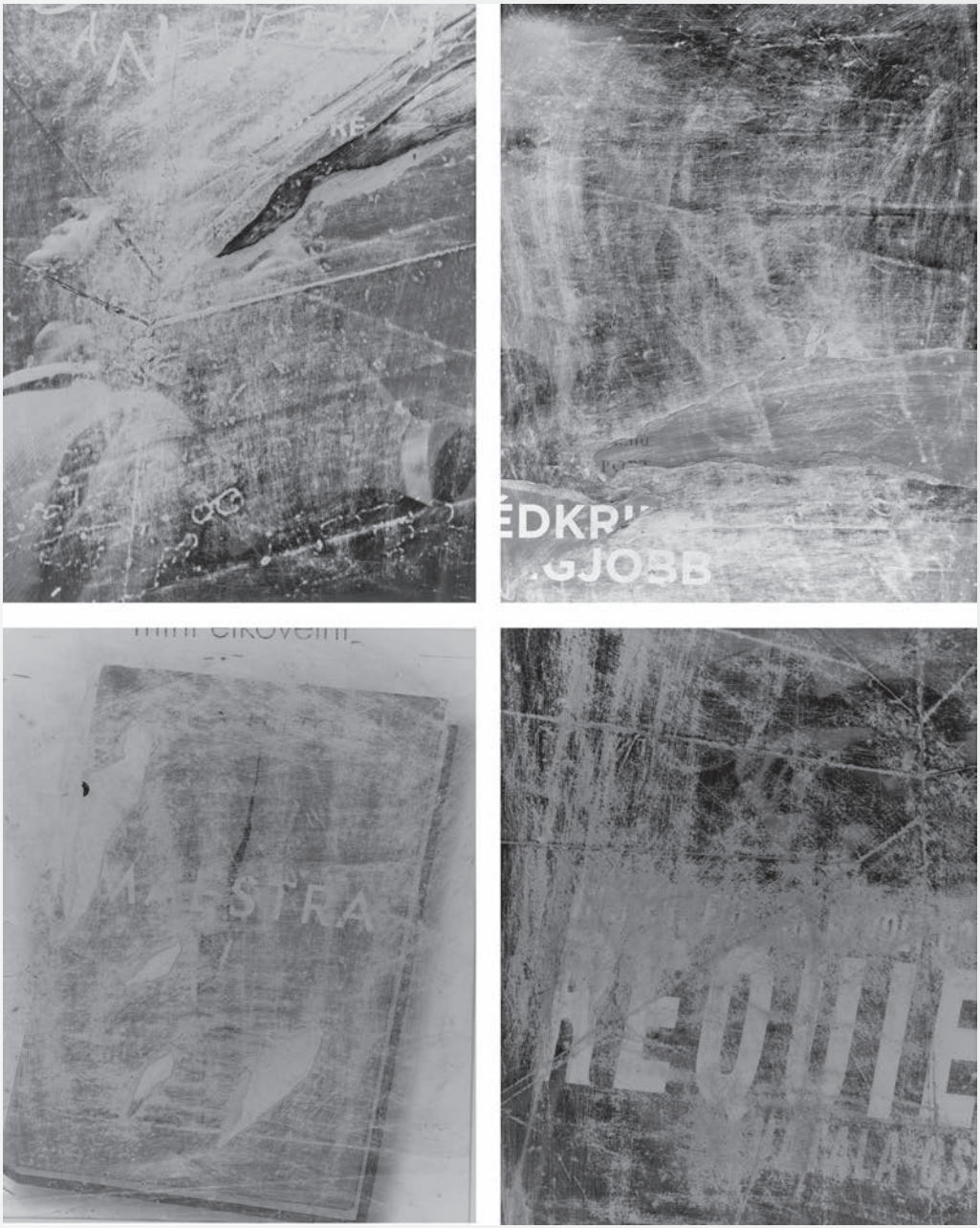

ATHENAEUM 1-4., 2018, DEKOLLÁZS, 40x50 cm

PETER KARPINSKÝ

A LEGYEK URA

– Ivan, csipkedd magad! El fogunk késni. Mint az apád, olyan vagy. Pont olyan mamlasz. Mi a fenét csinálsz még mindig a fürdőszobában?! – mérgelődött az asszony, de hangja beleveszett a víz zúgásába.

A fiatalember épp a borotvahabot kente szét az arcán. Mutatóujja hegyével az orra alá is odamaszatolt egy kicsit, és belebámult a tükörbe. Ősz szakállú aggastyán nézett vissza rá. Talán a Télapó.

– Nem ismerlek – jópofizott Ivan –, de ha akarod, megborotválak.

Az öreg a tükörben nyájasan elmosolyodott.

– Na végre! Majdnem egy óra hosszat voltál bent. Öltözz gyorsan! – sürgette az anyja. – Ott a ruhád a széken. Rég el kellett volna indulnunk. A végén még lekéssük a vonatot.

Klára, az anyja barátnője a kerti asztalnál ült, nagy sárga napernyő árnyékában. Béka, pitypang alatt, gondolta Ivan, és ezt rendkívül mulatságosnak találta.

– Most meg mit röhögsz? – kérdezte az anyja.

– Csak úgy.

Az asszony ingerülten vonta össze a szemöldökét:

– Tessék rendesen viselkedni. Nem hogy szégyent hozol rám!

Klára integetett, amikor meglátta közeledni őket a poros ösvényen, de nem állt fel, hogy elébük menjen. Žaneta nyitotta ki a kaput. Mosolygott. Ahogy mindig. Dús fekete haja kékesen szikrázott a napfényben, bőre sima volt és csillogó, mint egy porcelántányér, szeme ferdén metszett.

– Anyu azt mondta, hogy gyertek be – köszöntötte az érkezőket.

– Nahát, Žanetka, hiszen te kész nagylány vagy! – csippentette meg Ivan anyja a lány dundi pofiját. – Barátod is van már?

Žaneta a fejét rázta.

– De anyu azt mondta, keres nekem valakit – ezzel megfordult meztelen sarkán, és intett, hogy kövessék.

A vendégek óvatosan lépdeltek a példásra nyírt gyepen. Ivannak egy pillanatra olyan érzése támadt, hogy le kellene vetnie a cipőjét, nehogy összetapossa.

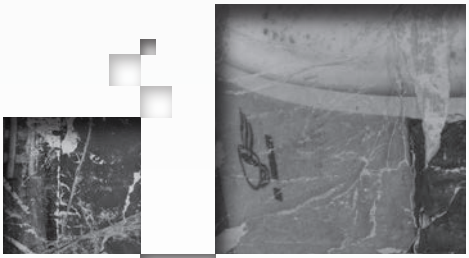

– Klári! – kiáltotta az anyja, és színpadiasan szétvetette a karját. – Ezer éve nem láttalak! Úgy örülök, hogy jelentkeztél végre!

Klára felállt, megvárta, míg egészen közel érnek; akkor jobbról-balról nyomott egy puszit Ivan anyjának arcára.

– Cs'kolom – mormogta Ivan.

– Ivko! Hogy megnőttél! Ilyen kicsi voltál, ni, mikor utoljára láttalak! – lelkendezett Klára, majd kissé hátrább lépett, és mindentudón kijelentette: – Tiszta apja. Tiszta apja!

– Azt az idiótát ne is emlegesd – vágott közbe ingerülten Ivan anyja.

– Hogyhogy? Még mindig nem jött vissza?

– Nem, de ott egy meg a fene, ahol van! – legyintett Ivan anyja, majd körbepislogott: – Hát a te férjed?

– Bent kellett maradnia a városban, sürgős munkája akadt a rendelőben.

Ivan anyja megértőn bólintott.

– Minket hármunkat előreküldött, ő meg majd jön utánunk holnap – magyarázta Klára.

– Hármatokat? – kérdezte meglepetten Ivan anyja.

– Igen, engem, Žanetkát és doktor Van Helsinket. A férjem kollégája, Hollandiából. Egy konferencián ismerkedtek meg. Nem volt még Szlovákiában, meghívtuk hát hozzánk a hétvégére.

– És hol van?

– Elment járni egyet. Bármelyik pillanatban itt lehet.

És ekkor valóban feltűnt a nyaralóhoz vezető úton egy hófehér öltönyös, szalmakalapos férfi. Viccesen járt, kissé szökdécselve, mintha rövidebb lett volna az egyik lába.

– Doktor Van Helsink. Gyerekkori barátnőm – mutatta be egymásnak Klára a vendégeket.

Van Helsink gálánsan meghajolt, és kezet csókolt Ivan anyjának.

– Örvendek, Helsink úr – pirult bele Ivan anyja.

– VAN Helsink – igazította helyre Klára. – Erre nagyon kényesek. A „Van" azt jelenti, hogy nemesi származású.

– Juice or cafe? – kérdezte a háziasszony, miután mindannyian helyet foglaltak a napernyő alatt. – Kávét vagy gyümölcslevet?

– Juice, please – felelte Van Helsink.

– Én inkább kávét – szólt Ivan anyja.

– És te, Ivko? – mosolygott a fiúra Klára.

– Gyümölcslevet.

– Žanetka, hozz, kérlek, gyümölcslevet a hűtőből, meg három poharat. A néninek pedig főzz kávét.

Žaneta szófogadón felállt.

– Segítenél neki, Ivko?

– Én már tudok főzni! – dicsekedett Žaneta.

– Mhm – hümmögte Ivan.

– Anyu megtanított. Anyu azt mondta, jó háziasszony leszek, ha férjhez megyek.

– Hány éves vagy?

– Tizenhét. És te?

– Huszonöt.

– Olyan öreg? De ne búsulj, anyu azt mondta, az idősebb férfiak jobbak. Az én apukám is öreg.

Ivan úgy tett, mintha nem hallotta volna Žaneta megjegyzését, és kétkedve kérdezte:

– Tényleg férjhez fogsz menni?

– Anyu azt mondta, hogy… – Žaneta, miközben beszélt, feltette a gáztűzhelyre a vizet, a csészébe két precízen csapott kiskanálnyi kávét tett, és kivett a hűtőből egy doboz dzsúszt. Ivannak olyan érzése volt, mintha Žaneta előre beprogramozva működne, mint a robotok a gyárban, ahol dolgozott. Tett egy próbát, miközben a lány tálcára rendezte a poharakat és a kávéscsészét. A csészétől jobbra fekvő kiskanalat átrakta balra. Žaneta azonnal kiszúrta a változást. Szemrehányón pillantott Ivanra, és visszatette a kanalat jobbra.

– Anyu azt mondta, hogy a kiskanálnak itt a helye!

– Na add szépen ide, majd én viszem, nehogy elbaszódj vele.

– Fuj, de csúnyán beszélsz! – háborodott fel Žanetka – Anyu azt mondta, hogy…

Újabb férfi bukkant fel a kerti asztalnál. Idősebb, munkaruhás. Zsíros bézbólsapkát gyűrögetett a kezében.

– Erre jártam, oszt gondoltam, benézek, nem kell-e valami a Klárikának – közölte a jelenlevőkkel. – Elhoztam magammal a szomszéd legényt is.

A kerítés felé fordult, odaintette az ott ácsorgó fiút.

– Gyere, köszönj a Klárikának – majd, mintegy elnézést kérve, közölte a társasággal: – Szégyenlős. Tudják, milyenek ezek a falusi fiúk.

A fiatalember kelletlenül közelebb oldalgott, és mormogott valamit. A munkaruhás maga elé tuszkolta.

– Mondom neki, gyere velem, fiam, hátha akad valami javítanivaló. Ügyeskezű gyerek... Most fejezte be a szakmunkásképzőt. Kitüntetéssel! Tiszta is, mosakszik mindennap. Vasárnaponkint meg eljár a templomba. Ministrált is... Mondd csak meg a Klárikának, hogy ministráltál!

A fiú újra mormogott valamit, a férfi pedig folytatta:

– És egészséges, mint makk! Képzeljék, sohase volt még fogorvosnál. Mutasd csak meg a Klárikának a fogaid!

A fiatalember szófogadón vicsorította volna, de Klára megállította:

– Nem kell megmutatni! Lukáč úr, jöjjön holnap. Akkorra itt lesz a férjem, ő majd elszámol magával.

– Ugyan már, miféle elszámolás. Szóra sem érdemes. Segítek én szívesen, ha tudok. Meg ez a fiatalember is itt, ni. Jó gyerek, meg ügyes is, meg...

– Holnap! – vetett határozott véget Klára a diskurzusnak, és hátat fordított a két hívatlan vendégnek.

– Jó, jó, akkor holnap. Viszontlátásra, kezicsókolom. Köszönj szépen a Klárikának...

– Ő gondozza a nyaralót, amikor nem vagyunk itt – magyarázta Klára, miután a betolakodók eltűntek az út kanyarulatában. – Itt lakik a közelben. A polgármester ajánlotta, azt mondta, nagyon ügyes. A férjem ez egekbe magasztalja, de én ki nem állhatom. Mióta megtudta, hogy vőlegényt keresek Žanetkának, folyton idehurcol valakit. Előbb csak a rokonságából, most meg már hozza a szomszédokat is! Rájött, hogy Žanetka jó parti. De én jobbat akarok a lányomnak, nem holmi falusi taplót.

Ivan anyja törte meg a közéjük telepedő csendet:

– És Ivan?

– Mi van Ivannal? – kérdezte értetlenül Klára, aztán hirtelen megértette, és elnevette magát. – Jópofa vagy! Az iskolában is olyan kis vicces voltál. Még hogy Ivan…

Ivan anyja is nevetni kezdett:

– Pedig micsoda pár lennének!

– What has happened? – kérdezte Van Helsink, aki eddig a hideg dzsúszt kortyolgatva, szótlanul figyelte a történéseket.

– Nothing special, only my friend was joking – foglalta össze Klára.

– I like that Slovaks are so cheerful – mosolygott Van Helsink.

– Oh, yes – erősítette meg Klára –, we are a very cheerful nation.

– Mit mond? – kapcsolódott be a beszélgetésbe Ivan anyja, akinek olyan érzése támadt, hogy őt beszélik ki.

– Hogy nagyon tetszik neki itt nálunk – mondta Klára.

– Á, értem. Bizony, Szlovákia nagyon szép. Van sok erdőnk és gyönyörű városaink – helyeselt Ivan anyja, mintha csak egy reklámkatalógusból olvasná. – Hollandia is ilyen szép?

Klára lefordította a kérdést, Van Helsink pedig bólintott, és hosszasan magyarázott valamit Ivan anyjának, amit a háziasszony két mondatba sűrítve tolmácsolt:

– Azt mondja, Hollandia is szép. Csak néhány domb hiányozik neki belőle, nagyon szeret ugyanis síelni.

– A hollandok állítólag nagy tulipántermesztők – rémlett fel Ivan anyjában a tévében nemrégiben hallott információ. – Van Helsink úr is termeszt tulipánt?

– Nem termeszt. Doktor Van Helsink pszichiáter, mint a férjem. Mondtam az előbb, hogy egy konferencián ismerkedtek meg. Azt hiszem, Amszterdamban.

– Oh, yes. The conference in Amsterdam – kapott a szón a hollandus, és heves taglejtésekkel kísért lelkes magyarázatba fogott. Olyan volt, mintha spárgán lógna a karja, és a spárgát folyamatosan rángatná valaki.

– Van Helsink úr azt mondja, hogy a férjem rendkívül érdekes előadást tartott a konferencián – közvetített Klára. – Egy olyan páciensről szóló tanulmányt ismertetett, aki azt hitte, hogy lenyelt egy pókot, és az beszőtte pókhálóval a tüdejét. Van Helsink úrnak ez nagyon tetszett, mert neki is volt egy olyan betege, aki mindenféle gusztustalan állatot evett.

– Még ilyet! – álmélkodott Ivan anyja. – Egy pókot... Én egyszer egy legyet nyeltem le, lehet, hogy ez is érdekelné Van Helsink urat.

– Nem hiszem – jelentette ki határozottan Klára, de Ivan anyja mintha nem is hallotta volna.

– Olyan nagy húslegyet. Ivo, hogy mondják angolul a legyet? Tanultátok az iskolában, nem? – bökte meg a fiát.

– A legyet? Asszem fly.

– What, fly? – kapta fel a fejét a holland, így Klára kénytelen volt lefordítani neki az egész sztorit.

– It's very interesting – bólogatott Van Helsink. – A fly, in fact… – kezdte magyarázni, és Klára tolmácsolt. – A légy a középkorban a lélek szimbóluma volt. Az emberek hitték, hogy ha egy nő lenyel egy legyet, attól megfogan.

– Micsoda véletlen! – kacagott fel Ivan anyja. – Én azt a legyet pont az esküvőmön kaptam be, amikor az igent kellett volna kimondanom. Majdnem megfulladtam, ezért emlékszem rá ilyen élénken. És kilenc hónapra rá megszületett Ivo.

– Fantastic! Very fantastic! – ujjongott Van Helsink, és érdeklődve vizslatta Ivant.

– Ugyan, mi olyan nagyon „fantastic" ezen... Csak egy ostoba véletlen – értetlenkedett a holland lelkesedése láttán Ivan anyja.

– Don't agree – tiltakozott Van Helsink, és Klárához fordult.

Klára megadón tolmácsolta:

– Egy középkori hiedelem szerint a legyek ura Belzebub, aki légy alakját öltötte magára, ha nőkkel akart fajtalankodni.

– Micsoda butaság – hahotázott Ivan anyja. – Szóval a doktor úr szerint Ivannak nem az a hülye férjem az apja, hanem valami ördögfajzat? Hát ez jópofa!

– Doktor Van Helsink szakember. Nyilván tudja, mit beszél – próbált Klára a vendége védelmére kelni.

– Ugyan, kérlek, ne nevettesd ki magad. Lehet, hogy Hollandiában akárkivel leállnak izélni a nők, de erre mifelénk normálisak vagyunk.

Ivan figyelmesen hallgatta a beszélgetésüket, és közben Žanetát nézte, aki egy összehajtható strandmatracon napozott. Levette a rövidnadrágját, csak a bugyi meg a trikó maradt rajta. Micsoda combok, mondta volna minden bizonnyal Laco, Ivan barátja, ha látta volna a lányt.

– Žanetka, nem mutatod meg Ivannak a filagóriát, amit apu épített neked? – fordult hozzá Klára, talán hogy elterelje a szót a Legyek Uráról.

Žanetka feltápászkodott, és nagyot nyújtózott. Mint egy macska. Kövérsége ellenére meglepően rugalmasak voltak a mozdulatai. Kézen fogta Ivant, és húzta maga után. Ahogy lépett, fel-felhúzódott a trikója, felfedve a fenekébe gyűrődött fehér bugyit. Ivan ágyéka kellemesen belebizsergett.

– Anyu azt mondta, hogy ilyen filagóriák vannak Angliában is. Anyu azt mondta, hogy nyáron majd elmegyünk oda. Te voltál már Angliában?

Egymás mellett ültek a padon. Žaneta csacsogott még egy darabig, aztán a fiú felé fordult:

– Ezt ismered? Ilyet szoktunk néha játszani apuval.

Ezzel a lány tenyere nagy, duci, rózsaszínű pókká változott, amely öt kövérkés lábán Ivan felé menetelt. Felkapaszkodott a nadrágszárán a térdére.

– Jön a bogár, jön, jön… – énekelte Žanetka, miközben a rózsaszín pók egyre feljebb ballagott Ivan combján.

– Honnan ismered Klárát? – kérdezte Ivan hazafelé menet a vonaton.

– Együtt nőttünk fel. A szomszédban laktak. Együtt jártunk általánosba, meg középiskolába is. Klára aztán egyetemista lett és férjhez ment, így lett belőle doktorné. Hosszú idő után most láttam először, de szinte semmit sem változott: mindig valami extrának képzelte magát. Most is azzal traktál mindenkit, hogy milyen gazdag, és milyen boldog. De hát mindig buta volt. Az egész város tudja, hogy a sürgős munkát, ami miatt a férjének a városban kellett maradnia, Jarmilkának hívják. Csak ő nem lát az orránál tovább. Vagy nem akar tovább látni.

Másnap hétfő volt, Ivannak munkába kellett mennie. Busz, porta, öltöző, szerelőcsarnok, tízóraiszünet, csarnok, ebédszünet, csarnok. A félkész kompresszorokat forgatva a futószalagon az jutott eszébe, hogy ő is Žanetka egy kicsit. Egy precízen programozott, ám nagyon egyszerű robot. Felemel, megfordít, felemel, megfordít, felemel, megfordít… naphosszat ugyanazok a mozdulatok. Ő csak segédje a nálánál sokkal tökéletesebb kompresszorhegesztő gépnek, csak a mester keze alá dolgozik. Ezen elkesergett egy darabig, de aztán azzal vigasztalta magát, hogy

egy hegesztőgép nem ülhet le este sörözni a haverokkal. Kezdte visszaszámolni a műszakból hátralevő perceket.

– Tudod, mi történt vasárnap? – állt neki Laco, amint belépett a kocsmába. Laco előtt, mint mindig, egy fél korsó sör állt az asztalon, amit minden bizonnyal úgy kuncsorgott ki valakitől. – Találkoztam az Úristennel.

Ivan hozzászokott már Laco hülyeségeihez, így nem szentelt különösebb figyelmet a bejelentésnek, hanem inkább rendelt ő is egy sört.

– Isten bizony – esküdözött Laco. – Dano adott valami pirulát, és…

– A francnak állsz le vele – csóválta a fejét Ivan, miközben ujjával csíkokat húzgált a korsó harmatos falára. – Egyszer majd jól megmérgez.

– Ja, tényleg rosszul voltam egy kicsit – vallotta be Laco. – Asszem el is ájultam, de aztán egy alagútban találtam magam. A falakon végig képernyők voltak, mindegyiken valami film ment. Azt hittem először, hogy csak olyan kitalált filmek, de aztán láttam, hogy igazi emberi életek. Mentem, mentem az alagútban, aztán a végén valami fényt láttam.

– A vonat volt – humorizált Ivan.

– Nem vicces. Isten volt.

– Hogy nézett ki?

– Nem emlékszem. Csak arra, hogy a szememre vetette, hogy nem úgy élek, ahogyan kellene, és hogy nem szeretem az anyámat.

– Ne is törődj vele. Ha Szűz Mária olyan lenne, mint az anyád, ő is utálná – vigasztalta Ivan. – És tovább?

– Aztán megígérte, hogy teljesíti két kívánságomat.

– Miért csak kettőt? – kérdezte csalódottan Ivan. – Az aranyhal hármat szokott.

– Isten nem aranyhal, és ne szakíts folyton félbe, mert nem mondom tovább. Szóval azt mondta, hogy teljesíti két kívánságomat, én meg azt kértem, magyarázza el, hogy lehet az, hogy egy van belőle és mégis három, és ha tulajdonképpen hárman vannak, akkor miért nem válik szét háromra? És tudod, mit mondott erre?

– Várj egy kicsit, hozok magamnak sört – állt fel Ivan az asztaltól.

– Nekem is egyet, légyszi – kérte Laco.

– Pénzed van?

Laco szomorúan ingatta a fejét.

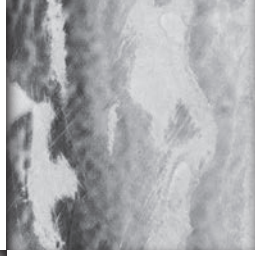

– Anyám megint elszedte az összeset.

Ivan a söntéshez ballagott. Miközben a sört várta, úgy érezte, mintha nézné valaki a terem sarkából. Odakapta a fejét, de nem ült ott senki, üres volt az asztal.

– Szóval akkor az Isten elgondolkodott – folytatta Laco, amint Ivan visszatért a sörökkel –, és azt kérdezte: „Mennyi egyszer három?" „Hát három", mondtam. „És egy osztva hárommal?" Ezen kicsit agyalnom kellett, de aztán mondtam, hogy cirka 0,3333333333. Erre az Isten, hogy „Na most akkor nézzük visszafelé. Mondd meg nekem, mennyi 0,3333333333-szor három". Megint eltartott egy darabig, de aztán csak összeraktam, hogy 0,9999999999. „Na látod" mondta az Isten, „ha az egyest egyszer szétszeded, nem lesz belőle egyes soha többé".

– És mi volt a második kívánságod? – kérdezte Ivan, akit nem nyűgözött le különösebben a számtani bűvészmutatvány.

– Bizonyítékot kértem rá, hogy létezik.

– De hülye vagy, hát miért nem pénzt kértél? – kopogtatta meg a homlokát Ivan. – Bizonyítékot kaptál legalább?

– Azt mondta, néhány napon belül meghal a szomszédom. Hogy ez lesz a jel. Csakhogy ettől elszomorodtam, mert szeretem a szomszédot. Néha megkínál cigivel… Tényleg, nincs egy bagód?

– Nincs.

– Kár. Szóval megkérdeztem, hogy nem halhatna-e meg inkább a szomszédasszony vagy az anyám. De azt mondta, hogy ez már el van döntve. Aztán felébredtem.

Mikor Ivan enyhén benyomva hazafelé tartott a kocsmából, két jehovistába botlott. Az áruház előtt álltak, kezükben legyezőszerűen széttárva a színes magazinok. Ivan megállt előttük. Meg akarta kérdezni, hogy is van ez a dolog az isteni hármassággal, meg hogy Laco nem csak kitalálta-e az egészet.

– Jó estét! Maguk szerint hogy van – oszthatatlan az Isten, vagy ha mégis szétszedjük, akkor 0,3333333333 lesz belőle? – szegezte nekik a kérdést.

Az egyik jehovista válaszra nyitotta a száját, de abban a pillanatban megcsörrent a zsebében a mobilja.

– Halló, tessék, ki beszél? – kérdezte, és a válasz hallatán haptákba vágta magát. – Igen, igen, nem, igen, értem.

Letette, és a kollégájára nézett.

– Fentről hívtak, hogy ezzel itt ne álljunk szóba.

Sebtiben elpakolták az újságokat, és elhúzták a csíkot. Ivan tátott szájjal meredt utánuk.

Nyugtalanul aludt az éjjel. Igen furcsát álmodott. Hatalmas, kövérre hízott légy ült a fejére. Úgy dörzsölgette egymáshoz a mellső lábait, mintha imádkozna. A föld alól félelmetes hang harsant: „Ő a Fiam, akit szeretek!”

Ronggyá izzadva ébredt. Pizsamanadrágját majd szétfeszítette az erekció.

A furcsa ornamentumokkal díszített kapu öreg volt, fekete és óriási. Ivannak alaposan bele kellett feszülnie, hogy a porta megadja magát, és kelletlenül beengedje.

– Jó napot! – köszönt Ivan a könyvtárba lépve. – Az ördögökről szeretnék valami könyvet.

– Olvasójegye van? – emelte rá a tekintetét a számítógép villogó képernyőjéről a könyvtárosnő.

– Nincs. Először vagyok itt.

– Vagy úgy. Ezt az űrlapot töltse ki. Ötven korona a beiratkozás.

Miközben az adatait írogatta a különféle rubrikákba, észrevette, hogy a könyvtároson kívül egy másik nő is van a helyiségben. A sarokba húzódva ült. Akkor látta csak meg, amikor megmozdult. Furcsa volt a nő – Ivan úgy látta, mintha bajusza lenne, de lehet, hogy csak árnyék vetült az orra alá.

– A vallási irodalom az emeleten van – igazította el a könyvtárosnő, és elvette a kitöltött jelentkezési lapot. – De nem tudom, talál-e valamit.

A felső szint néptelen volt, és furcsán süket. Cipője koppanása, ruhája sustorgása, a köhintés – azonnal elhalt minden hang, mintha a polcokon sorakozó könyvek nyelték volna el.

Nem tudta, merre induljon, de aztán megpillantotta a jobbra-balra mutató nyilakat: *ORVOSTUDOMÁNY, IDEGEN NYELVEK, TÖRTÉNELEM…* A vallási irodalom a terem végében volt egy böhöm, még mindig füstszagú antik cserépkályha mellett.

Tanácstalanul böngészni kezdte a könyvek gerincére nyomtatott címeket. *Szent Biblia, Az egyháztörténetben élő Jézus, A fény felé, Kiemelkedő példaképeim…* Igazából fogalma sem volt, hogy mit keres. Mutatóujját végighúzkodta a szétesőfélben levő kötéseken. Ujjbegye tiszta fekete volt már a portól, amikor felfigyelt egy avítt könyvre az alsó polcon. A címét nem bírta kibetűzni, kihúzta hát a többi közül. A címlapon kígyóként tekeredtek egymásba a nagy, cirádás betűk: *Johann Weyer – Pseudographica Demonica. A. D. 1666.* Belelapozott, és látta, hogy latinul van az egész. Már épp visszatette volna a helyére, mikor észrevette, hogy a megsárgult lapszélekre valaki odafirkálta ceruzával néhány szövegrész fordítását. Tekintete egy töredékre esett. *…és mondá az Úr: Minden hatalmasok között az magamhoz legközelebbivé teszlek tégedet. Hatalmas úrrá, hatalmam tükrévé. Csudás szépségűvé az üdvösségben, és azt mondom, legyen a te neved Lucifer, A Fény Hordozója…*

Megtalálta, amit keresett. Összecsapta a könyvet, és visszaindult vele a földszintre.

Ez egy régi darab, szóval biztos nagyon drága is, ötlött fel benne a lépcsőn. Látott egyszer egy ilyet az antikvárium kirakatában. Laco azt mondta, az efféle könyvek egy vagyonba kerülnek manapság. Ki tudja, odaadja-e neki a könyvtárosnő otthonra. Talán ha szépen megkéri, akkor oda, legalább egyetlen napra. Az anyja lefénymásolná a munkahelyén.

Gondolataiba merülve lépett a pulthoz, ám a könyvtáros nem volt ott.

– Elnézést – szólította meg a bajuszos nőt, aki még mindig a terem sarkában ült –, nem tetszik tudni, hova lett a hölgy, aki az előbb itt volt?

– Elment.

A nő felállt, és lassú léptekkel elindult felé. Valóban bajusza volt, és az állán is hosszú, fekete, kunkorodófélben lévő szőrök nőttek.

– És nem tetszik tudni, mikor jön vissza?

– Mi van nálad? – kérdezte válasz helyett a nő.

– Egy könyv. Ki akartam kölcsönözni.

– Mutasd! – nyújtotta felé a nő a kezét, és szinte kitépte a könyvet Ivan markából. – Szóval megtaláltad – mosolyodott el, majd forgatta egy darabig az öreg, foszladozó szélű, megsárgult lapokat. – Nesze, vidd!

– Hogyhogy? És a könyvtáros?

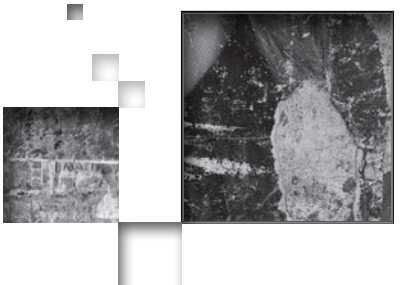

– Nincs itt. Fogd a könyvet, és tűnés! – mondta ezúttal határozottabban a nő.

Ivan nem értette, miért fogad szót neki, de becsúsztatta a könyvet a táskájába, és elment.

– Képzeld, mi történt – kezdte szokás szerint Laco este a kocsmában. – Emlékszel még, mit mondott nekem az Isten, mikor bizonyítékot kértem a létezésére?

– Mit? – kérdezte gépiesen Ivan, de gondolatai egészen máshol jártak.

– Hogy meghal a szomszédom. És erre mi történik?

– Meghalt?

– Ő nem, csak a felesége. Vágod, hogy ez mit jelent?!

– Nem. Mit?

– Hát hogy Isten nem létezik, vagy pedig hogy ő is tévedhet.

– Ja, lehet – bólintott Ivan. – Vagy csak meggondolta magát. Hiszen te kérted, hogy a szomszédot hagyja életben, nem?

– Igaz – ismerte el Laco, majd hallgatott egy darabig. Gondolkozott.

– El kell mondanom valamit – szólalt meg hirtelen Ivan. – Tudom már, ki az apám.

– Az apád? – kérdezte értetlenül Laco. – Az apád lelépett, amikor még kicsi voltál.

– Igen, igen. Mesélte anyám, hogy lement a szeméttel, és nem jött vissza többé. De az nem az igazi apám volt. Lehet, hogy anyám csak úgy kitalálta a sztorit, hogy ne kelljen elmondania az igazat.

– Na és akkor ki az apád? – kérdezte izgalomtól vöröslő füllel Laco.

– Az igazi apám a Sátán. Belzebub – Sátán – mondta Ivan ünnepélyesen.

– Daniellel voltál? Mit adott? – élénkült fel Laco.

– Tudod, hogy én nem szedem Dano szarságait. Ez most komoly!

Ivan nagyot húzott a sörből, megnyalta az ajkát, aztán elmesélte Lacónak a bekapott legyet, meg hogy ő pont kilenc hónapra rá született. Elmondta, mit szólt ehhez a holland professzor, és hogy mit talált az ellopott könyvben. Hogy az apja a Nagy Légyrend alapítója, a pokol fő ördöge. Meg a többit.

– Lehet, hogy tényleg így van – bólogatott Laco –, de az is lehet, hogy csak véletlen az egész.

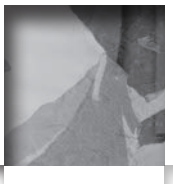

– Véletlen, persze! Atompontosan összepasszol minden. A légy, meg én, meg a jehovisták... – védte az igazát Ivan.

– Na ja, de kellene valami bizonyosság.

– Miféle bizonyosság?!

– Van rajtad jel? Úgy tudom, a Sátán meg szokta jelölni az övéit.

– Megjelölni? Hogyan?

– Rendelsz nekem egy sört, hogy ne ücsörögjek itt szárazon? – kérdezte Laco.

Ivan szaladt, és ezúttal nagyon gyorsan visszaért.

– Milyen jelnek kellene lennie rajtam?

– A leggyakoribb a patkó, vasvilla vagy lángnyelv alakú anyajegy. Esetleg három hatos. Van a testeden ilyesmi?

– Mit tudom én? Lehet – felelte bizonytalanul Ivan. – Még sose néztem.

Otthon kivett egy sört a hűtőből. Anyja nem jött még meg a munkából, így egyenesen az üvegből itta, nem töltötte ki pohárba. Nem ment ki a fejéből a jel, amiről Laco beszélt. Hol lehet az ember testén ilyesmi? A kezére pillantott, majd alaposan végigvizsgálta, egészen a könyökéig. Semmi. Feltűrte térdig a nadrágját. Semmi, itt se. Talán máshol. Hirtelen mozdulattal lekapta a trikóját, és centiméterről centiméterre átvizsgálta a bőrt a mellkasán és a hasán. Semmi. Végül levetette a nadrágját, és átnézte a combjait meg az ágyékát. Igaza van Lacónak, véletlen egybeesésről van szó, nincs itt semmiféle jel. Habár… egy helyen még megnézhetné.

Az előszobában nagy tükör lógott. Ivan beállt elé, lehúzta a boxerét. Pucér teste egész a derekáig teljesen sima volt, köldökétől lefelé azonban fátyolként borította a sűrű, fekete szőrzet. Mint egy szatír. Félig ember, félig állat.

– Megvan! – kiáltott fel boldogan.

A feneke bal felén talált egy anyajegyet. Egészen kitekeredett, hogy jobban lássa. Olyan volt, mint egy ülő légy. Óvatosan hozzáért a mutatóujjával. Érezte, hogy lüktet. Egészen más ütemben, mint a teste. Mintha nem is tartozna hozzá.

– Szentséges isten! Mit művelsz te itt? – zökkentette ki a szemlélődésből hazatérő anyja rémült sipákolása.

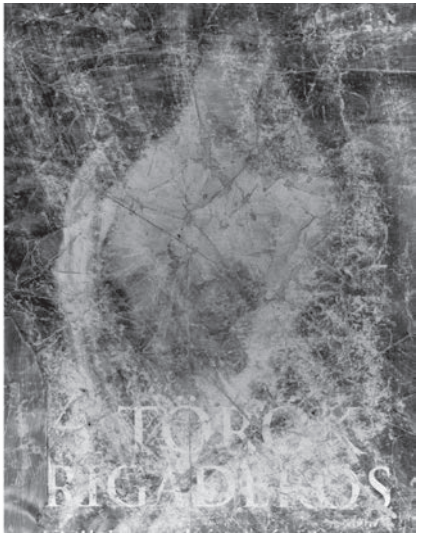

ATHENAEUM 5.,8., 2018, DEKOLLÁZS, 40x50 cm

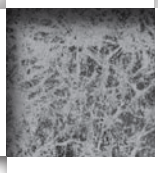

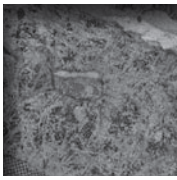

Este, elalvás előtt a Könyvet lapozgatta: *És háború tört ki a mennyben: Mihály küzdött angyalaival a sárkány ellen, és küzdött a sárkány is az ő angyalaival. De nem tudott felülkerekedni, és nem akadt a mennyben számára hely. Letaszíttatott hát a nagy sárkány, kinek neve Ördög, s a Sátán és az angyalai vele taszíttattak. Jaj néked, föld és tenger, rettenetes haraggal szálla alá tehozzád az Ördög!*

A Könyv két megsárgult lapja között hosszú, vörös hajszálat talált. Undorodva emelte a magasba. Ekkor a hajszál megmozdult. Ijedtében leejtette. A hajszál vékony gilisztaként, bíbor kígyóként tekergőzött a padlón, majd betekergőzött a szekrény alá.

A reggeli borotválkozásnál azt látta a tükörben, hogy tiszta zöld lett a szeme. Ijedtében csaknem megvágta magát. Íriszét finom, smaragdszín pókháló fedte, amely alól imitt-amott kikandikált még az eredeti barna szín.

– Azt hiszem, egyre jobban hasonlítok rá – mondta este Lacónak.

– Kire? – értetlenkedett Laco.

– Hát az apámra.

– Apádra? Milyen apádra?

– Hogy lehet ilyen hülyeséget kérdezni! – robbant ki Ivan. – Az én saját apámra. Belzebubra.

– Jaaa... Azt hittem, túl vagy már a témán.

Ivan dühösen rámeredt.

– Tudom, mi a te bajod. Irigykedsz!

– Ugyan, kérlek...

– Igenis, irigykedsz. Eddig te randizgattál az Istennel, én meg csak egy szimpla gyári melós voltam. Most meg fordítva van.

– Dehogy irigyellek! – védekezett Laco. – Csak nem értem, miért pont a mi városunkba született volna a Sátán fia, nem pedig mondjuk Londonba vagy New Yorkba, ahol tutira nagyobb hatalma lenne.

Ivan elgondolkodott:

– Jézus Krisztus se Rómában született, hanem valami Isten háta mögötti júdeai porfészekben.

Laco meglepetten pillantott rá:

– Hát ezt meg honnan tudod?
– Csak úgy eszembe jutott.
– Megváltoztál – mondta Laco.
Éppen egy kegytárgybolt mellett haladtak el. Laco megállt, bámulta a kivilágított kirakatot.
– Jé, azt a fickót ismerem!
– Melyiket?
– Azt ott! – mutatott Laco egy folyóirat fényes címlapjára.
– Naná, hogy ismered. Hogyne ismernéd Jézust.
– Dehogy Jézus – rázta a fejét Laco. – Ez a fickó nálunk szokott kajálni az üzemi étkezdében.

Egy döglött legyet talált a szobájában, az ablakpárkányon. Az oldalán hevert; úgy nézett ki, mintha csak aludna. A tenyerébe vette. Erősen összpontosított. Azt kívánta, hogy éledjen fel. Érezte, hogy valami furcsa bizsergés áramlik a fejéből a vállán, a karján, a csuklóján át egészen az ujjai hegyéig. Összezárt markában is érezte a vibrálást. Mintha ébredezne a légy. Mikor azonban szétnyitotta a kezét, ugyanolyan megadón feküdt a tenyerében, mint előtte. Mérgesen a földre hajította.
A Könyvet már majdnem betéve tudta, de csak nemrégiben figyelt fel rá, hogy valaki, talán pont a fordító, aláhúzott benne egy szakaszt: *És amint letelik az ezer esztendő, kiresztik a Sátánt tömlöcéből, és akkor a Sátán elindul, hogy magához csábítsa a föld négy sarkának minden népét.* Ivan nem értette pontosan, mit akar ez jelenteni, de a mondat valahol odabent, egészen a gyomránál, megbizsergette. Tudta, hogy róla szól.
Krétával egy pentagrammát rajzolt a konyhapadlóra, olyat, amilyet a Könyvben látott egy képen. A pentagramma ágai az ég felé meredtek. A csillag közepében gyertyát gyújtott, és fennhangon így szólt:
– Jöjj el…!
Az előszobában ebben a pillanatban megszólalt a csengő. Ivan ajtót nyitott.
A küszöbön egy férfi állt. Gyér, zsíros haja lankadtan próbálta takarni a koponya tar foltjait; kinyúlt trikója alól kitüremkedett a hasa. Kezében szemétvödör, lábán papucs volt.

Mészáros Tünde fordítása

ATHENAEUM 7., 2018, DEKOLLÁZS, 50x70 cm

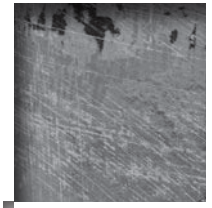

DÚLL KATA

VALÓJÁBAN VADSZŐLŐ

A szemközti házfal tégláiról
vörösen csorog le a borostyán
egyenként éreztem ma az összes
szívdobbanást

álló nap motyog valaki belül és
hozzád beszél
gyaláz
könyörög
kiabál

nekem olyankor összeszorul a gyomrom
és összeszorítom a szám
csak dühöng és dörömböl
hibáztat, ordít, bánt
mintha csak te akarnál kitörni

semmit sem tudsz a kínról
amíg nem tanulod meg elviselni
semmit, míg nem bámultad
szétloccsant magad
némán
álló napon át
a szemközti házfal kivetítőjén

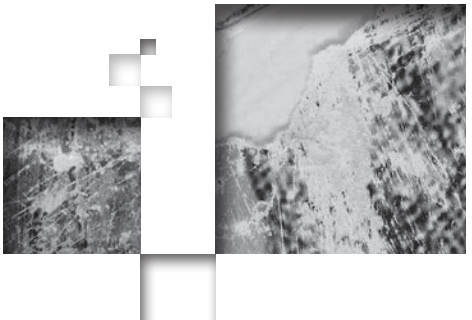

SZONETT HELYETT

Anakonda belében vergődő rágcsáló
a teste csupa izom
lázas
pulzál
törekszik
Túlélni –
Súgtad, súgtam
Mocskos volt és legalább annyira tiszta
Ezt gondolom a szentről
Ezt gondolom
ha gondolhatok bármit miközben
mintha a nyálkás kígyó volna
és egyszerre a benne vergődő szívós élet
önmagát emésztő, önmagát tálpláló
Lázas és pulzál bennem a méhem alatt
a
cezúra
köztem és én között

FRIED ISTVÁN

VERBÓ ELHÍRESEDETT FIA FÖLDRÉSZEK ÉS NYELVEK KÖZÖTT

BENYOVSZKY MÓRIC KALANDJAI KELET-KÖZÉP-EURÓPA IRODALMAIBAN

Verbó (Vrbové) 1911-ben, a Révai Lexikon szerint mindössze 4808 lakost mondhatott a magáénak, kik között németet, szlovákot és magyart egyként találunk. Mára gondozott, idegenforgalomra is berendezkedett, történeti múzeumot a magáénak mondható nagyközségi-kisvárosi jellegű lett; a főtérnek mondható „központ"-ban szobor hirdeti a hajdani falu – világot járt, nemcsak a maga korában világhírű – fiának emlékét, egy kőből épített földgömbön ülőhöz hasonló pózban tekint a figura közelre és messzire, jelezve: honnan indult, hová ért e több földrészt bejárt nyugtalan, nyughatatlan, maga után írásos emléket hagyó, életét távoli és közeli legendába kormányozó férfi, akinek alakja a magyar, a szlovák, a lengyel, a francia, a német irodalomból, magyar-szlovák-lengyel-orosz-német tudományosságból, az irodalomnak szinte valamennyi műfajából köszön vissza. Benyovszky Móric, akinek nevét magyarosan, szlovákosan, lengyelesen, németül, franciául, angolul sokféleképpen írták,[2] nem szűnő okot ad a XVIII. század búvárainak a kutatásra, Kamcsatkától Amerikáig, Franciaországtól Madagaszkár szigetéig, Verbótól Lengyelországig, Bécsig fordult meg, a legkülönfélébb minőségben, talán elsősorban katonaként; bár feltehetőleg annak örült volna igazán, ha felfedezőként, etnográfusként és nem utolsósorban íróként emlegetik; becsvágya, tehetsége (mely sok területen nyilatkozott meg), elszántsága fontos helyet biztosít számára a XVIII. század történetében. Az említett szobortól csak néhány lépésnyire szerénykedik egy emléktábla, Ján Baltazar Maginé, az egykori kifejezéssel élve, a barokk szlávizmus alkotójáé, aki ott, a mai paplakban látta meg a napvilágot, és lett a szlovák-szláv tudat képviselője, egyik megalapozója a szlovákság emancipatórikus törekvésének. Az egykori Benyovszky-kúria (szintén a főtéren) jelzi (kúria!, palotának, kastélynak nem mondható), miként foglalta múzeumi keretbe a történészi-muzeológusi igyekezet egy kiváltképpen kalandos életút állomásait, facsimilében mutatja ennek az életútnak néhány szépirodalmi feldolgozását (Jókai Mór Benyovszky-életrajza címlapjával szerénykedik az egyik tablón,

1 E dolgozat egy eredetileg német nyelvű előadás szerkesztett változata. Az előadás 2019. május 22-én hangzott el a *Benjowsky–ein (mittel)europäischer Held* c. konferencián Bécsben. A konferencia szervezői előzetesként egy német, osztrák, lengyel, orosz, szlovák, magyar és angol vonatkozású bibliográfiát küldtek ki a résztvevőknek, melynek jó hasznát vettem, kutatásaimmal kiegészítettem. A bibliográfia merített a Jókai kritikai kiadásban közölt jegyzékből, vö. Jókai Mór, I. *Gróf Benyovszky Móric életrajza*. II. *Gróf Benyovszky Móric saját emlékiratai és útleírásai* (1888–1891), s.a.r. Radó György. Akadémiai, Budapest, 1967.

2 Az említett konferencián Blaskó Katalin szemléltette, csak német források hányféleképpen írták le hősünk nevét: „…so ist der Gewinn für die Erdkunde aus diesen dicken Bänden äusserst gering". *Die zeitgenössische deutsche Rezeption von Benjowskys Memoiren*.

jóllehet a Jókai-regénybe-fordításba örökített Benyovszky-alak – annak ellenére, hogy a történeti kutatás a Jókai-mű alapjául szolgáló önéletrajz nem egy állítását kétségbe vonta, és ezt tette még erőteljesebben a magát szintén joggal érdekeltnek tartó lengyel filológia is[3] – jórészt meghatározta a „nemzeti" romantika hőséről formálódó magyar álláspontot, mely a később még érintendő ifjúsági regényekben örökítette tovább a madagaszkári „szabadsághős" emlékét.

A továbbiakban a Benyovszky-életrajzból merítő sikerkönyvekről szólva olyan kérdésekből indulnék ki, amelyek az életrajzzal és az élettel összefüggő tágabb kontextus fölvázolásakor adódhatnak.

1/ Mi lehet az oka annak, hogy a „fény" évszázadában, az amerikai függetlenségi nyilatkozat megszületése periódusában, az európai tudás összegzését és továbbgondolását megcélzó Enciklopédia kiadásával többé-kevésbé egy időben olyan személyiségek (ön)életrajzából lett sikerkönyv, akik valójában egy kaland- vagy kópéregény (pikareszk) főszereplőiként lennének jellemezhetők? Mert nem avval tűntek ki, hogy a szabad gondolat, a „felvilágosodás" eszméit „bölcseleti mese" alakzatában hirdették.

2/ Az életrajzokból, önéletrajzokból kiolvasott történetek aztán szétáradtak a XIX. században, nem pusztán a népszerű (populáris) vagy ponyvairodalomból köszönnek vissza,[4] hanem a romantika is megörökítendő alakot látott bennük. Mindamellett a színpadot (a németet, a lengyelt és természetesen a magyart), sőt, igaz, rövidebb ideig, az operaszínpadot is meghódították. Korántsem jelentéktelen alkotók fáradoztak a hol nemzetinek feltüntetett karaktervonásokkal felruházott, hol pedig egy antikoloniális nézeteivel kitűnő hőst felrajzolva.

Ezzel a két kérdéssel függ össze, hogy egyfelől a transznacionalitás eseteit regisztrálhatjuk (olvashatunk például „magyar-lengyel" hősről), másfelől a nem is oly kései utókor a nemzeti történelem részére sajátítaná ki – a szépirodalom hathatós segítségével –, és a mainapság is felbukkan olyan szemléletű ábrázolás,

3 Andrzej Sieroszewski, *Benyovszky Móric a magyar és a lengyel irodalomban = Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, szerk. Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László, Akadémiai, Budapest, 1969, 375–407., uő, *Maurici Beniowski w literaturze węgierskej i polskiej = Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literach kich i kulturnych*, komitet redakczyjni: István Csapláros, Lajos Hopp, Jan Reychman, László Sziklay, redaktor werzji polskiej: Jan Reychman, przy współudziale I. Csaplárosa i A. Sieroszewskiego. Zaklad narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969, 300–325.

4 Vö. Gvadányi József, *Rontó Pálnak és Gróf Benyovszky Móricznak élete*, (…) *mellyeket újra összeszedett Tatár Péter*, Bucsánszky, Pest, 1860.

amely szerint Benyovszky Móric olyan (nemzeti) öntudattal rendelkezett (volna), mint egynémely regénybe vagy tanulmányba örökítője.[5] Azt már itt meg kell jegyeznem, hogy a Benyovszky-regények (legyen az magyar vagy szlovák változat) frazeológiája többnyire messze nem meglepő hasonlóságokat, nem egyszer egyezéseket mutat, egy trivializálódott késő romantika nemzeties hangsúlyai szólalnak meg nem egy ízben. Ez talán előfeltétele volt annak, hogy a XIX. század népies műveinek alapjává válhasson Benyovszky története.

Az általam fölvetett két kérdésre talán együtt, összefogva érdemes felajánlani egy válaszlehetőséget. Azaz annak nyomába eredni, mely szerint a személyiség, nemcsak és talán nem is elsősorban a már polgárosult államokban, egyszemélyes vállalkozásként igyekszik az eléje állított korlátokat ledönteni.[6] S ha másképpen nem sikerül, olyan létezést megteremteni (élete folyamán és/vagy írásban), amely egyrészt a szabadság illúziójával kecsegtethet (ez jelentheti a kitörést az elfogadott társadalmi normák közül), másrészt nincs alávetve a nyelvi, földrajzi, a származási meghatározottságoknak. Ezáltal olyan önéletrajz összeszerkesztésére kerülhet sor, illetőleg az életrajzírók olyan élettörténetet konstruálnak, amelyekben a személyiség és az előírások ütközéséből a személyiség kerül ki (morális) győztesként. Előlegezem azokat a példákat, amelyekkel igazolnám téziseimet: nem Benyovszky Móric volt az egyetlen, aki nyelvek, országok, kalandok között igyekezett hajóját kormányozni, jóllehet életelemük nemcsak a merész elszántsággal jellemezhető, hanem a kor tudományosságában, irodalmában, „történelmé"-ben való részvétel akarásával. Ennek érdekében (először Benyovszkyról szólok) fércelte össze önéletrajzát, bőven merített mások feltáró munkájából, illetőleg az íróságot ambicionálva, teremtette meg a maga érzelmi (érzékeny) regényét. Ekképpen nyitotta ki egyébként valóban rendkívüli kalandokkal

5 Ez még a szlovák–magyar koprodukcióban készült televíziós sorozat szlovák, illetőleg magyar nyelvű változatát is áthatja, nem is szólva a verbói, egyébként gondosan összeállított kiállítás szellemiségéről. A többrendszerűség elmélete megfontolásait az alábbi dolgozataimban használtam: *Kétnyelvűség, többkulturáltság Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*. Irodalmi Szemle 2012, 5, 68–76., *Otázky týkajúce sa mnohojazyčnosti a multikulturality Spiša = Z minulosti Spiša 14* (2007), 57–68.

6 Előzményként a pikareszk spanyol és francia regényekben megalapozódó változatára utalok, mely a XX. századra átformálódik ugyan (Thomas Mann Felix Krulljáról szólva), de őrzi kópéregényi indíttatását. *Pikarische Welt. Schriften zum europäischen Schelmenroman*, hg. Helmut Heidenreich, Wissenschaftliche Buchhandlung. Darmstadt, 1969.

zsúfolt életrajzát több ország, nyelvterület irodalma (és tudományossága) számára. A túlságosan jól (bár többnyire hallomás útján) ismert másik történet Giacomo Casanováé, aki nemcsak Seingalt lovagként (Chevalier de Seingalt) kívánta elfogadtatni magát, hanem irodalmi műveivel vett volna részt a XVIII. századnak a személyiséget az eddigiektől eltérő módon újrafelfedező gondolatvilágában.[7] Fő törekvésül nem szerelmi botránykrónikájának (chronique scandaleuse) megörökítése nevezhető meg, hanem az, miként léphet a korszak neves írói (például Voltaire) mellé, méghozzá írásművészetével. Ebbe a körbe sorolható a magyar vonatkozásai miatt sem érdektelen Friedrich Freyherr von Trenck,[8] akinek életrajza címlapjára e jellemzés került: merkwürdige Geschichte (furcsa, érdekes történet). Röviden idézve életútja néhány állomását: porosz katonaként, majd orosz szolgálatba állva szökik a szibériai száműzetés elől Bécsbe. Ezután Danzigban (Gdańsk) látjuk, tíz év börtön után ismét Bécs, majd Aachen és Párizs a fő állomások; míg Robespierre nem fejezteti le. Alig egy évtizeddel a Trenck-biográfia előtt egy másik világvándoráról jelenik meg könyv, egy magyar Robinson hányatott életéről: *Gesichichte des Herrn Andreas Jelky, eines gebornen Ungarns* címmel (*Jelky András úrnak, egy született magyarnak története*). A XIX. században Hevesi Lajos dolgozta át a magyar olvasók számára, és ennek újra átdolgozott változata a XX. században sikeres ifjúsági regénnyé lett.[9]

Casanova emlékiratát leszámítva (1791–1798) a XVIII. század hatvanas, hetvenes éveiből származtathatók az említett művek, amelyek-

7 Érdekes módon ebben az irányban gondolkodott Arthur Schnitzler regényétől eltérően Márai Sándor *Vendégjáték Bolzanóban* c. regényében, melyben a három főszereplő monológjai nem utolsósorban a szó, a fogalmazás, illetőleg az írás és ezek hatását fejtegetik.

8 Az ő történetének és nem kevésbé kalandos sorsú nagybátyjának, Trenck Ferencnek (ő is nyelvi és morális határátlépéseiről nevezetes) Jókai Mór kölcsönzött regényformát: *A két Trenk* (1892), *Trenk Frigyes* (1893), s. a. r. Radó György, Akadémiai, Budapest, 1969. A kötet illusztrációként közli Trenk Frigyes 1786-ban, Trenk Ferenc 1788-ban kiadott német nyelvű önéletrajzának címlapját. Trenk Ferenc német, osztrák, magyar, horvát vonatkozásai jól illenek a Benyovszky-narratíva mellé. A két Trenk az ideális és a sátáni hős párhuzamos életútját beszéli el, nem kerülve meg a kópéregényi ajánlatot. [Jókai magyarosan írja a Trenckek nevét.]

9 Első magyar felfedezése: Sándor István, *Jelki Andrásnak, egy született magyarnak történetei*. Streibl, Győr, 1791. Hevesi Lajos a Franklin Kiadó megbízásából írta újra a „bajai fiú rendkívüli kalandjait ötödfél kontinensen", az átdolgozás az 1870-es évektől több magyar és német kiadást ért meg, 1875-ben finnül is megjelent. Czibor János újradolgozása 1964-ig a negyedik magyar kiadásig jutott el, 1966-ban a negyedik német kiadásban jelent meg.

nek (nyomtatásban megjelenve) nem volt szükségük túl hosszú időre, hogy neves és kevésbé neves szerzők megalkossák a maguk irodalmi ajánlatát a kalandos életre. Előbb azonban nem haszontalan, ha azokról a nyelvváltásokról emlékezem meg, amelyekre az említett figurák rákényszerültek. És amelyek igencsak ellentmondanak azoknak a nemzeti történeti és mentalitástörténeti szempontoknak, amelyeket a kelet-közép-európai romantika írói-értelmezői alkalmaztak, hogy a nemzeti Pantheonba juttassák a világvándorokat. A sokféle névírású Benyovszky régi magyar nemesi családból származott, nagy valószínűséggel már kora ifjúságában megtanult németül és szlovákul, hiszen lengyelországi katonáskodása során a szlovák nyelv segítségével megértethette magát, és oroszországi száműzetésekor a szlovák és a talán bizonyos mértékig elsajátított lengyel nyelv is segíthette az érintkezésben. Ugyanakkor messze nem zárható ki, hogy a lengyel tisztek egyikével-másikával franciául beszélt. Az orosz nemesi családokban akadhattak olyanok, akikkel németül és/vagy franciául társaloghatott. Casanova három nyelven írt, a latin mellett anyanyelvén, az olaszon és franciául. A francia irodalom XVIII. századi presztízse ösztönözte arra, hogy bizonnyal főművének szánt emlékiratát franciául fogalmazza meg. Trenck életrajzából következik, hogy a német és a francia nyelvnek egyaránt birtokában volt, s a latin mellett nem zárható ki magyar nyelvtudása. Természetesen a többnyelvűség akár regionális sajátosságnak is felfogható, a felsorolt ágensek több országot átfogó élettörténete azonban hangsúlyosabbá teszi ezt a nyelvek, nyelvi tudatok *közötti* létezést, amely mindenféle egyoldalú nemzeti elkötelezettséget kizár.

Casanova is, Benyovszky is, Trenck is helyet igényeltek maguknak a korszak irodalmában, ráadásul sem Casanova, sem Benyovszky nem anyanyelvén (!) írta meg legfontosabb művét, önéletrajzát, amellyel íróként elismertetni kívánta magát. Az önéletrajz – előlegezzük – az ön-elismertetés, az önigazolás műve, olyan személyiségrajz történetté alakítása, amely megfelelést szeretne találni a XVIII. század személyiségelméleti irányaival, az individuum felszabadításának gondolatával. Annak demonstrálására kerül sor, hogy az egyes ember, ha megvan a bátorsága, tudása, türelme, életterve, nem szorítható olyan szabályrendszerbe, amely meggátolja céljai elérésében. Egyik szereplőnk sem fogadja el a „hivatalos" társadalmi játékszabályokat, tagad mindenféle fatalizmust, maguk akarják a sorsukat irányítani, hogy elfogadtassanak személyiségként, íróként egyaránt. Egy kalandos eseménysor rekonstruálása és annak gondolati igazolása vezeti Benyovszkyt és Casanovát írás közben. Nem egy mintaélet rajzát adják, a Rousseau-hoz fűződő „vallomás"-igény/kényszer idegen tőlük. Mint ahogy nem köteleződnek el egyetlen világnézet mellett sem. Trenck látványos antiklerikalizmusa, anti-feudalizmusa, Benyovszky etnográfiai-országismereti igénye a felvilágosodás körébe sorolódik általuk, Casanova legnevezetesebb műve mellett más műfajokkal is kísérletezett. Az irodalomtörténet elsősorban fantasztikus regényi próbálkozását emeli ki. Olyan írószemélyiségként határozza meg magát, aki a korszak történet-

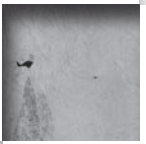

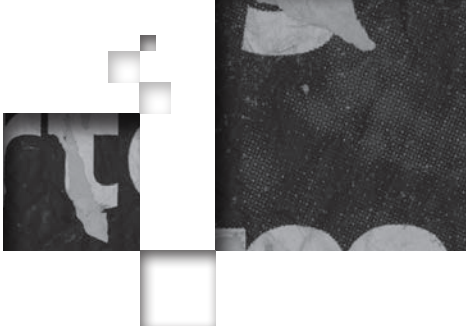

felfogásaira történészként reagál, és aki nemcsak a társasági életről rajzolt tanulságos képet, hanem élettörténetével mintegy összefogott a személyiségre vonatkoztatható több bölcseleti irányt (noha történetmondása, kalandsorozata, ami utókora olvasóit igazán érdekelte).

Benyovszky az, aki származásánál, kalandjainál, nyelvismereténél és utóéleténél fogva Kelet-Közép-Európa irodalmaiban, persze, másutt is, valamint a nemzeti sztereotípiákat sem nélkülöző történeti, publicisztikai és zenei hagyományaiban a XVIII. század végétől talán máig jelen van. Azt példázza, hogy kitörve a szegényes lehetőségeket kínáló hazai környezetből, kihasználva a karriert ígérő európai háborúkat (utóbb Madagaszkáron folytatva tevékenységét) mint kvalifikálja magát felfedezőként, szabadsághősként. Olyan életrajzzal kápráztatta el a XVIII–XIX. századi műfajtörténetet, amely az egyes kelet-közép-európai irodalmakból hiányzott (a két Trenckétől eltért), és amely nem feltétlenül regényformában tanúsította a nemzet erényeit megtestesítő hős történetének „igazát". Olyan eseménytörténet (re)konstrukciója a Benyovszkyé, amely kitágított térben és kalandregényi időben játszódott le. Ennek révén lehetővé vált, hogy akár életének egyes epizódjai, akár a teljes élet különféle – divatos, számottevő hatásra törekvő – műfajú művek segítségével közvetítődjék. Így az oroszországi életszakasz éppen úgy válhatott egy érzékeny színdarab és egy opera tárgyává (Kotzebue, Doppler Ferenc), mint ahogy egy jelentékeny sikert, több kiadást megélő elbeszélő költemény kíséri végig a hős életét (Gvadányi József), vagy egy a személyiség válságát tematizáló, a romantikus individuum kétségeit[10] megszólaltató heroikus-komikus költemény jeleníti meg a költő és megalkotandó műve viszonyát (Juliusz Słowacki). A franciául írt, de első ízben angolul megjelent, majd többször németre fordított Benyovszky-önéletrajz[11] magyar befogadása mintegy példázza, miként jelenhet meg egy soknyelvű szerző több áttételen keresztül, hitelesnek elfogadva az életrajzot – a különféle irodalmakban. Hadd tegyem hozzá, hogy a Benyovszky-önéletrajz történetének akad olyan mozzanata, mely szerint az angolból átültetett biográfiát „vissza"-fordították franciára. Magyarországra elsősorban a német változat jutott el, viszonylag korán, mielőtt más típusú német feldolgozások ismertté lettek volna. Georg Forster, a forradalmár és (szintén) világutazó, mintegy apjá-

10 Stefan Treugott, *„Beniowski". Kryzys individualizma romantyčnega*. Państwowy Instytut Widawnictwo, Warszawa, 1964, valamint az említett konferencián Krysztof Koehler és Lidia Wiśniewska előadásai és az azokat követő vita. Słowacki poémája 1841-től készült, 1846-os az új változat.

11 1790-es az angol kiadás, ugyanebből az évből való az első német, 1791-ben egy német és egy francia. Gvadányi Christoph Daniel Ebeling hamburgi kiadásából dolgozott.

val vetélkedve, adózott Benyovszky emlékének átültetésével, és mindkét Forster „tiszteletadása” a „magyar és lengyel gróf” emlékezete előtt beszédes bizonyítéka, miként fogták föl, értékelték a fikciós elemekben szerfölött gazdag önéletrajzot. Mint ahogy az sem érdektelen, hogy a gyér magyar publicisztikában (1790–1791)[12] már 1790-ben felbukkan Benyovszky élete és műve, egy szlovák regényváltozat a XIX. század elejéről való.[13] Más kérdés, hogy mint Casanova, Benyovszky is megajándékozza magát grófi címmel, jóval annakelőtte, hogy megkapta volna, és így a főrangúak közé besorolódása más színben tüntetheti föl a „kalandor”-t. Ma már talán a kalandos élet minősíthető főműnek, „stilisztikailag” eléggé szegényes a nem anyanyelven megfogalmazott Benyovszky-próza. Az értelmezés során a személyiség „szabaduló” törekvései sem mellőzhetők, kilépne saját korából, minthogy kiűzetett a családalapítás idilljéből (mást mond ő, mást sejtet a későbbi kutatás), nem valósíthatta meg élettervét a lengyel szabadság védelmében mint a polgárháborús viszonyok közé jutott Lengyelországba tévedt katona. A többféleképpen megítélhető bari konföderáció harcaiban vett részt. Az oroszországi hányattatások sem ölhették ki belőle a hazatérés reményét, ugyanakkor megemlékezik egy ottani mintagazdaság alapításának ötletéről, érintkezvén a korszak utópiáinak elképzelésével. Benyovszky a maga megírta (és kissé másképpen, de megélte) kalandregény főszereplője – és jórészt rendezője (legalábbis önéletrajza szerint), egyszerre testesíti meg az ügyes stratégát, az óvatos összeesküvőt, a demokratikus vezetőt (nem túlzás) és az érzelmes férfit, megannyi ajánlat a „regényesítésre”. A leírt részletek eléggé változatosak és többféleképpen interpretálhatók ahhoz, hogy művészeti alkotások nyersanyagául szolgáljanak. Ugyanakkor az önéletrajz már az elején kész és a továbbiakban változatlan jellemet állít elénk, sem törés nem tapasztalható, sem eltérés az általa megfogalmazott morális elvektől. Legfeljebb alkalmazkodik a körülményekhez, mikor céltudatosan tervezi meg szökését Kamcsatkáról, törékeny hajójával, olykor elégedetlen társaival mégis végrehajtja visszatérését Európába. Madagaszkárban igazságos, sőt bölcs vezetőként, tervezőként, megértő és a bennszülött lakossággal önmagát elfogadtatni képes személyiségként jelenik meg, jóllehet „felsőbb tudás” birtokosaként. Az irodalom alaptípusaira csodálkozhatunk rá, annak ellenére vagy éppen azért, mert az önéletrajz

12 Magyar Kurir 1790, 1273–1277, Hadi és más nevezetes történetek 1790, 831–834., 1791, 15–16.
13 Samuel Čerňanski, *Památne příhody hraběte Beňovského* c. regénye a címlapon jelenti be a *kaland*regényi vonatkozásokat, 1808-ban jelent meg.

erőteljes vonásokkal körvonalazza a maga „igazság”-át és „valóság”-át. Ennek az önéletrajznak a feldolgozásai készen kapták az anyagot, a kópéregényből a kalandsorozat elemei buknak ki, a kalandregényből a természeti és az emberi veszélyek elhárításának módja hangsúlyozódik, a XVIII. század angol, francia és német, utóbb lengyel és magyar irodalmában oly fontos szerephez jutó érzékeny regényből kölcsönözhetők olyan mozzanatok, amelyek nagyrészt a Benyovszky megrajzolta epekedő (és reménytelen) szerelmes Afanázia történetéből vehetők át színműbe, operába, regénybe, elbeszélő költeménybe.

André Jolles[14] egy esszéjéhez fordulok segítségért: Az irodalomban történő bármely vándorlás ismét meg ismét a lovaghoz, a pásztorhoz meg a kópéhoz (Schelm) vezet el. Bármely időben különösen kedvelt lehet egyik vagy másik, miközben a többiek sem hiányoznak teljesen. Azt mondhatnók, hogy az irodalom leltárába tartoznak. Jolles nem merev kategóriákkal dolgozik, esszéje egy más bekezdésében arra hívja föl a figyelmet, hogy ugyan állandó figurákról van szó, ezek mégsem rögződnek változatlanokká. Ekképpen folytatja: A bolyongó lovag számottevő hasonlóságokat mutathat föl a kópéval, de a pásztorral is. A kópé igencsak gyakran rendelkezik lovagi vonásokkal. A pásztortól a lovagig olykor csupán egyetlen lépés.

Magam munkahipotézisként fogom föl Jolles meggondolkodtató fejtegetéseit, szembesítve a Benyovszky-önéletrajzból és annak feldolgozásaiból adódó (műfaji, előadásbeli, hangvételi) jellemzőkkel. Nagy valószínűséggel állítható, hogy a Benyovszky-önéletrajzra támaszkodó szerzők – jóllehet az ide visszavezethető művek nemcsak ezzel az önéletrajzzal szembesíthetők, hanem más, hasonló tematikájú irodalmi alkotásokkal is – éppen e hármas hősalkotás egyikét vagy másikát tartották alkalmasnak arra, hogy választásaikban a kalandsorozatot vagy az érzelmes regényt szervezzék a megjelenítendő személy köré. Nyilván másképpen egy színműben, másképpen egy terjedelmesebb prózai vagy verses epikai alkotásban. Kotzebue[15] a maga bevált színműírói módszerével az érzékeny játékot tette a szereplői viszonyok meghatározójává, a szerelem, a féltékenység, az őszinteség, a bosszú és az árulás hívószók alapján alkotta meg a cselekményt, amelyet a félreértések dramaturgiája is mozgat, és amelynek hatá-

14 André Jolles, *Die literarischen Travestien = Pikarische Welt*… 103., 113.

15 August von Kotzebue, *Graf Benjowsky oder die Verschwörung auf Kamtschtka*, Paul Gotthelf Kummer, Leipzig, 1793; két magyar kiadásról tudunk, Kassán 1835-ben, Nagy-Kanizsán 1839-ben jelent meg. Kotzebue magyar népszerűsége ekkor még jelentékenynek volt mondható.

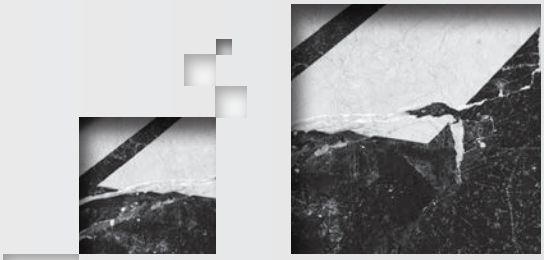

sos befejező tablója a közönség elvárta kiengesztelődés jegyében törekszik a „félelem és részvét" ellentétének feloldására. Itt még annyit jegyeznék meg, hogy Kotzebue-t e régió történelmének dramatizálása, magyar és cseh tárgyú színművek színpadra vitele erősen foglalkoztatta. Ennek révén fedezte föl elsősorban a német közönségnek az általuk kevésbé ismert nemzet/országsorsokat, s tette lovag- és érzékenyjátéki tárggyá.[16]

Gvadányi József kétrészes elbeszélő költeménye[17] a cselekmény hitelesítése érdekében önmagát, az elbeszélőt is belekomponálja művébe, részletezi, mint találkozott személyesen (Budán, illetőleg Nagyszombatban) műve hőseivel, azok mint beszélték el számára történetüket. Ezzel nincs ellentétben (Gvadányi felfogása szerint), hogy az önéletrajz általa olvasott német változatára mint elsőrendű, elfogadható forrásra hivatkozik. Juliusz Słowacki romantikája egy powieść narodowa (nemzeti elbeszélés) dimenzióját vetíti olvasói elé, nem mond le a kalandos részletekről (az irodalom kalandjáról sem), megalkotja a víziókat sem nélkülöző cselekmény lengyel változatát. Słowacki már a lengyel-ukrán tárgyú *Mazepa* című színművében tanúsította, mily szuverénül olvassa a „nyugati kánon"-ba sorolt alkotásokat (Shakespeare-t és Victor Hugót), a Benyovszky-történetben Goethe és Byron irányába tör. Olyképpen, hogy az orientális elemet is belecsempészi poémájába, hősét Giraj tatár kán udvarába kalauzolván.

Valamennyi említett műben ott a heroikus, a szerelmi szál révén az idillikus-érzékeny, az önéletrajzból jórészt átvett kalandsorozat felvillantja a minden veszélyen szerencsésen túllépő, önmagát minden helyzetből kimentő kópé (és/vagy lovag) alakját. Ugyanezek a jellemzők szinte kikényszerítették azt, hogy a népies irodalom, a népkönyv is őrizze a „népszerű" ízlés igényét kielégítő Benyovszky-történetet. Christian August Vulpius (aki Goethe sógora volt) az önéletrajzból ötfelvonásos művet alkotott,[18] korántsem az *Iphigénia Taurisban* és a *Tasso* Goethéjének szellemében, hasonlóképpen nyúlt a Benyovszky-tárgy után a hármas hősalkotás színházi megjelenítésének próbáját elvégezve, kevésbé Weimar klasszicizáló udvari színházának előírásaihoz szorosan ragaszkodva, hanem a tárgy révén olyan közönség elismerését is megcélozva, amely céljai teljesülése után utóbb pályáján maradandó sikert biztosíthatott számára. Legnevezetesebb művében visszautal e hármas hősalkotás regényi-népszerű lehetőségeire, *Rinaldo Rinaldini, a rablóvezér* című regénye a XX. századi olvasmányok között is föllelhető.

16 A Kotzebue-színmű magyarországi előadásairól vö. Kádár Jolán, *A pesti és budai német színészet története 1812–1847*, Budavári Tudományos Társulat, 1923, 139., *A Nemzeti Színház*, szerk. Székely György, Gondolat, Budapest, 1965. A színháztörténeti kutatásokból tudjuk, hogy Kotzebue e színműve országszerte műsoron volt, Debrecenben már 1799-ben adták, majd Pesten, Budán, Székesfehérvárt, Kassán került színre, Pesten 1808–1814 között 9-szer.

17 *Rontó Pálnak egy Magyar Lovas Köz-Katonának és Gróf Benyovszki Móritznak életek (…) leírása (…)*, versekbe foglalta gróf Gvadányi József Magyar lovas Generális. Wéber Simon Péter, Pozsony–Komárom, 1793. Az innen idézetteket a továbbiakban külön nem hivatkozom. További kiadások: Pozsony, 1807, Pozsony, 1816.

18 A lipcsei 1792-es „eredeti szomorújátékról" (*Graf Benjovski*) az említett konferencián Adam Bžoch előadása hangzott el.

A XIX. században a Benyovszky-tárgy mindkét vonalon haladt: a nemzeties romantikák a hősideált mutatták föl, együtt az érdekfeszítő kalandok elszánt kalandorával. Persze, Benyovszkyt is utolérte az európai „alaptípusok" sorsa, a XIX. század végén a XX. században bizonyos előzményeket követve a tudományos kutatás mérlegre tette megállapításait, leleplezte életének regényesítését, azt is lehetne mondani: „deheroizálta"– és ezzel párhuzamosan ifjúsági regények vagy ifjúsági regényekké lett kalandregények szereplőjeként tűnt föl (nemcsak a magyar, hanem legalább oly mértékben a szlovák irodalomban is). Szlovák-magyar közös vállalkozású televíziós sorozatban,[19]német feldolgozásban is élvezhették az érdeklődők a lengyel-magyar gróf édes-bús históriáját.

Az operaszínpadra ritkábban lépett Benyovszky, francia opera és több paródia készült, a történet és feldolgozása fenséges és „alantas" vonalvezetését, előadását sugallva, valamint egy német nyelvű librettóra, majd annak magyar fordítására épülő német-magyar opera, Doppler Ferencnek, a pesti Nemzeti Színház fuvolaművészének kompozíciója, amely a másodlagos, romantizáló német dalművek sajátságaival rendelkezik, híven követve a magyar színpadokon sikeres Kotzebue-színmű szövegét, a magyar fordításban egy dal, *Jöszte ablakodra, kedves…* jóval később is feltűnik Jókai műveiben.[20]

Benyovszky Móric önéletrajza olyan önelbeszélés, írásos ön-újrateremtés, a saját élet írásos újraélése, amely előadását tekintve (noha tárgyszerűséget színlel) érintkezik a korszak divatos irodalmi alkotásaival. Az elbeszélt események fölkínálják az irodalmi alaptípusokat újra-

19 A konferencián Jozef Tancer és Dusík Anikó közösen írt előadása ismertette.

20 *Afanazia* címmel került először színre. Kiadása: *Benyovszky vagy: A kamcsatkai összeesküvés*. August Friedrich Kotzebue után Rudolf Köffinger [ford. Egressy Béni] [bemutató 1847. szeptember 29.]. A címlapon D. R. K. a libretto szerzőjének neve. A kiadás Pesten jelent meg 1847-ben, Trattner-Károlyinál.

gondoló szerzőknek, hogy ki-ki a maga változatát, a XVIII. századtól a XX. századig ívelően, részint a romantikus elgondolástól érintetten, szembesítse a változó hőselképzelésekkel, a személyiség önteremtéséről szőtt előfeltételezésekkel. A Kotzebue színpadáról hangzó történet, Gvadányi elbeszélő költeménye, a lapokban, kötetekben kivonatolt, sűrített önéletrajz szólt a közönséghez, eredményezte, hogy a szóbeli hagyományt is formálta, elsősorban mégis Gvadányi több kiadást megélt népszerű művét kell itt említenünk. Igen beszédes, hogy Jókai Mór visszaemlékezése szerint Benyovszkytól örökölte a maga keresztnevét, amelyet előbb „zsidós" hangzása miatt szégyellt, utóbb apja meséje nyomán büszkén viselt. Feltételezhetünk olyan szélesebb réteget Magyarországon, amelyhez Gvadányi és a publicisztika közvetítésével ért el a történet. Említendő, hogy ez a széles körű elterjedtség a XX. században a magyar, a szlovák, a lengyel, a német olvasók Benyovszky-ismeretére is jellemző. Ez az eltérő regiszterben fölhangzó regényi szólam mindenesetre a három alaptípust magában egyesítő hős irodalmi diadalútját jelzi. Még akkor is (vagy akkor igazán), ha nem kizárólag Jókai és Słowacki áll e téren az olvasói érdeklődés középpontjában. A szlovák olvasók „tudását" Jožo Nižnánsky 1933-as regénye, a magyar olvasókét a megannyi népszerű feldolgozás hatotta át.[21]

Mindennek következtében Benyovszky története a különféle rétegekből összetevődő olvasóknak különféle azonosulási lehetőségeket kínált föl, így a Benyovszky-feldolgozások értékelése és értelmezése egymástól eltérő olvasatokat eredményezett. Nem hallgatható el, hogy a magyar olvasók körében vitathatatlanul a magyarság jellemvonásaival felruházott hősként lépett elő, míg a szlovák olvasók a jellegzetes szlovák hőstípust köszöntötték Benyovszkyban, ilyen késztetés a verbói Benyovszky-kúriában berendezett múzeumi tárlókból is érkezik. Ez nincs ellentétben azzal, hogy a kaland- és a kópéregényi ajánlat felerősítheti és el is fedheti a történet eseménysorának morális tanulságait vagy a romantizálónak látszó elbeszélői szólamot. Ennélfogva rokonszenvet ébreszthet egy rendkívüli (történetinek felfogott) személyiség életvezetése iránt, és legalább kétfelé irányíthatja a tekintetet:

1/ A világokon, országokon vagy tartományokon átvezető, céltudatos, a kényszereken úrrá lévő vándorúttal érvelhet a szűk térbe rögzítettség, az eleve meghatározott-kijelölt életrend ellen;

21 Jožo Nižnánsky ígéretes költői indulást követőleg állt rá népszerűséget hozó történelmi regények írására, egymás után bocsátva ki a jobbágylányok vérében fürdő csejtei várúrnő, Báthori Erzsébet, majd Benyovszky történetét. Rudolf Chmel szerint: „minden különösebb művészi igény nélkül" (*Dobrodružstvá Mórica Beňovského*). *Világirodalmi lexikon* IX, N–O, főszerk. Király István, Akadémiai, Budapest, 1984, 356–357.

2/ A nehézségeken úrrá lévő személyiség életútjával példázhatja azt, amit az elbeszélés a nemzeti jellemhez ragaszkodásnak, nemzeti képviseletnek igyekszik beállítani.

Az persze fölvethető, hogy a kópéregényi elemek hozzájárulnak-e az elbeszélői-olvasói illúzió fenntartásához, vagy, máshonnan szemlélve, gyengítik-e a nemzeti célzatot? További megfontolást érdemel: az akár sematikusnak vélhető kalandregényi szerkesztés kedvez-e a mindenáron morális tanulságba kifuttatott cselekmény „olvashatóságá"-nak?

Aligha mellőzhető az említett tényezők számba vétele, ha Gvadányi József elbeszélő költeményének kortársi sikerét, utóbb irodalomtörténeti elmarasztalását gondoljuk végig. Annál is inkább, mert Gvadányi[22] a maga előre bocsátott megjegyzése szerint kifejezetten szórakoztatásra írta kétrészes, egymással inkább az egyik főszereplő, Rontó Pál segítségével összefogható elbeszélő költeményét, amelynek első fele félreérthetetlenül a kópéregény verses változatát képviseli, míg második fele, amelynek során Rontó Pál némileg háttérbe lép, hogy átadja helyét Benyovszky Móricnak, jóval inkább a kalandregény nyomában jár, nem mindig meggyőző erővel csempészve be az „érzékeny regény"-nek Afanázia történetét átható elemeit. A kópé, Rontó Pál erkölcsi törvényeket semmibe vevő kalandsorozata akár szembeállítható volna Benyovszky Móric magasfokú erkölcsi elkötelezettségétől vezetett kalandjaival; a kétszintes történetvezetés jól ismert sémája lehetővé teszi, hogy a kétféle világfelfogás ne egymás ellenében, hanem párhuzamosan, egyszerre érvényesüljön. Ezáltal kétféle hős- és történettípus keresztezi egymást, egyben a merő szórakoztatás igénye nem gyengíti az erkölcsi-nemzeti fenségesre törekvést. Az első részben Rontó Pál (beszédes, hogy a név majd függetlenedni fog a XIX. század végén már kevéssé olvasott Gvadányi-műtől) csínyekben, árulásokban, törvénytelenségekben gazdag históriája bontakozik ki, olyan személyé, aki egy alulról szemlélt történelem, Mária Terézia háborúi felelőtlen részese. Fenyegetett életét eljuttatja Lengyelországba, az ideális hős,

22 Széchy Károly, *Gróf Gvadányi József 1725–1801*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1894, 207–246., *Gvadányi-album. Gróf Gvadányi József szakolczai lakóházának emléktáblával való megjelölése alkalmából* (…) szerk. Dr. Kovács Dénes, Pallas, Budapest, 1887, 52–63., Csorba Zoltán, *Gvadányi József élete és munkái*. [Borsod] Megyei Könyvtár, Miskolc, 1975. „Rontó alakja sokáig fennmaradt az egri és sajókazai hagyományban." 31.

Benyovszky Móric közelébe, és ez a találkozás, a közös sors kínál alkalmat az elbeszélőnek, hogy összefonja a kétféle történetet. Olyképpen, hogy mindkettő relativizálódik. Rontó Pál nagyjában-egészében megjavul, mégsem annyira, hogy teljes mértékben elfogadja azt az életrendet, erkölcsi felfogást, amelyet gazdája képvisel. Ugyanakkor a hazai, a „magyar" értékek szószólója továbbra is ő marad. Ilyen például a magyar ételek, étkezési szokások dicsérete a távoli vidékek étrendje ellenében. Benyovszky a maga módján megőrzi európai kötöttségeit, szabadkőműves elkötelezettségéért Rontó Pál megrója (az elbeszélő teljes egyetértésével). Rontó Pál nem érti Benyovszky óvatos, konspiratív taktikáját, itt Benyovszky magyarázza el Rontó Pálnak a célszerű magatartás esélyét. Benyovszky története Gvadányinál sem nélkülözi az érzékenység európai irodalmának (akár Kotzebue-tól is származható) fordulatait (amilyenek az önfeláldozás, a megbocsátás, az őszinte beismerés szívhez szólónak szánt, ám olykor kissé szárazon elbeszélt jelenetei). Ezt mindenképpen ellensúlyozza Rontó Pál földközeli, csupán a következő napot szem előtt tartó magatartása. A helyzetkomikumot kiaknázó, a nyelvi különbözésekre építő előadás elsősorban Rontó Pálhoz fűződik. Gvadányi nem tér el attól, amit Benyovszky emlékiratainak német fordításában olvasott, de beleütközött a versbe foglalás nehézségeibe. A XVIII. század végén a páros rímű tizenkettősökben olykor csikorogva gördülő elbeszélő költemény olvasása nem okozhatott nagy nehézséget az ehhez szokott, jórészt Gyöngyösin felnőtt olvasóknak; ám Gvadányi megérezte, ha minden kalandot, fordulatot el kívánna beszélni, az amúgy is terjedelmes történet elviselhetetlenül hosszúra nyúlna. Úgy oldja meg a rövidítést, hogy prózába fordítja át beszédét, mintegy összefoglalja a két esemény között történteket, s ebbe még egy kurta kommentár is belefér. Gvadányi a Habsburg-uralkodóhoz feltétlen hű alattvalónak mutatkozik, és Mária Terézia esetében ez nem is okoz elbeszélői dilemmát. Ezzel együtt folytatja korábbi elbeszélő költeményeinek sugalmazásait; műveiben a magyar nemesség vélt és valóságos érdekeinek szószólója: a magyaros öltözködés, szokások, beszéd fontosságát szükségesnek tartja hangoztatni – szembeállítva a nemzeti hagyományoktól elidegenedéssel. Bármily meglepőnek tetszhet a nemzeti jelleg efféle gondolkodói középpontba helyezésének eszméje, akár rokonítható volna Jean-Jacques Rousseau lengyelek számára készített alkotmánytervezete bizonyos passzusaival. A hazai életre emlékeztetés versszakaiból Rontó Pál és Benyovszky egyaránt kiveszi részét. Ennek a fajta nemesi nemzetnek, nemesi köztársaságnak (hogy a lengyel változatot is idevonjam) szellemében megrajzolt emlékezéspolitikája vitatja a hazai „elfajzott"-ak álláspontját, s a bizonyára az antikvitásból és a XVIII. századi neolatin költészetből átvett terminus (elfajzott) majd jelentékeny pályát fut be a magyar meg a szlovák és más, hasonló irodalmakban. Ezzel nem ellentétes, ám mindenképpen

árnyalja a kérdést, hogy Gvadányi nemcsak megélte a nemesi nemzet többnyelvűségét, hanem életműve makaróni versei[23] igazolják, hogy a tudomásulvételen túl saját életének hétköznapjaiban gyakorolta, sőt részint a komikum forrásaként láttatta, részben a megszólalásnak rétegnyelvi és természetes módjaként értékelte. Efféle nyomokra Rontó Pál és Benyovszky történetét versbe foglaló művében is bukkanhatunk, elsősorban Rontó Pál tapasztalataival összefüggésben:

Tóthoktól hallottam én e szót Lopatka,
Pivo, Brintza, Szmola, e nevet is Katka.(…)
Mosz panye ti szi kap! illyen teremtette,
Poty na duel, kezét kardjára vetette.

Néhány más példa: Jechalgo dal mi lep egy Lengyel kiáltott; ten jezd opjetani Venger: átkozott v. ördöngős magyar; egy lengyel csudálva kiabálja: Ha, tento jezd zsolnyir! – Ez ám a katona. A magyaros helyesírással leírt (fél)mondatok, majd azok magyar átköltése a nyelvek között navigáló figura (nyelvi) élménye, egyben Gvadányi környezetének meghitt társasági beszéde – a nyelvi nacionalizmus előtti időszakból. Az elbeszélő nem feltétlenül Benyovszky szájába adja „világnézeté"-ből fakadó megnyilatkozásait. Az előadást szólások, közmondások, latinból átültetett „sententiá"-k tarkítják, nem kevésbé egy réteg műveltségét érzékeltetendő, az elbeszélői szólamot a bibliai, mitológiai allúziók népies előadása színesíti. A várostromról szólva:

Trója, és Kartágó mikor meg-rontatott,
Azokba annyi vér, mint itt nem ontatott
Ki keserűt nem ett, nem érdemel édeset:
Dulcia non meruit, qui non gustavit amare[24]

(Benyovszky egy helyütt az egyiptomi sötétséggel, Ulisses sorsával vigasztalja a nekikeseredett Rontó Pált.)

23 A makaróni versek a közköltészeti, a diák-folklór hagyományban, a kéziratos énekeskönyvekben éltek tovább. Ján Kollár 1834/35-ös, népköltészetinek nevezett gyűjteményében is helyet kapott.
24 A sententiát a származás megjelölése nélkül közli Eduardis Margalits, *Florilegium proverbiorum universae latinitatis*. Ludovicus Kókay, Bibliopolis, Budapest, 1895, 169.

A korszak franciásnak bélyegzett eszméit elítéli Rontó Pál is, az elbeszélő is, megrója a filozófusokat csalárd szisztémájuk miatt, haragosan szól a libertinage-ról.

Ollyanok, kik tarttyák világositottnak
Magokat: még mi több Filosofusoknak,
Tele tsalárdsággal Filosofiájok,
Fulánkos lépes méz egész Systemájok. (…)
A szabadságnak-is vannak törvénnyei,
Mellyeken mehessen ollyas ösvényei.
Ha ezekrűl ki-hág, már nem megy szabadon,
Törvény és ész nélkül hág vakon és vadon. (…)
Világ-törvény-is, ennek határt vetett,
Még ezen egy bölts-is által nem léphetett.

Jellemző, miként szól azokról, akik nem értvén Benyovszky menekülési stratégiáját, lázadoznak ellene:

Valamint Izráel meg nem elégedett
Moysessel, bár vele felette sok jót tett,
Szintén úgy a hajón e nép nem nyugodott,
Bár sok jót tett vélek a Gróf, és fáradott.

Az idézett strófa szorosan tapad az önéletrajzhoz, a szemléletes előadás céljából merít az elbeszélő a Bibliából, s a strófába foglalás jól mutatja, milyen nehézségekkel jár, mennyire ki van téve az ismétlés kényszerének az előadás. A korszak patriarchális-idilli felfogását tolmácsolja az elbeszélő; ennek egyik „irodalmi" forrása Gessnernek Európa-szerte népszerű idilliumaiban lelhető, kevésbé jöhetnek számításba Rousseau elvei, a „természetesség" ugyan a nagyvárosi életformával szembeni alternatívát ajánlja; Magyarországon a birtokos kis-, közép-nemesség „földközeli" életformáját dicsőítették; nem utolsósorban a differenciáltabb érzelmi-társasági életmóddal ellentétben egy olyanfajta megszólalás mellett szavaztak, amely Gvadányi elbeszélő költeményeiben is visszhangzott. Egy meglátogatott sziget lakosainak dicséretét azért közvetíti az elbeszélő, mivel a följebb körvonalazott természetesség-igénynek megfelelő magatartásformát tapasztalnak náluk:

„Természetes vala Filozófiájok,
Soha hazugságot nem szóllott a szájok,
Mint azoknak, kik megvilágositottak,
Fényekkel sok ezer embert vakitottak."

A felvilágosodástól történő elhatárolódás jellemzi az elbeszélő álláspontját. Még akkor is, ha fedve, kimondatlanul, Rontó Pálhoz képest Benyovszky közelebb áll a felvilágosodott nézetekhez, mint azok cáfolóihoz. Ez nem okoz sem Gvadányinak, sem elbeszélőjének tudathasadást, mivel Rontó Pál szájába adja a felvilágosodás-ellenes gondolatokat. Így az elbeszélő tartózkodhat a nyílt állásfoglalástól. Benyovszky szabadulásterve ugyan értelmezhető a fogolylét ellentettjének, ennek társadalmi vonatkozásai azonban nem vetődnek föl. A magyar-lengyel szabadsággondolatnak a hierarchikus orosz viszonyok alkotják a kontrasztját, amelyek szinte kézzelfoghatóan az eltérő szokásrendek leírásakor érzékelhetőek. Benyovszky „európaiságá"-ra legfeljebb a kormányzó és családja ad megfelelő választ, Benyovszkyék szabadulása egy alapvetően eltérő társadalmiságból éppen úgy utal a szabadabb létezési módra, ahogy majd a madagaszkári tapasztalatok során az intrikus francia hatóságokkal szemben fog Benyovszky megtestesíteni egy életközelibb létezési alakzatot. Mindazonáltal Gvadányi nem tántorodik el a maga világfelfogásától és a patriarchális életvezetésből eredeztethető nyelviségtől. Annak ellenére sem, hogy a Benyovszky-életrajzhoz csak Rontó Pál történetét adja hozzá, és olyan mértékben alkalmazza a kalandregényi fordulatokat, amennyire az Benyovszky szövegéből kiolvasható. Gvadányi él a regényesség kínálta lehetőségekkel, felhasználja a kópé, a hős és a pásztor alakjához fűződő sztereotípiákat, megalkotván azt a történetet, amelyet ugyan készen kapott, ám a verssé formálás népszerűsítő eszközeivel feldúsítja, közelíti egy nemesi közköltészeti változathoz.

Juliusz Słowacki több ízben átírt poémájában sikerül az egymástól eltérő szólamok alkotó szembesítése, a nemzeti irodalmi és az úgynevezett világirodalmi nézőpont, irodalmiságelképzelés egyeztetése (kapcsolódás a korszerű világirodalmi irányzatokhoz). Słowacki művében nem a cselekmény a legfontosabb, mint Gvadányiéban. A romantikus hős történetében a szólamok egyénítettebbek, differenciáltabbak, a különféle helyszíneken lejátszódó történetek és a különféle irodalmi helyzetekre történő reagálások

megengedik az önreflexiókban gazdag, ironizáló előadást. Gvadányi (amellett, hogy elsősorban szórakoztatni, sőt mulattatni akar) tanulságokat közvetít, amelyek szűkebb perspektívája ellentmondásban látszik lenni az „ábrázolt tárgyiassággal", amely a cselekményt az önéletrajzhoz tapadással igyekszik továbbmozdítani.

Gvadányi (említettem) azzal igyekszik műve valószínűsíthetőségét elfogadtatni, hogy belép a történésekbe, nemcsak Rontó Pált ismeri régről, hanem Nagyszombatban egy vendéglőben Benyovszkyval is eltölt annyi időt, hogy a történet részleteivel megismerkedjék. A találkozásról prózában kapunk rövid beszámolót, ekképpen a „személyes" hitelesség erősíti az elbeszélő „hű" előadását. S bár az elbeszélő költemény játékosságának is használna e szerzői fogás kihasználása, a prózai betétnek nem lesznek következményei, inkább a jóindulat megnyerése (captatio benevolentiae) retorikájával él Gvadányi – az olvasók meggyőzése érdekében. Ennek ellenére a kettős történet elbeszélése (Rontó Pálé és Benyovszkyé), melyekbe más történetek is bekapcsolódnak, jól illeszkedik a korszak regényalakzatai közé (annak ellenére, hogy a verses forma nem mellékes, és a kor magyar ízlésének kiválóan megfelel). Ehhez járul, hogy igen elterjedt regényalakzatok elemeit szintén fölfedezhetjük Gvadányi művében, példának említeném az utazási regényt, az azzal rokon államregényt, amely az utópiákra jellemző tényezőkkel gazdagodhat. Csak ismételni tudom: Benyovszky önéletrajzában ott rejtőznek ezek az alakzatok, a feldolgozások során – megtartva az „eredeti" történetet – egyik-másik lehetőség hasznosul. A korszakot áttekintő vizsgálódás a távolabb elhelyezhető szerzők bizonyos műveivel, Voltaire-éivel vagy Halleréivel rokoníthatja a Benyovszky-történetet, ilyen módon nem feltétlenül a főszereplőhöz kötve, Benyovszky életének epizódjaiból regényes formát alkotva, egy hősnek, egy kópének és egy pásztornak történetéről számot adva, hangsúlyozottan szépirodalmi formába öntve.

A Benyovszky-narratíva teljesen megfelelt a felvilágosodás racionális gondolkodására építő, az ember önteremtését és a világgal szemben elfoglalt kritikai álláspontját megörökíteni kívánt, a XVIII. században népszerűségre szert tett irodalomnak, amelyben a cselekményes történetfejlesztés és az életmódra, a kormányzásra, a társas viszonyra irányuló filozófiai fejtegetés egymást kiegészítve kapott helyet. A távoli országokba tett utazás, illetőleg a különféle okokra visszavezethető viszontagságok olyan világokkal, eddig ismeretlen vagy kevéssé ismert létezési formákkal, helyzetekkel szembesítették az utazókat, amelyek módot adtak arra, hogy újra lehessen gondolni mindazt, amit államról, társadalomról, személyiségről, életvezetésről valaha megfogalmaztak vagy körvonalaztak, felül lehetett vizsgálni a filozófiai vitákat a természetes versus civilizált életforma előnyeiről, hátrányairól; tovább lehetett írni azt, ami az irodalomból már ismerős lehetett: a jó vadembertől az eszményi állam képzetéig. Benyovszky látogatásai a távoli Kelet szigetein, államaiban, ottani szembesülései szokásokkal, életrenddel magukba rejtették a felvilágosodás

utazási regényeinek tematikáját, csakhogy itt nem pusztán az egyes szám első személyű előadás, hanem az elbeszélő realitást érzékeltetni akaró beszámolói alapján formálódhatott kép tökéletesebb, kevésbé tökéletes, mindenesetre az európaiakétól eltérő világokról. S ami nem mellékesen fogalmazható meg: szépirodalommá többnyire Benyovszky történetének európai és oroszországi eseményei váltak, míg a teljes életutat bemutató regényes megjelenítések egy messze nem jelentéktelen része az ifjúsági, a kalandregénybe, a televíziós feldolgozásokba került. Aligha tagadható, hogy Benyovszky Móricnak írói igénnyel, de kevésbé szépírói eszközökkel megfogalmazott önéletrajza szerint az európai s a távoli események olyan vetületeit világította át, amelyek ebben a formában újdonságokként szolgáltak a „nyugati" olvasóknak is (ilyen életének magyarországi kezdete, részvétele a lengyel küzdelmekben, jóllehet éppen a XVIII. századi lengyel események, az állam háromszori felosztása számottevő visszhangot kaptak, Magyarországon is!); ezt kiegészítve a visszaút Európába, a madagaszkári történések, illetőleg Benyovszky Habsburg-birodalmi, amerikai tervei ellenben (noha a regényalakzatok közé kevésbé voltak beiktathatók) kitágították a Benyovszky-történet perspektíváját, s a személyes sorsot egy történeti személyiség kalandjává dimenzionálták. Talán érdemes emlékeztetni Jókai Mór gesztusára: a Benyovszky-regényt a maga részéről lezárultnak vélte szókésével, Kamcsatka elhagyásával; ami ezután következett, nem gondolta regénybe írhatónak, viszont szükségesnek tartotta fordítás útján való ismertetését.[25] Jóval Jókai előtt egy történeti-biográfiai vállalkozásban mindössze négy oldal jut Benyovszky afrikai vállalkozásának,[26] a többi élete első szakaszának van szentelve; Kotzebue színműve is, Doppler operája is Benyovszky hajóra szállása jelenetével zárul. Hogy Gvadányi továbbköveti hősét élete kanyargó útján, majdnem kivételes a korai Benyovszky-irodalmi-befogadásban, sőt az is, hogy antikoloniális (filantróp) nézeteket szólaltat meg:

Emberek ők mint mi, vagyon bennek lélek,
Tsak hogy ők feketék, mi vagyunk fejérek,
Ugyan azért őket mondjuk otsmányoknak,
Ők is viszont minket tartanak ollyanoknak.

25 Jókai, *Gróf Benyovszky…*

26 *Nemzeti Plutárkus vagy a Magyarország s vele egyesült Tartományok Nevezetes Férfiainak Életleírások*, összveszedte Kölesy Vincze Károly, Melczer Jakab, Trattner János Tamás, Pest, 1816, II, 213–252., *Ungrischer Plutarch oder Biographien merkwürdiger Personen des Königreichs Ungarn und der dazu gehörenden Provinzen. Aus authentischen Quellen geschöpft und in chronologischer Ordnung dargestellt* von Carl Vinzenz Kölesy – Jakob Melzer, Eggenberger, Pesth, Zweyter Band, 1816, 249–289.

A madagaszkári bennszülöttek szájába adja az elbeszélő, hogy a franciák királya haragszik, mivel „Sklávussává te minket nem tettél." Az elbeszélő költemény utolsó két „Tzikkely"-ében Rontó Pál hosszú visszatekintését kapjuk, az utolsóban pedig az életírást követő eseményeket.

Słowacki *Beniowski*jában egyfelől a romantikus személyiséget önmaga megalkotta felszabadulásának hőséül állítja az olvasók elé, ezzel párhuzamosan poémáját pedig az irodalmi konvenciókkal (már Mickiewicztől kialakított irodalmi formák/műfajok is ezek közé számítódnak) szembeállított, önfelszabadító beszédmód példájaként mutatja föl. Kotzebue révén az érzékenység trivializálódott változata él tovább a színpadokon, míg Jókai kedves kötelességének tudja, hogy igazságot szolgáltasson Benyovszkynak.[27] Paradox módon Jókai Benyovszkyja jóval kevésbé lett sikeres, mint más művei, a Benyovszky-történet diadalútjában fontos állomás, akár Słowackié, a popularizálódás mégsem az általuk kijelölt úton történt, részben jóval előbb, részben velük párhuzamosan, részben tőlük függetlenül. Az általam Jollesre hivatkozva emlegetett három hőstípus helyet kért és kapott a népszerű irodalomban, és hiába vonta kétségbe s tudományos kutatás Benyovszky megállapításainak, sőt élettörténetének több részletét, az időnként megrendezett, valóban nemzetközi Benyovszky-konferenciák makacsul visszatérnek ennek a jellegzetesen XVIII. századi, nyelvek és nemzetek között létezett, világokat bejárt, merészen tervező, ötletekkel és elképzelésekkel gazdag személyiséghez, akivel összefüggésben joggal tehető föl dolgozatom két indító kérdése, és akinek életét-műveit, életének-műveinek feldolgozóit tanulmányozva, többféle válasz adható, aztán újra-kérdezhető és minderre újra-felelhető. Történet, melynek személyhez kötve kezdete bizonyosan van, de befejezése, lezárulása nemigen képzelhető el.

27 Jókai, *Gróf Benyovszky…*, II, 436. Jókai és a Benyovszky-hagyomány kapcsolatairól a kritikai kiadás megfelelő köteteiből kaphatunk érdekes információkat. *Eppur si muove – És mégis mozog a föld*, s. a. r. Margócsy József, Margócsy Józsefné Oberländer Erzsébet. Akadémiai, Budapest, I, 377–378. (egy régi Benyovszky-színrevitelről hoz hírt).

MISKOLC 1., 2014, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

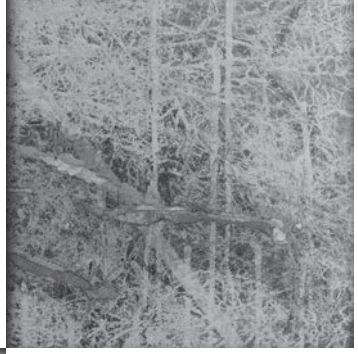

NAGY MAGDOLNA

A TÉRFOGAT

Hanyatt fekszem a kék vízen.
A víz erős, megtart, vagy csak a
testem hájasodott bele az évekbe.
Nőtt a térfogat.

Sokan nézték ezt a testet.
Volt vitrinben, csinos műszálas
nacikban, klumpában. Ott ő volt
a fogas, a sok formaruha és tekintet
tartotta életben. Bár eredetileg
másra lett tervezve.

Egy kéz is simogatta, nem is olyan rég.
A kéz érintésének emlékét még őrzik
agyában a neuronutak, bár a kéz
minden bizonnyal támfalakat és
más nőket kutat.

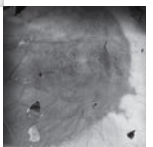

A VILÁGVÉGE UTÁN

Ahogy a fejem hajtom nyugodt
férfi lelkedbe.
Nem keresem tovább a zajos karnevált.
A mutatványos már nem nekem emeli fel
izmokba pumpált karját, a kígyó sem rám néz
szomorú sárga tekintetével, amiért jéggel hűtötték
testét. A lány is leteheti az iszonyt, mert
hiába a fizetség, minden reggel undort hány.
A férj sem tekeredik asszonyával az ágyban
és követeli minden este a jussát. A nő
még hangokat is hallatott, így tanulta az anyjától,
aki a nagyanyjától, a számolatlan lihegés
és alkoholtól és bőrös cubáktól puffadt test után
lágyan ringatózik a tavirózsás pásztorórán.

ÓCEÁN

Nem tudtam mitévő legyek. Jócskán kisebb lettem.
Ha holnap jön egy száj, semmi nem véd meg tőle engem.
A parton a moha elmozdul. A dagály kiszórja a kavicsokat.
Van ott minden, törött fésű, borotva, palack és műanyag kapszula.
A palackban papír, még ép, kérdés van rá írva.
A túlpartról néz, hogy megmondja.

FODOR PÉTER

FÁBÓL ÖTKARIKA

VARASDY DEZSŐ: *NEHÉZ KESZTYŰK*

A Csodacsatár 1957. szeptemberi bemutatójának meglehetősen csöndes beharangozásával összevetve különösen hangosnak tűnik az a csinnadratta, amely a korábban mindössze néhány dokumentumfilmet jegyző Varasdy Dezső első játékfilmjét már a forgatás megkezdésétől fogva kísérte egészen az ugyanennek az évnek az államszocialista szórakoztatóipar által is kitüntetetten kezelt decemberi ünnepi időszakára kitűzött premierig. Keleti Márton szatírájának alkotásfolyamata persze volt annyira terhelt a vele egyidejű politikatörténeti eseményekkel (1956 nyarán lett kész a szereplők között Puskás Ferenccel és Kocsis Sándorral), hogy a végül moziba kerülő változat (Öcsi és Kocka jelenetei kivágva és újraforgatva az Öreggel, vagyis Hidegkuti Nándorral) genezisét inkább akarják elfedni, mintsem reflektorfénybe állítani. Míg Keleti filmjét (legalábbis annak első változatát) tulajdonképpen megörökölte az épp berendezkedő Kádár-rendszer, addig a *Nehéz kesztyűk* már olyannyira az új éra „gyermeke" volt, hogy nem is a Hunnia Filmstúdióban, hanem az ekkor induló Budapest Filmstúdióban készült. A Film, Színház, Muzsika 1957. június 14-én adta hírül, hogy „július első napjaiban megkezdik a *Nehéz kesztyűk* forgatását. A főszerepet – saját magát – háromszoros ökölvívóbajnokunk [sic!], Papp László alakítja."[2] A munkálatok haladásáról szóló képes tudósítások júliusban és augusztusban föl is bukkantak a sajtóban, s ekkor már a részletesebb szereposztás is kiderült: „Rajz János játssza Adler Zsigát, Papp László edzőjét, [...] Papp László édesanyját Orsolya Erzsi, feleségét Kun Magda játssza. A filmen végigvonul Papp László karrierje. A finálé: Papp László harmadszor is megnyeri az olimpiai bajnokságot és a harmadik olimpiai aranyéremért a felesége fiúgyermekkel ajándékozza meg."[3] Fölöttébb tanulságos, hogy mindkét idézett kedvcsináló cikkben egymásba csúszik szerep és szereplő identitása, s noha ezt írhatnánk annak számlájára, hogy az újdondászok ekkor még nem ismerhették a kész alkotást, kétségtelen, hogy a film sztorija és a főszereplőt alakító ökölvívó pályájának alakulása zavarba ejtő párhuzamosságokat mutat – fején találta a szöget az egykori kritikus, amidőn ekképp fogalmazta meg kifogását: „[m]ű fajilag [n]em tudták eldönteni: életrajz-filmet csináljanak-e vagy vígjátékot".[4]

Az ötvenes évek magyar filmgyártásában akadt rá példa, hogy sportolók saját magukat alakítva jelentek meg a vásznon, ahogy arra is, hogy kitalált karakter bőrébe bújva

1 A tanulmány létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

2 K. J., *Hogy több magyar film legyen a Budapest Filmstúdió terveiből*, Film – Színház – Muzsika, 1957/5., 12.

3 Pat, *Nehéz kesztyűk*, Érdekes Újság, 1957/35. (augusztus 31.), 24. A Népakarat szeptember 25-én a sporthírek között közölte, hogy Papp László „befejezte a filmben való szereplését és újra edzésbe állt".

4 Bán Róbert, *Nehéz kesztyűk. Új magyar filmvígjáték*, Népszabadság, 1957. december 24., 4. Ehhez annyit hozzátehetünk, hogy a filmben éppúgy nincs jellem-, mint ahogy helyzetkomikum, sem egyéb forrása a humornak, így aztán különösebb érvet nehéz lenne hozni amellett, hogy vígjátékról van szó.

fiktív történet résztvevőivé váltak (ez akár egyazon filmben is megeshetett, pl. az 1951-es *Civil a pályán*ban, melyben míg pl. Papp László, Keleti Ágnes vagy Gyarmati Olga saját nevét viseli, addig Szusza Ferenc a futballista-esztergályos Teleki Jóskát játssza), abban a tekintetben viszont Varasdy kétségtelenül új dramaturgiai megoldást választott, hogy Papp Lászlóval annak az Ács Lászlónak a szerepét játszatta el, akinek a filmben megjelenített ökölvívó pályafutását a szerzők döntőrészt az őt alakító sportoló karrierjéből emelték át. Amit pedig maguk hozzátettek, az – az egyöntetűen negatív kritikai fogadtatás tanúsága szerint – még a nem épp derűs '57-es esztendő várakozásait is alulmúlta. Ahhoz képest, hogy az edző-sportújságíró Peterdi Pál novellájából egy a rendezőt is magában foglaló, négyfős csapat írta a forgatókönyvet (köztük olyan, már a 2. világháború előtt játékfilmes rutint szerző alkotóval, mint Kolozsváry Andor), a végeredmény az Esti Hírlap ítésze szerint „gyermetegen naiv"[5] lett – ami már csak azért is lesújtó értékelés, mert ha van hely, ahol nem kifizetődő a naivitás, az a boksz ring és környéke. A film intrójában a totál plánban mutatott ökölvívó-mérkőzésre úszik rá a stáblista, amelyet böngészve egyfelől bizakodhat a néző, hogy a sportjelenetek színvonalasak lesznek (lévén a kor ismert magyar ökölvívói olvashatóak rajta – bennük aztán nem is kell csalatkoznunk), másfelől biografikusság és kitaláltság tekintetében már szerep és „színész" nevének összetársításában megmutatkozik az a (termékennyé nem váló) eldöntetlenség, amelyre föntebb már utaltam. A főszerepet alakító olimpiai bajnok és karaktere keresztneve azonos, aminek nem meglepő módon az lesz a következménye, hogy a filmben őt leginkább Laciként emlegetik, edzőjének csak keresztneve van, mely megegyezik a Papp Lászlót 1946-tól trenírozó Adler Zsigmondéval (aki maga is felbukkan a stáblistán a sportjelenetek felelőseként), Bene László egy 1957-ben kifejezetten homofonikusan ható karakternév (Petrusovszky) mellett tűnik föl, ráadásul utána jön a listán a „lengyel edző" – az a néző, aki maga elé tudta idézni az 1949-ben nehézsúlyban Európa-bajnokságot nyert ma-

5 T. Polgár István, *Nehéz kesztyűk*, Esti Hírlap, 1957. január 10., 2.

gyar bokszoló testalkatát, annak szükségképpen juthatott eszébe erről a párosításról (Bene mint Petrusovszky) a Papp-pal 1956-ban két emlékezetes mérkőzést vívó Pietrzykowski (mind Bene, mind a lengyel kifejezetten magas és erős volt). S aztán ahogy elindul a film története, kiderül, hogy a kétszeres olimpiai bajnok Laci harmincesztendős (Papp 1926-ban született), aki arra készül, hogy nyolc hónap múlva megnyerje harmadik olimpiai aranyát. A film színre vitt ideje ez a nyolc hónap, a történetséma ennek megfelelően sokkal kevesebb elemből áll össze, mint azoknak a klasszikus hollywoodi bokszfilmeknek az esetében,[6] amelyek egy-egy sportoló kvázi-teljes pályafutását kihagyásokkal, sűrítésekkel igyekeznek megjeleníteni (épp 1956-ban készült a *Somebody Up There Likes Me* Rocky Grazianóról Robert Wise rendezésében). A *Nehéz kesztyűk* főhősének fölemelkedését nem látjuk, csupán annyit, hogy első veresége után lelki válságba kerül, melyből szerető családja és leleményes edzője ragadja ki, hogy aztán újra felüljön az amatőr boksz váltósúlyú trónjára. A film írói voltaképpen azzal a dramaturgiai ötlettel dolgoztak, mely közismert sporttörténeti eseményeket kitalált kauzális-metonimikus láncolatba rendezi. Nézzünk erre néhány példát! A bonyodalom kiindulópontja, hogy Ács edzője (aki úgy dönt, nem is tart vele) rosszallása ellenére, felrúgva az olimpiai fölkészülés edzéstervét, hallgatva a Bakonyi nevű sportvezető javaslatára, elindul arra a külföldi túrára, melynek első állomása Varsó (s onnan az útiterv szerint irány Nyugat-Európa), ahol elszenvedi pályafutása első vereségét Tadeus Petrusovszkytól. Bakonyi a sematikus szocreál szabotázsfilmek kilúgozott intrikus karaktere (ennek megfelelően neki csak családneve van, ahogy a *Civil a pályán* tőrőlmetszett szabotőrének, Bogdánnak is), aki már nem a hanyatló Nyugat ügynöke, nincsenek politikai ambíciói, ideológiai preferenciái, sem különösebb anyagi mozgatórugói – motivációiról annyi derül ki, hogy Áccsal szemben a fiatal Szabó Gusztit preferálja, őt akarja kivinni az olimpiára, s a külföldi túrát azért forszírozta, hogy világossá váljon, Ács már nem bírja a sorozatmérkőzéseket. Mondhatnánk, mint csöppben a tenger, úgy mutatkozik itt meg az egész film koncepciójának gyöngesége. Mert hát – haladjunk visszafelé – vajon hogy bizonyította az első (!) mérkőzésen elszenvedett kiütés Bakonyi meggyőződését? Mennyire tűnik hitelesnek, hogy az edző nyolc hónappal az olimpia előtt már nem tartja jó ötletnek a nemzetközi összecsapásokat, ha tudjuk, hogy Papp 1956 tavaszán többek között Helsinki-

6 Ehhez vö. Leger Grindon, *Body and Soul. The Structure of Meaning in the Boxing Film Genre*, Cinema Journal, 1996/4., 54–69.

ben, Stockholmban és Berlinben is bokszolt? Milyen elemekből áll össze ez a dramaturgiai k.o.? Forrásként van egyfelől Papp karrierje során elszenvedett második veresége 1956. szeptember 9-én (vagyis a melbourne-i játékokon való szereplése előtt szűk három hónappal) Varsóban, ellenfél Zbigniew Pietrzykowski.[7] Tudjuk azt is, hogy ezen a meghívásos tornán sportvezetői nyomásra (azzal vádolván a sportolót, hogy az csak nyugati szereplést vállal, s Lengyelországba azért nem akar menni, mert ott nem lehet értékes árucikkeket beszerezni), de edzői és orvosi tanács ellenére vett részt Papp, mivel még nem nyerte vissza erejét tüdőgyulladása után.[8] A filmben Ács azt veti szemére edzőjének, hogy reumás, fáj a dereka, azért nem akarja vállalni a túrát. Most nem is az érdemel figyelmet, hogy egyébként Adler kint volt Varsóban, sokkal inkább az a megfordítás, mely a Zsiga nevű edzőt afféle otthon ülő, kényelmes öregembernek láttatja, miközben Adler Zsigát a magyar kommunista sportvezetés reakciósnak tekintette, disszidálásától és (föltételezett) nyugati kapcsolataitól féltek, ezért visszatérően igyekeztek megakadályozni, hogy külföldre utazzon – a legismertebb eset 1955-ben történt, amikor nem engedték ki Nyugat-Berlinbe az Európa-bajnokságra, cserébe Papp sem utazott. Az is megfordításnak tekinthető, hogy Ács sejthetően azért indul el a külföldi túrára, mert Bakonyi többek között a nyugat-európai vásárlási lehetőségekkel csábítja (Ács itt igazolni látszik azt a vádat, amellyel Pappot – saját állítása szerint – igaztalanul illették),[9] ráadásul a „túra" nyilván az Aranycsapat külföldi útjainak emlékezetét is inszinuáló módon fölidézi, amennyiben azt a film egyetlen negatív szereplője szervezi. Mivel a filmben nincs szó Ács betegségéről, s ahogy láttuk, a Bakonyi-féle értelmezés („sorozatterhelés") teljes nonszensz – magyarázat nélkül marad a vereség, pontosabban arra történik csupán utalás, hogy a versenyző nem kapott megfelelő edzői támogatást. Azt, hogy Bakonyi azért igyekszik szabotálni a váltósúlyú Ács olimpiai indulását, hogy helyet csináljon a félnehézsúlyú Szabónak, szintén a történetvezetés logikai bukfencei közé sorolhatjuk – életszerű, hogy egy sport-

7 Papp Lászlónak a varsói tornán ez a második mérkőzése volt, előző napi ellenfele az első menetben föladta a küzdelmet – a filmben nincs utalás arra, hogy nem a Petrusovszky elleni meccs nyitotta a túrát.

8 Vö. ifj. Papp László, *Édesapám, Papp Laci. Harc ringen belül és kívül*, Tinta, Budapest, 2004, 57.

9 „Az egyik vezető meg azt vágta a képembe, hogy azért nem akarok Lengyelországba menni, mert szegény ország. Csak huzatot, meg náthát lehet kapni náluk. Ezen nagyon bepipultam, mert én sose üzleteltem és soha nem az volt a kiutazási szempontom a külföldi utak esetében, hogy milyen szajrét lehet hazahozni." *Uo.*

vezető egy elszenvedett vereség miatt nem akarja kivinni az éremesélyes címvédőt, inkább egy másik súlycsoportban indít egy zöldfülűt, s a szövetség elnöke (Feri bácsi) ehhez asszisztál? Persze az is lehet, hogy ezt a mozzanatot is a fonákjáról kellene megvizsgálnunk, s mintegy annak az esetnek az inverzeként értenünk, hogy Papp 1955-ben egy biztos Eb-éremről mondott le azzal, hogy idehaza maradt, alaposan magára haragítva ezzel Kutas István kommunista sportfunkcionáriust (sportolói és sportvezetői döntés cserél így helyet). Reális és kifundált úgy tűnik itt át egymáson, hogy utóbbi egy pillanatra sem képes az autentikusság jegyét magára ölteni – mondhatnánk persze, hogy a *Civil a pályán* plakatív szereplői sem voltak szemernyit sem hitelesebbek, de legalább ott még a mindent átitató propagandisztikusság a karakterizációra, a történetvezetésre és a műfaji sémákra is magyarázattal szolgált, a *Nehéz kesztyűk* esetében viszont egyszerűen a kiagyalt alulmarad azoknak a valós eseményeknek a súlyával szemben, amelyeket legtöbbször szándékosan, olykor (talán) szándéktalanul is fölidéz. A már többször említett inverzió legegyszerűbb példái közé tartozik, hogy a filmben visszatérően azzal a becenévvel illeti Zsiga Ács Lacit (Veréb), amelyen Papp Laci szólította Adlert (edző és sportoló fölcserélése). Azt az ötletet, hogy Ács azzal zúzza össze Bakonyi érveit, hogy az általa favorizált s magasabb súlycsoportban induló Szabót a csapatbajnokságon kiütéssel legyőzi, szintén a szereplőként fölléptetett ökölvívók pályafutásából kölcsönözték az írók: 1947. november 29-én a Csepel–BVSC csapatbajnoki mérkőzésen Papp az utóbbi egyesület versenyzőjeként a nála jóval nehezebb (ahogy említettem már: a filmben lengyel ellenfelét alakító) Benét ütötte ki az első menetben – Ács természetesen maga is a Vasutas színeiben hajtja végre ezt a bravúrt.

A korábban szóba hozott, a *Nehéz kesztyűk*kel kortárs klasszikus amerikai sportfilmben az életrajzi drámák szabályait követve a Rocky Grazianót alakító Paul Newman éppúgy megtörtént mérkőzéseket „játszik" újra (pl. a Tony Zale elleni második meccset), ahogy szűk harmadfél esztendővel később Robert de Niro Jake LaMotta bőrébe bújva a *Dühöngő bika*ban (többek között a „Valentin-napi vérengzés" néven elhíresült hatodik összecsapását Sugar Ray Robinson ellen). Ahogy láttuk, a magyar szerzők nem ezt az utat látták üdvösnek: ők a Papp Laci alakította Ács Lacit üttették ki Varsóban Petrusovszkyval a 3. menetben, fölidézve, de nem pontosan követve Papp és Pietrzykowski első küzdelmét (melynek 2. menetében TKO-val győzött a lengyel). Amikor Ács harmadik olimpiájának alakulástörténetét látjuk a vásznon, a nyolctagú váltósúlyú mezőny névsorában egy olyan is fölbukkan (Torres), aki olyannyira ott volt Melbourne-ben, hogy Papp ellene vívta a döntőt – a filmben őt Petrusovszky győzi le az elődöntőben, míg a lengyelt Ács üti ki a döntőben, újfent idézve, de nem újrajátszva Papp és Pietrzykowski pontozással végződött olimpiai elődöntőjét. Mindez és a filmnek a továbbiakban vizsgált mozzanatai emlékezettörténeti szempontból leginkább azért érdemelnek figyelmet, mert arra engednek következtetni, hogy

az alkotók egyszerre igyekeztek kihasználni Papp László hírnevét, kvázi-dramatizált formában emléket állítani rekordnak számító harmadik olimpiai győzelmének (ez először neki sikerült az ökölvívás történetében) és a játékfilm nyújtotta fikciós keretek között leválasztani róla mindazt, amit nem volt ildomos megmutatni 1957-ben. Annak, hogy miért nem játszhatta el Papp László önmagát, sejthetően hasonló oka volt, mint annak, hogy 1957-ben már nem lehetett bemutatni *A Csodacsatár* eredeti változatát Puskással és Kocsissal. Papp László hiteles története akkor azért nem kerülhetett vászonra, mert a melbourne-i olimpia elválaszthatatlan a magyar forradalom kitörésétől és vérbe fojtásától.[10]. Aligha kerülheti el bárki figyelmét, hogy míg Ács karrierjének több állomása is konkrét városhoz (pl. Párizshoz, Rómához, Varsóhoz) kötődik, az nem derül ki a filmben, hogy hol és mikor rendezik az olimpiát: az alkotók nem áthelyezték egy másik helyszínre az eseményt, hanem egyszerűen üresen hagyták ezt a kronotoposzt. Ennek aztán az lett a hatása, hogy míg a film sportjelenetei hol többé, hol kevésbé módosított idézetnek hatnak, addig a megjelenített történeti környezetről ez nem mondható el. Hogy afféle metafiktív kiszólást vagy egyszerű cenzurális kényszert véljünk-e fölfedezni abban, hogy Ács a feleségétől az otthon nyújtotta meghitt, békés atmoszférában így búcsúzik: „Figyelj, most elmesélem neked, hogy lesz: utazás, fogadás, megnyitó – egyik olyan, mint a másik. Erről nem is beszélek" (1:17:50–1:17:55), s abban, hogy aztán a vágás révén, ami mintegy végre is hajtja a kihagyást-elhallgatást, a következő jelenet már az olimpia helyszínén játszódik, nem biztosan eldönthető, annyi azonban megkockáztatható, hogy épp ezek a mozzanatok emlékeztethetnek minket arra, hogy a főszerepet alakító sportoló kiutazása a harcok dúlta Budapestről legkevésbé volt olyan, mint korábban bármikor. Az, hogy a film íróinak fantáziájából ebben a vonatkozásban is csupán annyi telt, hogy azt a tényt, hogy a november elején a magyar olimpiai küldöttség nagy részével Prágában rostokoló Pappnak nem voltak ökölvívó edzőtársai, ami nyilván nem szolgálta a formába lendülését, úgy használták föl a filmben, mintha Bakonyi fondorlata miatt nem akadt volna senki a kiutazás előtt idehaza, aki hajlandó lett volna vele kesztyűzni, különösebb kommentárt már nem igényel.

10 Tehát nem azért, mint amit a sportújságíró filmítészek föltételez(het)tek: „Szerintünk a film alkotóinak fogalmuk sincs Papp László igazi jelleméről, a magyar sportélet szervezetéről, a nemzetközi sportérintkezés formáiról, az ökölvívás belső érdekességeiről." Sz. J. – N. Gy., *Film és valóság. Miért nem sikerülhetett jobban a Nehéz kesztyűk című film?* Népsport 1958. január 20., 2.

A dekontextualizálásnak persze megvan a maga ára, melyre már a korabeli kritikusok is fölhívták a figyelmet – egyikük azt írja, „[v]alahogy időtlenné válik a történet, s ez nem tesz jót neki”,[11] míg egy másik kérdéseket sorjáztat: „mikor játszódik ez a film, milyen társadalmi rendben? Erre ugyanis pusztán a Papp László–Ács László analógia jelent utalást, a filmből egyébként nem nagyon derül ki. Kik ezek az emberek tulajdonképpen, akik a történet szereplői? Mi a foglalkozása annak az Ács Lászlónak, aki amatőr sportoló létére ilyen magas életszínvonalat ért el?”[12] A polgári ízléssel berendezett, tágas belső kétszintes (!) lakás hatalmas foteljében elnyúló, mutatós szabású háziköntöst és elegáns körömcipőt viselő Ácsné fehér dizájner telefonnal az ölében jobban emlékeztet a Horthy-korszak filmiparának díváira, mint bármelyik női karakterre, akit az ötvenes években addig magyar filmben látni lehetett, mint ahogy a házassági évfordulós ajándékra egy korabeli havi magyar átlagkeresetet költő férje által vezetett Mercedes sem volt épp állandó eleme sem a korszak honi mindennapjainak, sem az ábrázolt tárgyiasságok kelléktárának.[13] Az, hogy a filmben színre vitt emberi viszonyok teljes mértékben érintetlenek bármiféle politikai környülállástól, azon túl, hogy szintén a harmincas évek népszerű alkotásaira emlékeztet, radikális változást jelentett az ötvenes évek korábbi sportfilmjeihez képest. Míg az 1951-es *Civil a pályán*ban kulcsszerepet játszik a sztahanovistából katonatisztté váló, a párt megbízottjaként a munkások sportéletét szervező kvázi-apafigura Dunai, *A Csodacsatár*ban pedig egyenesen az államhatalom megszerzésére irányuló „mesterterv” része a futballválogatott sikeressé tevése, addig a *Nehéz kesztyűk* legmagasabb rangú sportvezetője a joviális, csokornyakkendős, háttérbe húzódó Feri bácsi, akinek éppen úgy nincsenek politikai-ideológiai megfontolásai, ambíciói, mint senki másnak a történetben. Budapest utcáin (a rossz hírű külvárosi csehó kivételével, ahol Rejtő Jenő kocsmai verekedői kelnek életre) csupa jól öltözött állampolgár sétál, akik a filmhíradóból értesülnek a legújabb divatról. A tér hasonlóképp depolititizált, mint az olimpiai formaruha, mellén a magyar trikolórral és az olimpiai ötkarikával (se Kossuth-címer, ahogy Melbourne-ben, se vörös csillagos címer, ahogy előtte és utána) – tényleg egyetlen sportolót sem látni (sem a ringben, sem a futópályán, sem az edzőtáborban pihenve) beazonosítható politikatörténeti korszakhoz kötődő jelet viselve. Két olyan elem ugyanakkor biztosan van a filmben, ami megakadályozza, hogy azt hihessük, Ács Lacival visszarepültünk a szintén Kolozsvá-

11 Kürti László, *Új magyar film: Nehéz kesztyűk,* Film – Színház – Muzsika, 1957/33. (december 27.), 19.

12 Bán, *Nehéz kesztyűk,* 4.

13 A Gulyás fivérek készítette portréfilmben Marosán György azzal magyarázza, hogy 1956 decemberének végén engedélyezte, hogy Papp hivatásos bokszolóvá válhasson, hogy szerényebb körülmények között élt háromszoros olimpiai bajnokként, mint az ökölvívó szövetség elnöke, akivel ellentétben pl. nem volt gépkocsija. Vö. Gulyás Gyula – Gulyás János, *Pofonok völgye, avagy Papp Lacit nem lehet legyőzni,* Hunnia Filmstúdió – Balázs Béla Filmstúdió, 1981, 0:50:24–0:51:15.

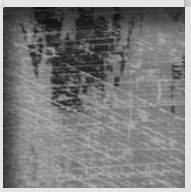

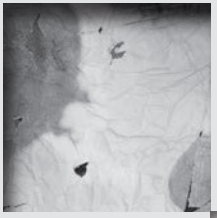

ry Andor által írt *Sportszerelem* (1936) korába: egyfelől főhősünk feleségével együtt a rendkívül leleményes elnevezéssel bíró November 7. motorcsónakkal látogatja meg a sporttársakat, másfelől az olimpia telefonközpontjában működik orosz nyelvű részleg (tudjuk, a Szovjetunió 1952-ben Helsinkiben szerepelt először a nyári játékokon).

Miképp az elutazás, úgy a hazatérés során sem történik semmi rendkívüli – erre enged következtetni, hogy Ács ugyanúgy kerül vissza az olimpiai döntő után otthonába, ahol felesége ugyanabban a fotelben ülve fogadja, amelyből útnak eresztette, ahogy eljött onnan: vágás-kihagyás segítségével. Amiként nem kerül(hetet)t be a filmbe semmi abból, ami közvetlenül az olimpia előtt történt Magyarországon, éppen úgy nem válik témává a magyar olimpiai küldöttség széthullása. Az, hogy Ácsot az olimpia ideje alatt egy a magyart idegen akcentussal beszélő férfi (Ács értelmezése szerint: Mr. Lucifer) üzleti ajánlattal akarja rávenni, hogy ne térjen haza a verseny után, nem mond el semmit arról, 1956. december 18-án miért nem volt rajta közel félszáz magyar sportoló és edző az olimpiai küldöttséget Milánóból hozó vonaton. Az inszinuálónak szánt utalás ráérthető persze azokra, akik Ausztráliából vagy épp Ausztriából (ahogy az Aranycsapat „disszidensei") nem tértek haza – de a film enyyiben is hagyja a témát. Pappnál persze aligha játszhatta volna el bárki a hazafit autentikusabban, amennyiben az olimpiáról visszatérő magyar sportolók között ő volt az egyik legsikeresebb (Kárpáti Rudolf a 3. és 4. aranyát is megszerezte Ausztráliában) és a legnépszerűbb (jellemző, hogy a Sport 1956. december 20-i számának címlapján a hazaérkezésről beszámoló riportban Székely Éván kívül ő kapott csak – az úszónőnél lényegesen nagyobb – fényképet). Túlzás lenne ugyanakkor azt állítani, hogy a *Nehéz kesztyűk* a hazatérés filmje, a jönni vagy maradni dilemmája már csak azért sem tud kiéleződni benne, mert Ács esetében minden az előbbi mellett szól: gyönyörű felesége, az olimpia idején született gyermeke, szerető édesanyja, irigylésre méltó életkörülményei – ezekhez képest súlytalan marad az a teljesen körvonalazatlan üzleti ajánlat, melyet kint kap, csakúgy, mint a film egésze azzal a „nyersanyaggal" összevetve, melynek minden drámaisága (vagyis a bokszjelenetek kivételével jóformán összes olyan eleme, mely mozivászonra érdemes lett volna) áldozatul esett az emlékezetpolitika oltárán.

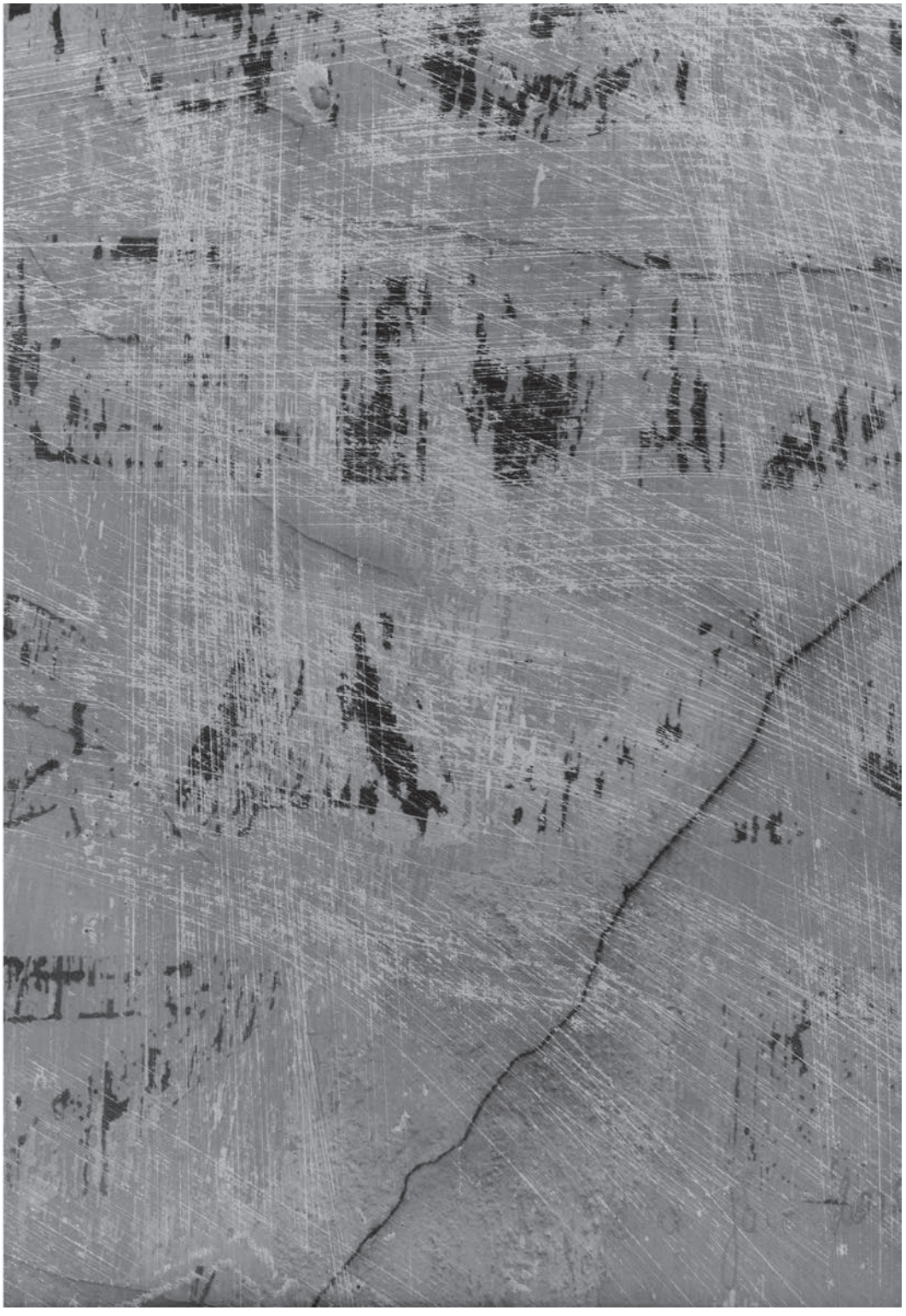

DEKOLLÁZS 3., 2018, DEKOLLÁZS, 12x17 cm

SOKACZ ANITA

ONNAN NÉZNEK

Visszatérés az obszervatórium ülésére,
felkerekedik a bolygó, lejátssza örök mozgását.
Rajta valakit éppen körüldúdol az erő, de nehezen
lépdel, majd megáll. Valaki leül mellé egy teára,
kettőre maradnak mások, de a szívhangok
egyszer csak olyan beszédesek, az átlátszatlan testek
árnyékai érintésekre vetülnek. Gyorsan széttörik
térdükön, mi a figyelemből kinőtt. Ott viszi
ki-ki a magáét, amit lopott: így legyen más az övé.
Derék hajlik, és mint adventi koszorún a gyertyák,
az ájulót körülállják. Te legyél a fekete bárányka,
látod, a túloldalon a templom épp elfordul. Ide bocsátott,
te oda bocsáss meg, mérésben csúsznak el a szépek,
nem fulladsz többé váratlan holdfénybe. Apály van,
ilyenkor a vízbe dobott csomagokat még viszi egy hullám.
Ott fekve, elsápadt szájjal, mondd, mit kívánsz?
Legyen mindenkinek hosszú repülése.

PORCELÁN, ESTE

Az udvar még szívós láng és zene, mögötte megcsömörlik
a horizont. Belemorzsolom a szavakat, feküdjenek
csendjükben tovább. Széttört csészét aranyozok

ragasztás után, drágábbnak tűnik így a torzulás.
Mint amit a sötét ismétlésekben tapogatott a szemtelen
öntudatlanság – ügyetlen kezektől nyert alak.

Éppen beleszeretek a kis karcosba, mutogatja magát.
Ragyognak kifelé a hasadt bőrből a hibák. Nézik
a látogatók, még mire használható: maradhat,
aki most nem fordul el.

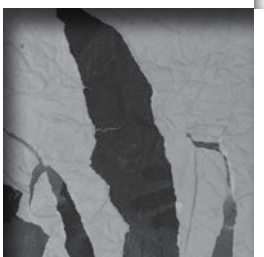

RÉTEGEK 4x, 2006-2018, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, 28x28 cm

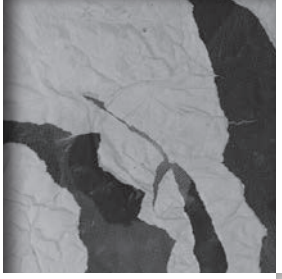

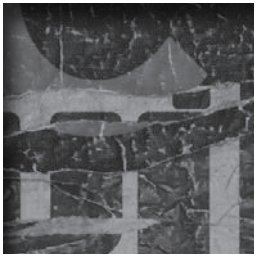

ARIANA FABISZEWSKA

A TRANSZKULTURALIZMUS TRAUMÁI BORBÉLY SZILÁRD *NINCSTELENEK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

1. TRAUMAELMÉLET ÉS TRAUMANYELV

A traumaelmélet gyökerei a 19. századból származnak, azonban csak a huszadik században vált jelentős elméleti keretté. Ebben szerepet játszott a század első felének két, addig soha nem tapasztalt méreteket öltő, rengeteg halálos áldozattal járó fegyveres összeütközése – az I. és a II. világháború. A háborúk az egész világot a feje tetejére fordították, és ezen keresztül a traumaelmélet fejlődésének lehetőségeit is biztosították. A trauma jelenségének tudatosítása számos definíciót hozott létre, amelyeket később továbbfejlesztettek és finomítottak. Az egyik közülük Judit Michell nevéhez köthető, aki a *Trauma, felismerés és a nyelv helye* című könyvében így határozza meg a traumát: „*A trauma – legyen fizikai vagy pszichikai természetű – valamely védőréteg olyan mérvű sérülése, hogy az már nem kezelhető azokkal a mechanizmusokkal, amelyekkel a fájdalmat és a veszteséget általában kezelni szoktuk. A sérülés annyira súlyos, hogy még ha számítunk is az esemény bekövetkezésére, a hatást akkor sem lehet megjósolni.*”[1]

Traumatikus reakció akkor jön létre, amikor az ember nem tudja megvédeni magát az őt ért borzalom ellen, sőt az is előfordul, hogy az esemény rejtőzködik a pszichéjében és sokkal később nyilvánul meg. A visszatérő emlékek félelmet, szorongást és a tehetetlenség érzését keltik az egyénben. Judith Herman ezt a következőképpen fogalmazza meg: „*A traumát átélt emberek alapvető én-struktúráikban szenvednek sérülést. Elveszítik hitüket önmagukban, a többi emberben és Istenben. (...) A traumát megelőzően kialakított identitásuk visszavonhatatlanul meg-*

1 Juliet Mitchell: *Trauma, felismerés és a nyelv helye*, ford.: Pándy Gabi és Hárs György Péter, Thalassa, 1999/2–3., 61.

semmisül."[2] A traumát megtapasztalt embernek vissza kell állítania a személyazonosságát, hogy a trauma átélése után megtanuljon újból normálisan élni. A traumatikus élményekkel nehéz megküzdeni, hiszen az ember soha többé nem lesz az, aki a trauma tapasztalata előtt volt. Az egyszeri traumát meg kell különböztetni a hosszú ideig tartó, ismétlődő traumatikus eseményektől. A krónikus trauma komoly kárt okoz az ember személyiségében, és az *„áldozatának olyan érzése lehet, hogy visszavonhatatlanul megváltozott, vagy akár elveszítheti azt az érzést is, hogy egyáltalán van énje.*"[3]

Ezzel kapcsolatban érdemes kitérni a kulturális trauma jelenségére. A kulturálistrauma-elmélet szociológiai megfogalmazása, melyet Jeffrey C. Alexander dolgozott ki, az egyén helyett a kollektívát teszi meg a trauma vagy a traumatikus tapasztalat hordozójának. Akkor keletkezik, *„amikor egy kollektíva tagjai úgy érzik, olyan iszonyú eseménynek vannak kitéve, amely kitörölhetetlen nyomokat hagy a csoporttudatukon, és amely örökre áthatja az emlékezetüket, egyszersmind döntő és visszavonhatatlan módon a jövőbeli identitásukat is megszabja*".[4] A kulturális trauma példája a világháború, a holokauszt, valamint a kisebbségek sorsa.

A traumát túlélő emberek gyakran depresszióval vagy más mentális zavarokkal küzdenek. A saját identitás megteremtése fontos szerepet kap a trauma kezelésében és a biztonságérzet kialakításában. Ha az ember biztonságban érzi magát, sokkal könnyebben tud kapcsolatot létesíteni a közösséggel, és ennek köszönhetően képes megosztani másokkal a traumatikus élményeket és feldolgozni mélyen elrejtett traumáit. A traumaelmélet szerint tehát a trauma gyógyításának alapvető feltétele a történetek elmesélése. De hogyan lehet elmondani a traumát?

Menyhért Anna *Elmondani az elmondhatatlant* című kötetében pontosan ezzel a kérdéssel foglalkozik, vagyis azzal, hogyan lehet elmondani a legszörnyűbb, legborzalmasabb tapasztalatokat, hogyan válik kifejezhetővé és elmondhatóvá a trauma, amikor kulcsfontosságú tulajdonsága az elmondhatatlanság. Ebben az esetben az az irodalmi kontextus segíthet, amely szerint a trauma kifejezhetőségének alapvető feltétele a megfelelő nyelv létrehozása. Menyhért Anna szerint *„Ez a nyelv nem elfedi a traumát, nem hallgat róla, hanem színre viszi a törést, azt, hogy a trauma előtti nyelv alkalmatlan a trauma elmondására, s ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a sza-*

2 Judith Herman: *Trauma és gyógyulás*, ford. Kuszing Gábor, Háttér Kiadó, Budapest, 2011, 76.
3 *Uo.*, 109.
4 Jeffrey C. Alexander: *Toward a Theory of Cultural Trauma = Cultural Trauma and Collective Identity*, ed. Jeffrey C. Alexander, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2004, 1. (Az idézetet Gyáni Gábor fordításában közlöm.)

kadásnak az új nyelvben látszania kell, mert múlt és jelen csak így kerülhet benne újra kapcsolatba. Ez a nyelv már nem lehet naiv, gyanútlan: sokkal inkább a kételyt, a bizalmatlanságot magában foglaló, a megszakítottság és a szorongás emlékét őrző, az uralhatatlanság tudását elfogadó, a másikat így is megszólító mégis-beszéd."[5]

A 20. századi kollektív traumák (a világháborúk, a holokauszt, a diktatúrák) hozzájárultak a traumairodalomnak mint sajátos műfajnak a megteremtéséhez, amelyre egyrészt egyfajta sajátos érzékenység, másrészt viszont érzéketlenség jellemző. A traumaszövegek több esetben személyesebbek, érzelmi túltengés jellemzi őket, paradox módon mégis nagyobb bennük a szenvtelenség és a kissé távolságtartó, óvatos és bizalmatlan hozzáállás. A trauma műfajai közé leginkább a tanúvallomást, az önéletrajzot, a memoárt, a naplót és az életírást sorolják. Ezekben a művekben erős, pozitív narrátorok nem jelennek meg, a szereplők elhagyott, kiszolgáltatott, elveszett és szenvedő páriák, sok esetben gyerekek. Olyan témákat dolgoznak fel, amelyek lényegtelennek és elhanyagolhatónak tűnnek, amelyek nem jelentkeznek a hagyományos narratívákban és nem illeszkednek a klasszikus irodalom szabványaihoz. „*Más a helyzet, ha egyértelműen kanonizált szerzők használják ezeket a formákat, hiszen pozíciójuk lehetővé teszi a nem bevett forma kanonizációját is, valamint a hagyományos irodalmi normáknak jobban eleget tevő traumaregények vagy traumákról szóló versek esetében. De mind a két csoporthoz tartozó traumaszövegeknek lételeme a dialogikusság, hiszen, ahogy a trauma történetté formálása során szükség van a hallgatóra, úgy a traumaszövegeknek is fokozott szüksége van az olvasóra.*"[6]

Menyhért Anna az irodalmat, valamint a traumatikus emlék leírását és a traumaszöveg befogadását, elolvasását a kollektív emlékezet kezelésmódjának ismeri el, és azt is hozzáteszi, hogy „*ahogy az egyén traumája a nyelv és a másik révén, úgy a kollektív trauma, a nyelv traumája a beszélők révén oldódhat fel.*"[7] A poszttraumás stresszzavar gyógyulási lehetőségét a trauma történetének rekonstruálásában találja, és az események újrajátszására felhasználható a szépirodalom is.

A nyelv Borbély Szilárd regényében sajátos jellegű. A narrátor perspektíváját a gyerek nézőpontja determinálja, az ő szemszögéből látjuk az emberek közötti viszonyokat, marginális helyzetüket, a szegénységet, a család kitaszítását a faluközösség-

5 Menyhért Anna, *Elmondani az elmondhatatlant,* Anonymus–Ráció, Budapest, 2008, 6.
6 *Uo.*, 7.
7 *Uo.*, 9.

ből, az egyedüllétet és a megértés hiányát. Az ő élményeinek leírásából rajzolódik ki a hatvanas-hetvenes évek kelet-magyarországi valósága. A gyermeki elbeszélő a felnőtt tudatosságával, tudásával és gondolkodásával rendelkezik, annak ellenére, hogy általában egy négy-hat éves gyerek képtelen megérteni azt, ami körülötte történik, és nem tudja szavakba önteni az érzéseit. Viszont a regény olvasása során azt tapasztaljuk, hogy ez a gyermek narrátor gyakran használja a felnőtt tapasztalatát és érzésvilágát. Néha kicsit tudathasadásos a narráció, olykor a gyermeki elbeszélőt színleli, olykor pedig egy nagykorú személy stílusát imitálja. Deczki Sarolta veszi észre, hogy *„egy gyereknek, aki még iskolába sem jár, aligha lehet fogalma a prímszámokról például. De egy gyerek ilyeneket sem mond: „»A gyilkolás a férfiak dolga.«, vagy ugyanazon az oldalon: »Az ötöt nem lehet osztani, az csak magával osztható. Ilyen szomorúság van köztünk.« Ám kérdéses, hogy a narrátornak ez a megkettőződése valóban aláássa-e a regény hitelességét. Radnóti Sándorral értek egyet, aki szerint ebből a fajta írói »szerződésszegésből«, mely – ahogyan Bárány Tibor állítja – »egyszerre fölidézi az önéletrajziság kódjait, és közben el is bizonytalanítja azokat«, művészi erő, esztétikai hatás keletkezik. Finom játék ez, ahogyan az egyik perspektívából egyszer csak egy másikba vált a narrátor, ám az ábrázolni kívánt világ egésze vélhetően csak ily módon tárulhat fel az olvasó számára, akinek el kell fogadnia, hogy hol egy gyerek, hol pedig egy felnőtt tudatfolyamát olvassa.”*[8]

A szövegben mindenütt jelen levő kirekesztettség és másság a szereplők nyelvében is érzékelhető. A tájnyelvi szavak, kifejezések állandó konfrontációban vannak a köznyelvivel, az elbeszélő folyamatosan ütközteti a kétféle, egyszerre érvényes nyelvet.[9] (*„Ezek az ideges kutyák. Mi úgy mondjuk, csihések”*[10]). Ez a nyelv sem nem falusi, sem nem gyermeki, sem nem felnőttnyelv, hanem mindhármat felhasználó hibrid, hibridnyelv. A szöveg nyelve a gyermek nyelvének radikális módosítása során jön létre. Margócsy István a *Nincstelenek*ről írt kritikájában ehhez azt is hozzáteszi, hogy *„az elbeszélés mintha idegen nyelven adná elő a »saját« élmény, a gyermeki élmény primér és mégsem primér jellegét.”*[11] Szerinte a regényben többször ismétlődő kifejezés – *„mi ezt úgy mondjuk”* – olyan kommunikációs szituációra utal, amelyben az elbeszélő egyfajta útmutató vagy tolmács szerepét játssza, aki megnyitja az olvasó

8 Deczki Sarolta, *A falu hallgat* (Borbély Szilárd: *Nincstelenek*), Új Forrás, 2014/4., 5.

9 Visy Beatrix, *A prímszámok könyve. Sors, idegenség, szegénység Borbély Szilárd* Nincstelenek *című regényében*, Studia Litteraria, 2016/1–2, 201–217.

10 Borbély Szilárd, *Nincstelenek. Már elment a Mesijás?*, Kalligram, Pozsony, 2013, 14.

11 Margócsy István, *Borbély Szilárd / Nincstelenek – Már elment a Mesijás?*, 2000, 2013/10., http://ketezer.hu/2014/03/borbely-szilard-nincstelenek-mar-elment-a-mesijas/

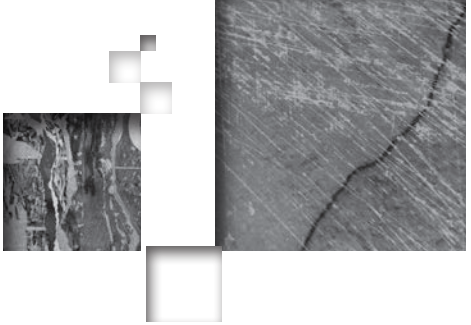

előtt a magyar falu titokzatos világát és lefordítja azt a számos nyelvi rejtélyt, amelyek nem érthetők.

A szerző különleges nyelvet alkotott, hogy alkalmas legyen a trauma elmondására, leírására. A *Nincstelenek* nyelve tudatosan szerény, szándékosan redukált nyelv, a bekezdések és a mondatok rövidek, hiszen alig néhány szó is elegendő a hatás kiváltásához. A könyv szereplői egy elképzelhetetlenül kegyetlen világban élnek, az átható nyomor és erőszak egy másik világában, amelynek leírásához egy másik nyelv szükséges. Ayhan Gökhan a *Megváltás oda* című recenziójában megjegyzi, hogy a hősök *„a nyomorból és a kiszolgáltatottságból kegyetlen vajúdások árán megszületett nyelven beszélnek. Úgy tapad hozzájuk az a nyelv, mint a ronggyá hordott ruhájuk a testükhöz, a hagyomány, a babonás látásmód az életükhöz.”*[12]

Menyhért Anna a traumaelmélet nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a trauma akkor válik elmondhatóvá, amikor létrejön az erre alkalmas nyelv, és a narratíva hallgatóra vagy olvasóra talál, sőt, ha valaki egy történetet meg tud hallgatni vagy el tud olvasni, akkor a trauma többé már nem elmondhatatlan. Az irodalom az a terület, amely lehetőséget nyújt arra, hogy el lehessen mondani az elmondhatatlant, az irodalom mindig hajlandó a megszólalásra, különösen akkor, amikor nem létezik más kulturális kifejezésmód, amely képes lenne, lehetne visszaadni a traumatikus tapasztalatot.[13]

2. A TRAUMA SZEREPE BORBÉLY SZILÁRD MŰVEIBEN

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha annak a véleménynek adunk hangot, hogy Borbély Szilárd szinte minden művében fontos szerepet töltenek be az egyéni és kollektív traumák, traumatikus viszonyok – legalábbis 2000 után. A verbális és fizikai erőszak, a kirekesztettség és a megértés hiánya a traumatikus tapasztalat egyik legjelentősebb forrása. A szereplők egy kegyetlen, zárt, minden etikai vagy morális belátást nélkülöző világban élnek. Mindenki fél mindenkitől, és mindenki fenyegetést jelent mindenki számára, a férfiak a nőket bántalmazzák, a nők a gyerekeket, a gyerekek az állatokat. Mindenki a saját frusztrációját, magányát, haragját és tehetetlenségét vezeti le a nála gyengébben. A faluközösség tagjai üldözik egymást a nemzetiségi és vallási különbségek, az eltérő szociális helyzetük és a politikai nézetkülönbségük miatt. A legkisebb eltérést, másságot kitaszítással sújtja,

12 Ayhan Gökhan, *Megváltás oda. Borbély Szilárd: Nincstelenek,* https://revizoronline.com/hu/cikk/4641/borbely-szilard-nincstelenek/

13 Menyhért, *i. m.*, 5–7.

ez a világ nem ad teret a képzelődésnek, az illúziónak, a fantáziának, semminek, ami nem érzékelhető, nem hasznos és praktikus.[14]

> *„Aki nem olyan, mint ők, azon érzik az idegenszagot. Csak a maguk fajtáját viselik el. Aki elmegy, az áruló. Aki másmilyen, az is. És aki más akar lenni, az is. […] ha észreveszik egy gyereken, hogy okos, akkor pálinkás kenyeret adnak neki. Cukrozott borral itatják, hogy elbutuljon. […] Hogy megmaradjon a faluban. Hogy egész életében csak a kocsmáig merészkedjen el. Mert mindenkit gyűlölnek, aki nem olyan, mint ők. Aki gondolkodik. Aki spekulál. Aki mást akar. Aki egyáltalán valamit akar. Akinek csillag van a homlokán."*[15]

A család az egyik legszegényebb a faluban, az apa mindig nagyon nehezen talál munkát, mert képzettebb, mint a felettese, kulák, és mint a pletyka állítja, zsidó. Ha sikerült munkához jutnia, soha nem biztos, hogy megmarad az állása. Az anya egyértelműen tudtára adta, hogy nem elég, ha a férje éjjel-nappal dolgozik, mert *„nyalni kell. Értsd már meg, hogy nyalni kell. Aki tud nyalni, azt békén hagyják."*[16] A férj képtelen változtatni, nem érzi jól magát a paraszti közegben, és nem is kap munkát. Ezért is, valamint a kézenfekvő kiközösítés miatt is az asszony meg akar szökni. Deczki Sarolta a *Falu hallgat* című tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a menekülés sokféleképpen nyilvánul meg a regényben.[17] Itt fel kell tüntetni a nő sorozatos öngyilkossági kísérleteit a gyerekei szeme láttára, sőt a narrátor számára a prímszámok világának megteremtése is egyfajta menekülési kísérlet egy kitalált világba, ahol logika és rend uralkodik. Az anya mindig távlati terveket sző a faluból való meneküléssel kapcsolatban, azt gondolja, hogy ők nem tartoznak oda, idegenek, és hogy az egész falu érzi ezt a másságot. Velük szemben a nő szabadságra vágyik, és ez alapjaiban különbözteti meg őket tőlük. Szerinte a parasztok passzív életet élnek, semmit sem követelnek az életüktől, soha nem számítanak semmire, nincsen semmilyen remény, csak vegetálnak

14 Kolozsi Orsolya, *Borbély Szilárd: Nincstelenek*, 2013/11., http://epa.oszk.hu/00300/00381/00186/EPA00381_kortars_2013_11_19158.htm
15 Borbély, *i. m.*, 154.
16 *Uo.*, 79.
17 Deczki Sarolta: *A falu hallgat,* Új Forrás – 46. évf. 4. sz. , 2014. április http://epa.oszk.hu/00000/00016/00193/pdf/EPA00016_uj_forras_2014_04_004-011.pdf

és a halálra várnak. *„A parasztok ott halnak meg, ahová születtek. […] Olyanok, mint a növények.”*[18] A család kizárását a paraszti világból a ház elhelyezkedése is szimbolizálja. A Cigánysor, ahol laknak, az a falurész, ahol az egykor vályogvetésből élő cigányok élnek, ahol a föld mindig penészszagú, szomorú és komor, elszigetelt hely.

A félelem, a fájdalom és a szorongás elsősorban abból származik, hogy a főszereplő kisfiú magányos. A regény szereplői nemcsak anyagi, hanem érzelmi szempontból is magányosak, a kapcsolataik feszültek és üresek, nem képesek a másikra hallgatni, támogatni és vonzalmat kimutatni mások iránt. Nemcsak a család nem tud beépülni a faluközösségbe, hanem a család tagjai sem találnak kapcsolatot egymással. A narrátor kisfiú magányosnak érzi magát, kirekesztettnek és elutasítottnak, senki sem figyel rá, senkit sem érdekel. Az egész gyerekkorát a némaság jellemzi. Állandóan csendben kell lennie, és csak akkor szólalhat meg, ha kérdezik. Pedig a gyerek folyton beszélni és mesélni akar, ez hatalmas örömet jelent számára, de ezt az örömet, mint minden örömet, elveszik tőle. Visy Beatrix értelmezése alapján a főhős a prímszámok világában talál menedéket, egyszerű törvényszerűségük ad valamiféle rendezettséget, stabilitást és értelmet az életének.[19] A prímszámok lehetőséget nyújtanak arra, hogy megszabaduljon a többi ember butaságától, gyűlöletétől, babonáitól és gúnyolódásától: *„Szeretem a számokat. Nehezen megy az osztás, ezért folyton gyakorolok. Megyek az utcán, és mondom magamban a szorzótáblát. Számokat adok össze, hogy ne gondolkodjak.”*[20]

A prímszámok a magány szimbóluma, amivel mindenki azonosítható lesz. Az emberi kapcsolatok képtelenségét határozzák meg, és arra

18 Borbély, *i. m.*, 154.
19 Visy, *i. m.*, 201–217.
20 Borbély, *i. m.*, 126.

utalnak, hogy a családtagok, testvérek, gyerek–szülő közti távolságok sosem csökkenhetnek, mert ahogyan Kolozsi Orsolya állítja, a prímszámok oszthatatlanok, felbonthatatlanok, mint az emberi egyedüllét.[21]

> *„Azokat a számokat szeretem, amelyeknek nincs osztójuk. Olyanok, mint mi ebben a faluban. Kilógnak a többi közül. Mint az öt, a hét, a tizenegy. Már ismerem őket százig. Vagyis százegyig."*[22]

Traumatikus viszonyok határozzák meg a hősöket, megbélyegzik az életüket és jövőjüket, építik fel az identitást és visszafordíthatatlan hatást gyakorolnak a szereplőkre. A traumát nemcsak a társadalmi kirekesztés vagy a nincstelenség okozhatja, hanem az identitás vagy megértés hiánya, a családi kapcsolatok felbomlása és a magány is. A regény szereplői különféle módon traumatizáltak. Az olvasás során felmerül a nagy kérdés: van-e kiút ebből a szituációból, létezik-e lehetőség a régi traumák feldolgozására és megfejtésére? Nincs rá egyszerű válasz. A családnak végül sikerült elköltöznie a faluból, de a régi emlékek megmaradnak. Visszatekintve, a költözés után a ház megtalált alaprajza nosztalgikusan egy normális élet lehetőségének tűnik, de a fiú észrevette, hogy ez csak illúzió volt, ilyen ideális világ soha nem létezett: *„Ha jobban meggondolom, nem is hasonlított a tervrajzra. A rajzon egy másik ház volt, a tökéletes ház, amelyben nem élnek emberek. És ettől a felismeréstől utólag elszégyelltem magam."*[23]

Borbély Szilárd pár évvel a *Nincstelenek* megjelenése előtt egy interjúban a következőt nyilatkozta: *„Mióta eszemet tudom, éreztem, hogy – finoman szólva – nem szeretnek ott, ahol vagyok, és azt is tudtam, hogy nekem ehhez a világhoz, a faluhoz nincs igazából közöm. Úgy tanultam meg ezt a világot, hogy tudtam, el fogom felejteni. Sőt minél hamarabb el akarom felejteni. Ezért nincsenek emlékeim, kitöröltem a tudatomból szinte mindent."*[24]

Ez az idézet felveti annak kérdését, hogy vajon önéletrajzi vagy nem önéletrajzi jellegű műről van-e szó. A szakirodalom egy része számára jelentős problémaként jelenik meg ez a kérdésfelvetés. Ebben az idézetben az író mintha saját regényét ér-

21 Kolozsi, *i. m.*
22 Borbély, *i. m.*, 126.
23 Borbély, *i. m.*, 323.
24 Borbély Szilárd, *A jelentés sem a szövegben van: Beszélgetés Fodor Péterrel* = Borbély Szilárd, *Egy gyilkosság mellékszálai*, Vigilia, Budapest, 2008, 29–30.

telmezné. Részletes választ erre a kérdésre az *Egy elvesztett nyelv* című, személyes hangvételű esszéjében találhatunk, amelyet Borbély Szilárd a *Nincstelenek* megjelenése után publikált. E szövegben *„életrajzi alapú”*, vagyis *„korlátozott fikció”*-ként határozta meg a regényét.[25] Ha innét olvassuk az emlékezés narratív szituációját, akkor a könyv a szerző gyermekkori traumájáról szól.

Ez az idézet azt is sugallja, hogy az író az egész gyerekkorát mint traumatizált időszakot kitörölte az emlékezetéből, és ez egybeesik a már említett traumaelméletek felismeréseivel, melyek szerint az áldozatnak a traumatikus tapasztalatokra és a fájdalmas élményekre adott reakciója a megtagadás és az elfelejtés. A *Nincstelenek* megjelenése pedig azt sugallja, hogy a felejtés folyamata nem volt sikeres, a regény nem a felejtéshez, hanem az emlékezéshez került közelebb. Joshua Pederson a *Speak, Trauma: Revised Understanding of Literary Trauma Theory* című tanulmányában azt állítja, hogy a trauma hatályba lépése nem feltétlenül az emlékezet törlése, hanem néha a memória intenzívebb működése is, és ennek során meglepő módon minden, a legapróbb emlék is visszatér.[26] Ez lehetőséget nyújt arra, hogy az áldozat feldolgozza a régi traumákat és megbékéljen a múltjával, hogy ezáltal elpusztítsa a traumák romboló potenciálját.

3. AZ ALÁRENDELT GYERMEKKOR TRAUMÁI

A gyermeki nézőpont jelensége a kortárs magyar irodalomban szorosan kapcsolódik a posztmodern magyar irodalom paradigmaváltásához. A gyermeki narrátor nyelve mint alárendelt, mint a traumák elszenvedőjének nyelve alapvető váltást jelent a posztmodern irodalom ironikus, parodisztikus, nyelv-

25 Borbély Szilárd, *Egy elveszett nyelv,* Élet és Irodalom, 2013/27 (július 5.), 13.
26 Joshua Pederson, *Speak, Trauma: Toward a Revised Understanding of Literary Trauma Theory*, Narrative, 2014/3, 339.

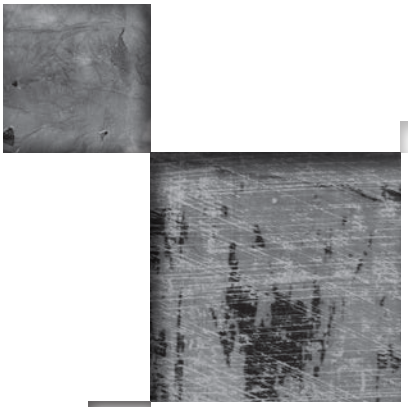

játékokból építkező beszélőihez képest. Németh Zoltán *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája* című könyvében úgy határozza meg az antropológiai posztmodern koncepciót, hogy: „*A harmadik vagy antropológiai posztmodern az irodalomelmélet »kulturális fordulat«-ához köthető egyrészt, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a »másik«, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd.*”[27] Az irodalomtörténész irodalomelméleti és világirodalmi példákat is hoz (ilyen például a posztkoloniális irodalom és irodalomtudomány, a posztmodern feminista szépirodalom és irodalomtudomány, a kulturális antropológia, az etikai kritika stb.). Jellegzetes műfajai az autobiográfia vagy konkrét identitás szövegei, például az ún. aparegények műfaja, a traumaszövegek, illetve az identitásköltészet. A gyermeki nézőpont jelensége minden bizonnyal szoros összefüggésben áll a kortárs magyar irodalom aparegényeivel, amelyekben az apa alakján keresztül a már felnőtt narrátor a kommunista diktatúra viszonyait a jelen felől is újraértelmezi. Megállapítható, hogy olyan irodalomelméleti kategóriákat és értelmezési kereteket mozgósítottak a gyermeki nézőpontú, illetve az aparegénybe sorolható művek, mint az autobiográfiai elbeszélés, a múltelbeszélés lehetőségének kérdése, a traumaelbeszélés, az intimitás új felfogása, valamint a marginális nézőpontok megjelenítésének problematikája. Nagyon fontos kérdés az is, hogy hogyan adható nyelv, illetve hang az alárendeltnek.

Mindez annak kérdése, hogy egy adott kultúrán belül képes-e megszólalni, hangot kapni az alárendelt. Mivel az alárendelt hangja nem képes megjelenni, gyakran csak egy narratív fikción keresztül képes megszólalni, amikor is egy szépirodalmi mű kölcsönöz hangot a marginálisnak. Ebben az esetben az irodalmi szöveg narrátora helyezkedik bele az alárendelt pozíciójába, s a regény a középpontjába kerülő szereplő életét, élményeit, tapasztalatait, hangját teszi láthatóvá, voltaképpen egy láthatatlan helyzetet szövegesít. Gayatri Chakravorty Spivak a *Scattered Speculations on Geography* című tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy az irodalmi

27 Németh Zoltán: *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája,* Kalligram, Pozsony, 2012, 35.

művek nagyszerű lehetőséget nyújtanak arra a nem előítéletes, hatékony és konstruktív kommunikációra, amely során az alárendelt megértése kialakulhat.[28]

Borbély Szilárd regénye a kommunista rendszerben játszódik, és a mű eseményei a gyermek nézőpontján keresztül jutnak el az olvasóhoz. A kortárs magyar irodalomban nem szokatlan eljárásról van szó, a cselekményt közvetlenül a gyermeknarrátor szemszögén keresztül látjuk: Dragomán György *A fehér király* (2005), Barnás Ferenc *Kilencedik* (2006), Németh Gábor *Zsidó vagy?* (2004), Bartis Attila *Nyugalom* (2004), Kukorelly Endre *Tündérvölgy* (2003), Garaczi László *Pompásan buszozunk* (2001), Tóth Krisztina *Vonalkód* (2012) című kötetének elbeszélései, Rakovszky Zsuzsa *A hullócsillag éve* (2005). Ezekben a művekben a gyerekek alárendelt hősök, akik beleszülettek a rendszerbe, számukra ez az egyetlen ismert világ. A gyermekszereplők hozzászoktak a diktatúrához és ezért természetesnek veszik a szörnyűségeket, amelyeket tapasztaltak. Ha szokatlan vagy negatív tapasztalat éri őket, képzeletük segítségével próbálják feldolgozni. Mindegyik regényben azt szükséges hangsúlyozni, hogy a gyermekszereplők nem gondolják át és nem vonják kétségbe saját élethelyzetüket, nem értelmeznek és reflektálnak, egyszerűen csak maradandó állapotnak tekintik.[29] Másképpen fogalmazva, ezek a művek láthatóvá teszik a láthatatlant, elmondhatóvá teszik az elmondhatatlant, pontosabban azt mondják el, amit a szereplők nem tudnak kimondani.

Érdemes itt egy kortárs lengyel regényre utalni, amelynek cselekménye szintén a kommunista diktatúra alatt játszódik, és az eseményeket a gyerek nézőpontján keresztül jeleníti meg. Wojciech Kuczok a *Bűz* című regényéért 2004-ben a legfontosabb lengyel irodalmi díjat kapta – a Nike-díjat. Ez egy „*antibiografikus*" történet, és amint az író elismeri, „*csupa olyasmiről írtam benne, amire nem emlékszem. Visszatérés kedvenc témámhoz, a családi élet pszichopatológiájához.*"[30] Adam Michnik *Az eltűnt értelem nyomában* című tanulmánya szerint Kuczok „*a »családi pokol«, vagyis egy átlagos vidéki lengyel család történetét meséli el a könyvében. De ebből a látszólag realista nevelődési regényből mintha Balzacot vagy Flaubert-t olvasnánk, képet kapunk az országról, pedig nem szívesen beszélnek róla honfitársaink, nem szívesen gondolkodnak ezen, inkább hallgatnak.*"[31] A *Bűz* világa elképzelhetetlen brutális, nagy eszmék, szeretet vagy együttérzés nélkül. Az apa az erőszak eszközével neveli a fiát, a lovaglópálca mindennapi tanítóeszköz. Ezzel a pálcával az öreg idomítja a fiatalt, így vezeti le feszültségét

28 Gayatri Chakravorty Spivak, *Scattered Speculations on Geography*, 2014.

29 Zsadányi Edit, *„Szóra bírható-e az alárendelt?": Subaltern elméletek és Rakovszky Zsuzsa:* A hullócsillag éve *című regénye,* Társadalmi Nemek Tudománya, 2018/1., 101., http://tntefjournal.hu/vol8/iss1/zsadanyi.pdf

30 Wojciech Kuczok, *Gnój.* wydawnictwo W.A.B., Warszawa, 2003. Az idézet forrása: https://polinst.hu/node/4689 (Ford. Tamás Zsuzsa)

31 Adam Michnik, *Az eltűnt értelem nyomában,* Beszélő, 2005/9., http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-eltunt-ertelem-nyomaban

és gyűlöletét a neki gyengébben. A félelem mindenre kiterjedő és romboló tényező, amely egy fiatal hős életét bélyegzi meg.

A *Nincstelenek*ben nem csak a kommunista rendszer traumatizálja a főszereplőt. A gyermeki szereplők Borbély Szilárd regényében észrevehetetlennek és láthatatlannak tűnnek. Az emberek és az állatok a faluban hierarchikus rendszerbe illeszkednek, mindig lesz valaki, aki gyengébb és akin le lehet vezetni a haragot, a dühöt és a frusztrációt. „*Mert az emberek nem viselkednek úgy, mint az állatok.*”[32] – hiteget az elbeszélő, de ez nem egészen igaz. Bozsoki Petra pontos elemzésében észreveszi, hogy az emberi és az állati sors nem egyszer keveredik – a macska az emberrel lakik, és a szülők ugyanazon szavakkal és ugyanazon eszközökkel büntetik meg a gyereket, mint a macskát.[33]

A fiú egy szomorú és kegyetlen világban él, a felnőttek nem is próbálják megvédeni a gyerekeket a világtól, a rendszer hatásától, az idegen emberektől, hanem inkább nehezítik a helyzetét. Éppen ezért kétszeres vagy még inkább háromszoros elnyomás súlya nehezedik rájuk. A főhős ebből a reménytelen helyzetből az egyetlen kiutat a prímszámok világában találja meg. A prímszámok – mint arról már volt szó – a magány szimbóluma, de a kisfiú számára a prímszámok világa egyszerre nyújt menedéket, rendezettséget és stabilitást, valójában mindent és mindenkit identifikálni lehet a prímszámok magányával. Visy Beatrix a *Prímszámok könyve* című írásában azt hangsúlyozza, hogy „*a prímszámokkal kifejezett magányos alakok mint lélek nélküli, megközelíthetetlen emberek halmaza vegetál ebben a minden emberitől és széptől megfosztott világban, ahol sem az örömnek, sem a jóságnak, sem a megbecsülésnek, tisztességnek nyomai nem találhatók meg, s a szülői-házastársi szeretet is gyötrelmekkel teli. Ugyanakkor a kisgyerek számára menedék is e számokkal bíbelődni, a felismerés öröme, a logika, a számok tisztasága mentheti, emelheti ki a többi ember elbutultságából, babonáiból, a csúfolódás, gyűlölködés és átkok elvakultságából.*”[34]

A prímszámok az egymástól való elszigeteltséget képviselik. Nemcsak a családtagok képtelenek kapcsolatba lépni egymással, a falu közösségéhez sem tudnak integrálódni. A gyerek egyedül él, nincs senki, akivel beszélni tudna, aki meghallgathatná panaszait, nincs senki, akitől segítséget kaphatna vagy együttérzést várhatna. Otthon senki sem figyel rá senki, nem hallgatják meg. A gyereknek állandóan csendben kell lennie, csak akkor szólalhat meg, ha kérdezik. Az iskolában rendesen kell ülni a pad-

32 Borbély, *i. m.*, 147.
33 Bozsoki Petra, „*Benn emberek és künn komondorok*”. *Borbély Szilárd: Nincstelenek. Már elment a Mesijás?*, Jelenkor, 2013/12., 1298.
34 Visy, *i. m.*, 211.

ban, ott sem szabad megszólalni, nem szabad nevetni, beszélni, az engedelmességet várják el tőle. Szénási Zoltán figyel fel arra, hogy a hallgatás milyen jelentős szerepet kap a *Nincstelenek*ben.[35] A regény egyik ismétlődő nyelvi fordulata: „*Megyünk és hallgatunk*." A hallgatás tehát egyrészt a családon belüli kommunikáció hiányát, másrészt pedig az átható magányt fejezi ki. „*A múltról nem szabad beszélni. Az öregek úgy mondják, hogy az ántivilágról. Amiről hallgatunk, az nincs.*"[36] Az elhallgatás traumatizálja a gyereket. A főszereplő folyton beszélni akar, megérteni a világot, amelyben él, de nincs rá esélye.

A gyerek élete tele van testi és verbális erőszakkal. A felnőttek a bennük felhalmozódott haragot és szomorúságot a gyerekeken, valamint a családjukon élhették ki. Mindig a gyengébbet, a kiszolgáltatottabbat, az alárendeltet bántják. A családban nincs szerelem, szeretet, érzékenység, a kisfiú arra vágyik, hogy az apja megsimogassa a fejét, az apa pedig ezt a vágyat nem ismeri fel, ezt a hiányt sem érzi, annyira közömbös és elvadult. A gyerek nemcsak az otthoni világtól szenved, iskolatársai is kimondhatatlanul kegyetlenek – „*büdös zsidó*"-nak nevezik, a megjelenésén, ruháján, viselkedésén nevetnek. Az erőszak nemcsak a düh levezetésének módja, hanem a mindennapi élet és kommunikáció része.

4. TRAUMA – TRANSZKULTURALIZMUS

A *Nincstelenek* egyik központi témája az identitás kérdése. A főszereplő családjának származása összetett probléma és trauma forrása is. Az elbeszélésben az anya állandóan azt ismételgeti, hogy ők „*nem parasztok*", hogy a falu nem az otthonuk, és végül el fognak innen menekülni. Utálja a paraszti világot és életmódot, de a rá kényszerített paraszti életet éli a családjával, mert nincs más megoldása, és az új élet perspektívája talán értelmetlen is. A falu lakosai észreveszik ezt a másságot, ezért nem fogadják el a kisfiú családját, nem tartják őket saját közösségük részének. E kirekesztettség, kitaszítottság és másságérzet nagyon bonyolult jelenség: egyrészt a család megveti a parasztokat, nem akar azonosulni velük, másrészt viszont az összetartozás érzése kimondhatatlanul fontos mindenki számára, főként a gyerekeknek, akiknek ez biztonságérzetet ad. Bármilyen csoporthoz való tartozás érzése csökkenti a magányt, meghatározza az identitást, értelmet ad az életnek. Az elfogadás szükséges a normális élethez és fejlődéshez.

A nagyszülők történeteiből a fiú megtudja, hogy ők mások, mint a falubeli parasztok, talán románok, akik Erdélyből települtek be, talán huculok, biztosan kulákok, valójában zsidók, legalábbis a gyerek apjának igazi apja az idős zsidó boltos, aki egész családját elvesztette az II. világháborúban. A gyerek hiába kérdez rá az anyától vagy nagyszüleitől a pontos származásukra, nem kap érvényes válaszokat, csak feltételezéseket, mitikus történeteket, hiedelmeket, amelyek

35 Szénási Zoltán, *A peremlét elbeszélhetősége*, 2015, http://pilpul.net/komoly/a-peremlet-elbeszelhetosege
36 Borbély, *i. m.*, 12.

zavart és bizonytalanságot keltenek a kisfiúban. E komplikált családi származástörténet – az anya falubeli idegensége, az apa kuláksága és zsidó vérvonala – a kirekesztés okaivá válik.

Bozsoki Petra arra figyelmeztet, hogy a zsidó származás mint egy titkos, félelmet keltő állapot jelenik meg a szövegben, a kisfiúban már önmagában a zs betű is félelmet kelt.[37] Borbély Szilárd *Az igazi nevem nem ismerem* című interjúban, amelyet Lucie Szymanowska és Kiss Szemán Róbert készített, így írja le gyermekkori élményeit a zsidó szóval kapcsolatban: *„Tudod, a zsidó szó, miután gyerekkoromban először rám használva hallottam, számomra félelmetes volt. Mert nem értettem, hogy van ez. Ez a szó számomra mindig a megalázottsággal kapcsolódott össze. Talán ezért sem tudtam elfogadni, ahogy ezt a szót az Evangéliumok használják. Arra jól emlékszem, hogy gyerekkoromban Jézusban a megalázott zsidóval mélyen, megrendülten tudtam együtt érezni. Egy zsidó szenvedését láttam a szerencsétlenségében.”*[38]

A zsidó szó, a zsidó származás nagy agresszivitást szül a faluközösségben, olyan mértékben, hogy a főhős apját, aki valószínűleg a helybéli zsidó kereskedő törvénytelen gyermeke, a szülei halála után a testvérei is kitagadták. A származás miatt az egész falu az apa ellen fordult, nem tudott munkát találni, ezért menekülnie kellett. Két évig külön élt a családjától, csak néha látogatta őket, az anya nem bírta ezt a lelki terhet és megtört. Az apa alkalmi munkákat kapott, ezért majdnem a szegénységi küszöb alatt éltek, ami nagy trauma volt a család számára.

A műben mindenféle idegenség ok lehet a kiközösítésre. A zsidó az, aki más, a zsidó az idegen, a zsidó a kitagadás és a megbélyegzés szinonimájává vált: *„A zsidó az, aki nincs sehol. A zsidó, aki spekulál. Akinek nem jó, ami van. Amit már megszoktunk. Ahogy szoktuk, úgy nem jó neki. Aki mindig valami mást akar. Az öregek tudják, de még apámék is, hogy a zsidó az, amit nem lehet érteni. A zsidó a lelkifurdalás és a zsidó a bűntudat, amelyet csak a megvetés enyhíthet.”* [39]

Szűcs Teri azt is hozzáteszi, hogy a kisfiú azonosul a kitaszított és elpusztított zsidókkal, és elviseli azt, hogy őt magát is *„lezsidózzák”*, hozzászokik a folyamatos erőszakhoz és undorhoz, mert ő csak *„büdös zsidó”*. A mindenhonnan való kirekesztettség és megbélyegzettség az identitásává válik.[40]

37 Bozsoki, *i. m.*, 1296.

38 Borbély Szilárd, *Az igazi nevem nem ismerem:* Beszélgetés Lucie Szymanowskával és Kiss Szemán Róberttel, https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/1035-az-igazi-nevem-nem-ismerem

39 Borbély, *i. m.*, 201–202.

40 Szűcs Teri, *A fájdalmas és az ellenálló anya. „Zsidó” identitáskép a* Nincstelenek*ben,* Studia Litteraria, 2016/1–2, 226.

A regény nemcsak a zsidó sorsot tematizálja, hanem sokféle történetet, amelyek hasonló hatalmi visszaélésekről számolnak be – a magyarországi román kisebbség, a kuláklistázott rétegek vagy a cigányok kapcsán. A cigányok a *Nincstelenek* világában még rosszabb helyzetben vannak, mint a zsidók, ők a legalacsonyabb státusú társadalmi csoport. A mű központi figurája, aki a regény alcímében is szerepel, Mesijás. Ő a falu bolondja, mindenkinél jobban kiszolgáltatott, akit a szakálla miatt Mesijásnak neveznek. Mesijás nagyon titokzatos szereplő, ő az egyetlen a faluban, aki a legalantasabb munkát végzi, ugyanakkor mindig türelmes, sosem panaszkodik, soha nem ugatják meg a mindig éhes kutyák, és a gyermek szempontjából „*olyan, mintha nem is a földön járna, hanem a levegőben siklana*".[41] Szénási Zoltán szerint az evangéliumi Messiás „démonikus paródiáját" képviseli, „*…s nem is elsősorban a kinézete és szelídsége miatt, hanem megalázottságában válik hasonlóvá Jézus alakjához. A kerti WC-kből az emberi ürülék kimeregetése lényegében annak analógiája, hogy Krisztus magára vette az emberiség bűnét, és Megváltóként mindenki helyett szenvedett kínhalált a keresztfán.*"[42] Mesijás alázatos és türelmesen viseli el a megszégyenítést, és alakja olyan a gyermek számára, akivel nincstelensége és kiközösítettsége miatt azonosulni képes. „*Mesisjás hasonlít hozzánk. Nem tartozik sehová.*"[43] Ő egy közösségből kivetett egyén, aki valahogy mégis fontos a közösség működéséhez, és azért is szükséges, mert megtestesíti a határvonal és a kirekesztettség fogalmát. Polgár Anikó azt is megjegyzi, hogy a regény felcseréli az ember és állat pozícióját – az embert, a cigányt mint egy állatot kezelik:[44]„*Minden kutyánkat Cigánynak híjuk.*"[45]

A *Nincstelenek* világa nyomasztó képet tár az olvasó elé. Egy olyan világot, amelyből hiányoznak az alapértékek – a logika, a jog, a szeretet és a megbocsátás. Ez a hiány pedig traumatikussá, fájdalmassá, szomorúvá teszi a regényben megjelenő emberi életeket, létezésformákat. Minden másság, minden különbség, még a legkisebb eltérés is félreértést, agressziót és szorongást kelt a faluközösségben. Ez egy világ, amelyben nincs esély a normális életre.

A *Nincstelenek* világa nyomasztó képet tár az olvasó elé. Egy olyan világot, amelyből hiányoznak az alapértékek – a logika, a jog, a szeretet és a megbocsátás. Ez a hiány pedig traumatikussá, fájdalmassá, szomorúvá teszi a regényben megjelenő emberi életeket, létezésformákat. Minden másság, minden különbség, még a legkisebb eltérés is félreértést, agressziót és szorongást kelt a faluközösségben. Ez egy világ, amelyben nincs esély a normális életre.

41 Szénási, *i. m.*
42 *Uo.*
43 Borbély, *i. m.*, 297.
44 Polgár Anikó, *Megalvadt folyók.* Irodalmi Szemle, 2013/7, https://irodalmiszemle.sk/2013/07/polgar-aniko-megalvadt-folyok/
45 Borbély, *i. m.*, 46.

MISKOLC 1., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

MISKOLC 2., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

RUDAŠ JUTKA

A KÉT KULTÚRA KONTEXTUSÁBAN FORMÁLÓDÓ MŰVEK SAJÁTOSSÁGAI

Interkulturális világunk mélyrétegeit erősíti az az élettapasztalat, amely szerint egy másik nyelv/kultúra elsajátítása révén új szempontok gazdagít(hat)ják eddigi világlátásunkat, s ezáltal a két- vagy többnyelvű kommunikációs folyamatok hatására minden kulturális színtér keresztúttá, találkozóhellyé alakul(hat). A kisebbségi/regionális irodalmak esetében a kultúraköziség a térség történelmi helyzetéből fakad, és az irodalomköziség hordozója, hiszen a nemzetiségi-kisebbségi irodalom léte (a maga természetességében) eleve kizárja az irodalomról való „egyoldalú" gondolkodásmódot. Tolnai Ottó, Végel László és Balázs Attila alkotásaiban a több kultúrához való egyidejű kapcsolódás mutatkozik meg, s e sokoldalú kulturális inspirációkat billentik át saját kontextusaikba. Ezáltal mintegy távolságtartó pozícióból képesek bemutatni a körülhatárolható másságot, s ragyogóan hasznosítani a kulturális minták eltéréseit és hasonlóságait. Az említett szerzők poétikája rámutat arra, hogyan képesek létrehozni „saját(os)" diskurzusaikat az „idegen" hagyományból, tudniillik poétikájuknak magyar a hagyománya, a magyar kultúra keretei között létrejött karaktere pedig természeténél fogva kultúraközi. Ez a kultúraköziség a térség történelmi helyzetéből fakad, és az irodalmakközöttiséget, a nyitottságot, a közvetítést is jelenti. Tudniillik a regionális irodalmak nemcsak a magyar (regionális és nemzeti) hagyományokból merítenek, hanem a többségi nemzet (állam) hagyományaiból is, hiszen az emberek, a kultúrák, a szokások, hiedelmek keverednek, és a kultúra elemei átkerülnek az egyik készletből a másikba. Ugyanis vannak a magyar irodalomnak és kultúrának olyan egymástól eltérő, de egymást nem kizáró kulturális keretei – azaz: hasonlóságok és különbözőségek kötnek bennünket össze –, amelyek között más-más irodalmi értékek is artikulálódnak, illetve megmutatkoznak azok az árnyalatok is, amelyek egy sajátos kisközösségi/regionális kultúrát működtetnek. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a kisebbségi irodalom csupán a regionális, provinciális aspektus hordozója legyen, hanem sokkal inkább a már említett irodalomköziségé, olyan nyelvileg és kulturálisan vegyes kisközösségekben, ahol nap mint nap tapasztaljuk, mennyire nincs sokféleség híján egyediség, másság nélkül sajátosság.

Ebből kifolyólag a művészi attitűd e szerzők műveinek repertoárjában jelentős átkódoláson megy keresztül, tudniillik a kétkultúrájúság játékterekénti kerül elénk, melyet elsősorban a témán, illetve a nyelven keresztül hoznak kifejezésre. Ezáltal a művek nyelve teljesen megfelel világszemléletük különösségének. A nyelvprobléma relevanciája náluk visszautal a gondolkodás mikéntjére. Gondolkodásukban feltárul nyelvi világtapasztalatuk

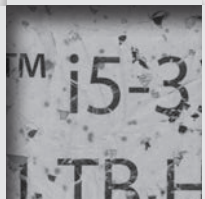

dimenziója. Gadamer fejti ki elméleti írásában, hogy „minden szó a nyelv egészét szólaltatja meg, amelyhez tartozik, s a világlátás egészét jeleníti meg, amelyen alapul”.[1] A szintagmatikus és a paradigmatikus kapcsolatok, a nyelvi pragmatizmus, a grammatikai szerkezetek a mondat egységén belül és azon kívül, valamint a retorika (nemcsak nyelven belüli alakzatként, hanem mint a másikra irányuló ráhatás) fontos jelentésképző elemei e szerzők műveinek. Műveikben az oda-vissza mozgás – a szövegben található szeriális, aleatorikus összjátékokig – a szemantika átfogó vonatkozási mezejének rendelődik alá. Ricoeur a mélyszemantika jelentőségét abban látja, ha egy szöveg értelmét egy kihívásban keressük, s egy új világlátás kiindulópontjaként tekintjük, ugyanis „a szöveg egy lehetséges világról beszél, a benne lévő tájékozódás lehetséges módjáról” és „ennek a világnak a dimenziói a szöveg révén nyílnak ki és válnak ismertté”.[2] Végel, Tolnai és Balázs szövegei tele vannak nyelvi klisékkel, trópusokkal, amiknek nem a nyelvi, hanem a kulturális kompetenciához van közük, pontosabban a kulturális kompetencia formális aspektusához. Ebben nem a mű esztétikai értékének csökkenését látom, hanem ellenkezőleg, a nyelven keresztül feltáruló idegen világ mámora, varázsa az, ami magával ragadó. A magyarországi magyar viszonyoktól idegen életérzés és problémavilág éppen a (magyar) nyelven keresztül jut kifejezésre. Életművükbe akarva-akaratlanul belejátszik a szerb, a horvát, a szlovén, a bosnyák, azaz a „volt” jugoszláv valóság. A létezésben lévő másmilyen jellemvonások nyelvi beszédmódban, diskurzusban, értelmezésformában nyilatkoznak meg. A szövegek tele vannak olyan elemmel, különféle sajátossággal, mint a közösségi hagyomány, a népi kultúra, a megélt történelmiség, az emberi élményvilág. A művekben a nyelv által közvetített kulturális információk a magyarországi magyar olvasók számára *más*ként, *másság*ukban jelennek meg.

A *Symposion* első nemzedékének Végeljétől olvasom az *Egy makró emlékirata*iban: „Azt mondtam, menjen a fenébe a faksszal.” „Tudom, soha sincs pénzed. De nem adott egy parát sem.” „Irtó szép meséket találtam ki neki Csicsiről. Olyan intellektuálisan szentis mesék.” „Csicsi tétovázva felállt, elindult táncolni. Igazán

1 Hans Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, 1984, 318.

2 Paul Ricoeur, *A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés*, ford. Szabó Márton, Magyar Lettre Internationale, 2001. ősz, 42. szám, 71.

szépen táncolt, ezt régen észrevettem. […] Nem csinál sok stószt, de mégis eredeti." „Csak úgy, sportból, mondta, és bal kezével félresimította a szemébe hulló hajtincset. Irtó modern frizurája volt. Nagy sűrű siskát viselt, két oldalt tincsek kanyarodtak a halántékára. Irtó tetszett a válasza. Sportból. Elnevettem magam. Sportból." „Saša Zsú mellett fontoskodott a kaucson." „Az öreg Sík mindig szentis dolgokkal jön elő." „Egész délután a városban rohangászott, vadászjaknit vásárolt, kicsit drágálta, de azért fizetett." „Intett a lányoknak, az egyikük éppen kiejtett a kezéből egy vinjakos üveget."

Ebben az idézethalmazban a stílus egyfajta pontossága, a leírás iránti szenvedély ragad meg, amikor a nyelv kanonizált szókincse a kisebbségi!?, kontaktusnyelvi!? nyelvhasználathoz idomul (például sztrip, siska, kaucs, stósz, nyolcas a fakszon, para): buja neologizmusok, a szerbből átvett szavak, tükörfordítások, tájnyelv, a jugoszláviai magyar szleng, mindez retorikai értéktöbbletet jelentő ironizált nyelv. A szavak, a szóhasználat újdonsága adja többek között a mű velejét. Ez mind olyan érték, amely egyrészt kulturális effektus, másrészt az író egyéni stílusa. És ennek a másságnak a játéka adja meg a mű pikantériáját. Végel – mint ahogyan oly sok más kisebbségben élő író – egy heterogén társadalom/közeg/ország mindennapi funkcionális lexikájából teremt művészetet.

A narratív identitás „elválaszthatatlan a személyes és a közösségi narratív identitás átalakulásaitól, melynek következtében nemcsak a szövegekről, elbeszélések sorozatáról alkotunk magunknak hosszabb vagy rövidebb időre érvényes képet, hanem magunkat és egy kulturális közösséget is felismerünk bennük és általuk."[3] A megértés nehézségét egyfajta szimplifikált tematikai szempont értékmérő figyelembevétele is befolyásolhatja. Ebben a kontextusban fontosnak tartom a kultúraelméleti összefüggések többszempontúságát; Thomka Beáta gondolatmenetét követve: hogy némiképp áttekinthetővé váljék az a szellemi horizont, amelyben az elbeszélésszövegek akár mint világmetszetek vagy mikrovilágok létrejönnek. „Az irodalom ugyanakkor természetes összefüggésébe, a kultúra kontextusába kívánkozik, ami a hagyományos közelítésekhez viszonyítva jóval tágabb keret."[4]

E világ pluralitására épül Tolnai Ottó egész szerzői mitológiája: a lokális és nagyvilági dolgok mikro- és makrovilágára. Tolnai legkülönbözőbb művészei, írói, festői, történelmi személyiségei, vagy éppen félnótás, civil „hősei" a mediterrán-balkáni sáv encik-

3 Thomka Beáta, *Világmetszetek, mikrovilágok, szemcsék*, Alföld, 1998/2., https://epa.oszk.hu/00000/00002/00026/thomka.html

4 Thomka Beáta, *Irodalom, kritika, kultúra*, Alföld 1996/2., http://epa.oszk.hu/00000/00002/00002/thomka.html

lopédiájából jönnek; itt történnek a valóság banalitásai, a „semmis dolgok", melyek egy erősen kódolt, sajátos, tolnais varázslatban mégis teljes értékű művészi világot teremtenek. Az író „A valóság átvérződő kulisszájá"-nak nevezi az írások terét, tudniillik bármit ír, ezektől a hátterektől nem szabadulhat. Ugyanis Tolnai Ottó művészetét ennek a kultúrák és hagyományok közötti átjárásnak a szuverén szabadsága hatja át. Életműve a magyar, valamint az (ex-)jugoszláv szellemi örökség, erkölcsi és politikai hagyomány elemeinek sokaságából merít és válogat. „Hiszen az ún. Nagy-Jugoszlávia azonos volt az életemmel. Egybeestek. Így hozta a történelem (...) én ugyanis megszoktam, hogy egy olyan országban élek, ahol sok nagyváros van, s valamiféleképpen mindegyikben barátaim vannak, mindegyikben otthon vagyok. Igen, előbb voltam otthon Skopjéban és Ljubljanában, Sarajevóban és Titográdban, Boka Kotorskában, Dubrovnikban és Fiumében, Mostarban és Zágrábban, mint Pesten például. Ezeregy kis intim helyem volt szerte az országban."[5] Ezt az ezernyi kis intim helyet, tapasztalatot, a sokoldalú kulturális inspirációkat kamatoztatja, billenti át saját kontextusába. Ahhoz, hogy olvasatunk során a Tolnai-szövegbe (a TOLNAI VILÁGLEXIKON-ba!) beléphessen egy értelem, egy megjelenítés, egy történet, egy név, kell, hogy a szöveg egész értelmének hordozójaként virtuálisan jelen legyen az a „reális világ" is, amelyből származik. Szerintem épp e viszonyok észlelése – a nagyon erős élő darabka valóság és a tolnais imagináció – alkotja a mű irodalmiságának egyik alapvető elemét, ezzel biztosítva a szöveg kettős, azaz kognitív és esztétikai funkcióját. Ebből kifolyólag az észlelés nem csupán aleatorikus, mivel szükséges hozzá bizonyos fokú műveltség, kulturális tapasztalat. Ezek ismerete nélkül ez a kód nehezebben működik, s az olvasó asszociációs lánca sem indul be. Tudniillik a szerző többé-kevésbé tudatos reflexióinak a gyümölcse éppen az, hogy asszociatív emlékeken alapuló játékkal gazdagítja a szövegét. Egy ilyen fiktív világban, ahol összevegyül igaz és hamis, olyan források bukkannak elő, amelyek a legmélyebb történelmi beágyazódásra hívják fel a figyelmet. „Telepakoltuk a kocsinkat rózsával, nem értette, minek nekünk ez a tömérdek szúrós virág, de hát nem tudta, hogy a Kurtág-lakás (…) előtt mi a Kürt utcában jártunk (Menekültügyi Iroda), meg hogy a rózsa számunkra a Milošević felesége hajába tűzött rózsát is jelenti, minden bizonnyal innen az ellen-*Macbeth* kifejezés is, mármint, hogy elindult,

5 Tolnai Ottó, *Költő disznózsírból. Egy rádióinterjú regénye*, kérdező: Parti Nagy Lajos, Kalligram, Pozsony, 2004, 181.

elindulhat az erdő, és az az erdő ilyen gyönyörű rózsaerdő lesz!”[6] Tolnai műveinek központjában az ilyen kreált entitásoknak a valószerűsége bizonyítható, hiszen az általa teremtett fikció tényeinek valódiságát kifinomult realista apparátus hivatott legitimálni, ezért is jelentenek az ilyen referenciákkal teli kultúra- és történelemértelmező komplexumok egyfajta művészeti és szellemi kihívást. Továbbá a deformált források, valamint a történelmileg, művészettörténetileg is megváltozott adatok, tények az irodalmi misztifikáció világára utalnak.

Végel László műveiben Tolnaihoz hasonlóképpen, de mégis nagyon eltérően a kisebbségi lét kérdéseit egy plurális gondolkodás horizontjába helyezi. A *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* című, *Városregény* alcímű, 2013-ban kiadott művében vajdasági magyarként az emberi alapkérdések tükrében hatásosan boncolgatja a – nem csak magyar – kisebbségi lét jelenségét. Regényében nagyon mélyen és sokoldalúan fogalmazza meg ennek a világnak a belső és külső szeletét. Az Ígéret Földjét a kezdetektől számos nép rohamozta meg, így mindig akadtak e térségben, a Városban, kisebbségiek és többségiek, s mindig a hatalmon lévők ünnepeltek. Végel a történelem általános fogalmainak igazságigény-elképzelését felforgatva olyan epizódokat tár elénk, olyan mítoszoknak, mikro- és makrotörténeteknek, egyediségeknek és lokalitásoknak a dramaturgiáját nyújtja, melyek emlékezetként funkcionálnak, s amelyek a város kultúrájának történetei. Újvidék történelmének demitologizált részét tárja elénk az egyéni és a kollektív emlékezet révén, erős utalásrendszert kiépítve, amely a különböző korszakok, politikai alakulatok eseményeire utal. Végel éppen e történelmi kontextus különböző aspektusait próbálja alaposan rekonstruálni. A régmúlt és közelmúlt történeti megjelenésének kérdését a fiktív történelmi narratíva keretében taglalja. Foglalkoztatja az a kérdés is, hogyan tud a kisebbségben élő bekapcsolódni az éppen létrejött, kialakult társadalmi környezetébe, milyen morális jelentőségük van a hagyományoknak, a nyelvnek, a kollektív emlékezetnek. A közösségi emlékezet egyik megnyilvánulási formája a kultúra, melynek célja a közösség identitásának a megőrzése. Az emberi létezés csakis a kultúra talaján, a társadalom keretei közt képzelhető el. A kultúra

6 *Uo.*, 93.

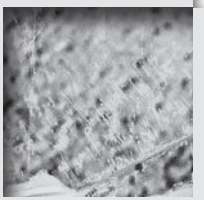

összekapcsolhatja a személyes identitást a közösségi tapasztalattal. Végel a múlt és jelen komplexitását, a város történelmi és politikai alakulatainak különféle interpretációját úgy próbálja elénk tárni, hogy „a nemzeti kultúra jelenbeli jegyei ne kényszerüljenek megismételni a tradicionális historizmus által létrehozott kizáró eljárásokat", hiszen a „modernitás peremeiről indulva a történetmondás leküzdhetetlen végleteinél találkozunk a kulturális különbségek kérdésével, mint a nemzet megélésének és megírásának zavarosságával."[7] Művét kvázi a kelet- és a dél-európai történelem szakaszába helyezi el, amikor e térség az emberi természet alakíthatóságával, a társadalmi alakulatok szétesésével és újraszervezésével kapcsolatos félelmekkel küszködött, valamint a hősi mítoszok, hagyományok és valós történelmi értelmezések nyilvánvalóvá váló letűnésével, rámutatva a különböző kulturális entitások és teljesen más történelmi végcélok érdekeinek eltérésére és szerteágazó mivoltára. Remek például szolgál a Dornstädter cukrászda lepusztulásának története, melynek főfalán először Ferenc József fotója állt, aztán Péter királyé, Horthy Miklósé, és a legvégén Tito marsallé. „Egyszer ezek az urak, máskor amazok. 1912-ben nyitott ki, szerény kis cukrászdával kezdte, ami lassan-lassan igazi városi kávéházzá nőtte ki magát. Először a császár tisztjei vezették ide a kisasszonykákat, hogy a finomabbnál finomabb sütemények meg az illatos kávé, a forró csokoládé és a teakülönlegességek mellett csapják a szelet. 1918-ban viszont a szerb tisztek lepték el a Dornstädtert. A városi inspekció ellenőrei elrendelték, hogy a főbejárattal szembeni falra Péter király arcképét függesszék Ferenc Józsefé helyett. 1941-ben a magyar tisztek kedvenc helye lett. Az ellenőr is felbukkant, aki ezúttal is intézkedett: elrendelte, hogy Horthy Miklós kormányzó úr fényképét a helyiség legszembetűnőbb pontján kell felszögezni."[8] A város különböző történelmeit egy plurális egésszé kovácsolja úgy, hogy az egyik nézőpontot a másikhoz kapcsolja, nemegyszer az egyik a másikat teljesen aláássa vagy kiegészíti vagy módosítja, s így mintegy komplex, (kvázi) fikciós történelmi narratívát hoz létre. Tengelyi László szavaival élve olyan történéseket jelöl, „amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalata meghasad és felnyílik"[9]. Lazo Pavletić (séta)kocsikázásának története egyben az elbeszélés menete is, ahol kis mikrotörténetek híján idéződik fel családtörténete, élete különös epizódjai, melyekben erősen összefonódnak az egyéni és a közös sors rejtelmei, titkai. Kiderül,

7 Mark Currie, *Elbeszélés, politika, történelem* = Thomka Beáta (szerk.) *A kultúra narratívái* [„Narratívák 3."] Budapest, Kijárat Kiadó, 1999, 37.

8 Végel László, *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje. Városregény*, Budapest, Noran Libri Kiadó, 2013, 66.

9 Tengelyi László, *Élettörténet és sorsesemény*, Atlantisz, Budapest, 1998, 43.

hogy ilyen, nemzetiségileg heterogén térség csak akkor tud „normálisan" működni, ha megtűri a másságot és a másokhoz fűződő kapcsolatok sokaságát. E regény egyrészt az emberi természet tényleges sajátosságaira mutat rá, másrészt arra, hogy az emberi lény milyen törékeny az éppen aktuális hatalommal szemben. A történet és a történelem során világossá vált, hogy Újvidéket egy kultúra nem zárhatja egészében a határai közé, hiszen szükséges, hogy más kultúrákkal összeköttetésben álljon. Minden heterogén közösség esetében fontos kiegészítő identifikációs tényező a szűkebb pátriaként megélt régióval, településsel való azonosulás tudata. A *Neoplantá*ban a csoporttudat domináns eleme Újvidék. Mivel az etnikai csoportok a primercsoport jegyeit mutatják, ezért az etnikai kötődés is sokkal erősebben hat a részt vevő személyek tudati szférájára. A nyelv, a kultúra, a terület, nagyrészt a faji hovatartozás elemeiből összetevődő objektív jellegű jelrendszer erősen megmutatkozik Végel regényében.

Balázs Attila hasonlóan – az egyén és a kollektív emlékezet révén – tárja elénk a múltnak, valamint e kicsi világ/térség – a Délvidék, vagyis a Vajdaság, közelebbről Pétervárad és Újvidék – történelmének demitologizált részecskéjét. Balázs a múlt és a közelmúlt történeti megjelenésének kérdését fiktív történelmi narratíva keretében taglalja; a *Kinek Észak, kinek Dél* című könyvben megképezi Pétervárad,[10] valamint – hol tágabb, hol szűkebb – környéke, avagy „a vidék, amely századokon át területül szolgált az egymást irtó népek tusáinak",[11] életének idődimenziójával kapcsolatos alapbeállítottságokat, melyekben rávilágít egy-egy történelmi korszak sajátos és sajátságos életgyakorlatára. Ki-be járkál a valóság és a szöveg világából, s a történelem szövegszerűségének révén visszatükrözi, létrehozza, s nem utolsósorban kitalálja a múltat – reflektálva saját értelmező, elemző, felfedező preferenciáira. Azt a múltat, melyről „történészek panaszkodnak, hogy az itt egymásra következő, egymásba olvadó népek káoszában minden összekutyulódik."[12]

10 Pétervárad mint emlékmű e regényes, helyenként filozofálgató históriában: „A pétervváradi vár IV. Ince pápától elkeresztelt bástyája alatt – ha már műalkotásokat veszünk sorra ebben a nagyokhoz képest rövidke, kimondottan sport-humor-kultúra jellegű, angyaldzsesszes fejezetben." (Balázs Attila, *Kinek Észak, kinek Dél*, Budapest, Palatinus Kiadó, 2008, 72.)

11 Balázs, *i. m.*, 95.

12 Balázs, *i. m.*, 8.

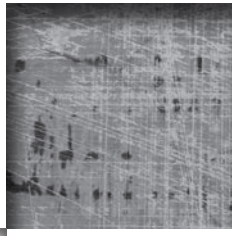

A *Kinek Észak, kinek Dél* című könyv a repedések és hiányok között végignyúló folyamatos, fiktív történelmi képet tár elénk, felidézve a kultúrák harmonikus és diszharmonikus mintázatát. E különbözőségre való utalás funkciója mintha az lenne, hogy nem engedi meg a nemzeti történelemnek, hogy csupán önmaga szemébe nézzen, hanem segítségül hívja a pluralitás szabad játékát. „Mert a történelem és a nyelv határán, a faj és a nemi szerepek peremein élve vagyunk olyan pozícióban, hogy a köztük levő különbségeket egyfajta szolidaritásba fordítsuk át."[13] Vagy ahogyan a könyvben is megidézett Ivo Andrićtól, a térség Nobel-díjas, horvát gyökerű szerb (?) írójától hangzik a fantasztikus megállapítás, mely szerint senki sem tudja, aki nem tapasztalta meg. „*Mit jelent két világ peremén születni és élni, egyiket is, másikat is megismerni és megérteni, anélkül azonban, hogy valamit is tehetnénk azért, hogy ez a két világ megmagyarázza egymást, és közeledjék egymáshoz* – Nos, azt hiszem, ez az óriáskő tudja. Olvasás nélkül is. Miként azt is tudja remekül, hogyan kísért a múlt."[14] Pontosan ezért vet széles pillantást arra az elbeszélő, hogy „mi emberek (oh, igen, mi!), hogyan nézünk ki egymás tükrében",[15] illetve úgy jeleníti meg e térség kvázi-történetét, hogy azt a „még meg nem érintett dán utazó is megértse, sőt, netalán itt-ott elhintett csipetnyi humor révén élvezhesse!"[16] A könyv ezért időbeli összefüggésbe illeszti a több forrásból kipuhatolt tényszerű információkat és jelentésteljes történeteket, „a történeti tudás gyakorlati elevenségének forrásait jelentő érzéki szemléletet és a képi bemutatás erejét vonatkoztatja a történeti ábrázolás kognitív tartalmaira."[17] Balázs tehát a forrásanyagból azt a kidolgozott tudáskészletét csatolja a saját tapasztalatához, melyben saját történelemtudása él, s e „népek útkereszteződésében, rögtönzött várótermében"[18] történeti kultúrájának mozgása zajlott/zajlik. Individuumokat és csoportokat helyez el világuk időbeli változásában, és ebben a dimenzióban bontakoztatja ki a térség társadalmi és történelmi életét.

Tolnai, Végel és Balázs könyveinek egyik legnagyobb erénye, hogy a szerteágazó kulturális alakzatokat és társadalmi folyamatokat úgy mozgatják, hogy ezek

13 Homi K. Bhabha, *DisszemiNáció. A modern nemzet ideje, története és határai* = Thomka Beáta (szerk.), *A kultúra narratívái* [„Narratívák 3."], Budapest, Kijárat Kiadó, 1999, 118.
14 Balázs, *i. m.*, 45.
15 Balázs, *i. m.*, 99.
16 Balázs, *i. m.*, 99.
17 Jörn Rüsen, *A történelem retorikája* = Thomka Beáta (szerk.), *A kultúra narratívái* [„Narratívák 3."], Budapest, Kijárat Kiadó, 1999, 45.
18 Balázs, *i. m.*, 104.

szétfeszítik a társadalom homogén elképzelését. Olyan fluktuáló időben jelölik a térséget, melyben világosan rámutatnak a polarizáltság történelmi érzékenységére, éltetve a kulturális tapasztalat heterogenitását.

Mindhárom szerző a különböző társadalmi ideológiák ingadozásai közepette zseniálisan artikulálja azokat a kulturális különbségeket, melyek az idők során e kulturális térben hoztak/hoznak létre új történelmi formációkat. Homi K. Bhabha szavaival élve artikulálja azt a nézőpontot, mely szerint „a kulturális különbség diszkurzusának szubjektuma pszichoanalitikus értelemben dialogikus és áttételes", illetve „a kulturális különbség nem csupán az egymással szemben álló tartalmak vagy a kulturális értékek antagonisztikus tradícióinak egymásnak feszülését reprezentálja."[19] Így olyan diszkurzív térben találjuk magunkat, amely a társadalmi és kulturális rendszerek felmérhetetlen különbségei megértésén keresztül megízlelteti specifikusságukat és másságukat.

Mindhárom szerző jórészt belemegy a jugoszláv mitológiába, hőseinek végzetes panteonjába, ahol a különbözőség hangja szólal meg, s mintegy távolságtartó s ugyanakkor bennelévő pozícióból képesek bemutatni a körülhatárolható másságot, s ragyogóan képesek hasznosítani a kulturális minták eltéréseit. Szövegeik végső sorban azoknak a kötődéseknek a formáiról és állapotairól szólnak, melyben az ilyen térség lehetővé teszi az ember számára, hogy bizonyos történelmi tapasztalatoknak a gazdagításán keresztül felfedezze saját entitását és világlátását, vagy úgy, hogy megerősíti, vagy úgy, hogy megváltoztatja azt. Tudniillik a különböző társadalmi, nemzeti identitások, a nyelv, nyelvhasználati formák közötti választás és a közösségszerkezet viszonya elég bonyolult akkor, amikor a többségi és egy kisebbségi csoporthoz való tartozás egyszerre van jelen, s mindenkor az adott helyzet szabja meg, hogy ezekből mely kategória válik/válhat éppen fontossá.

19 Bhabha, *i. m.*, 110.

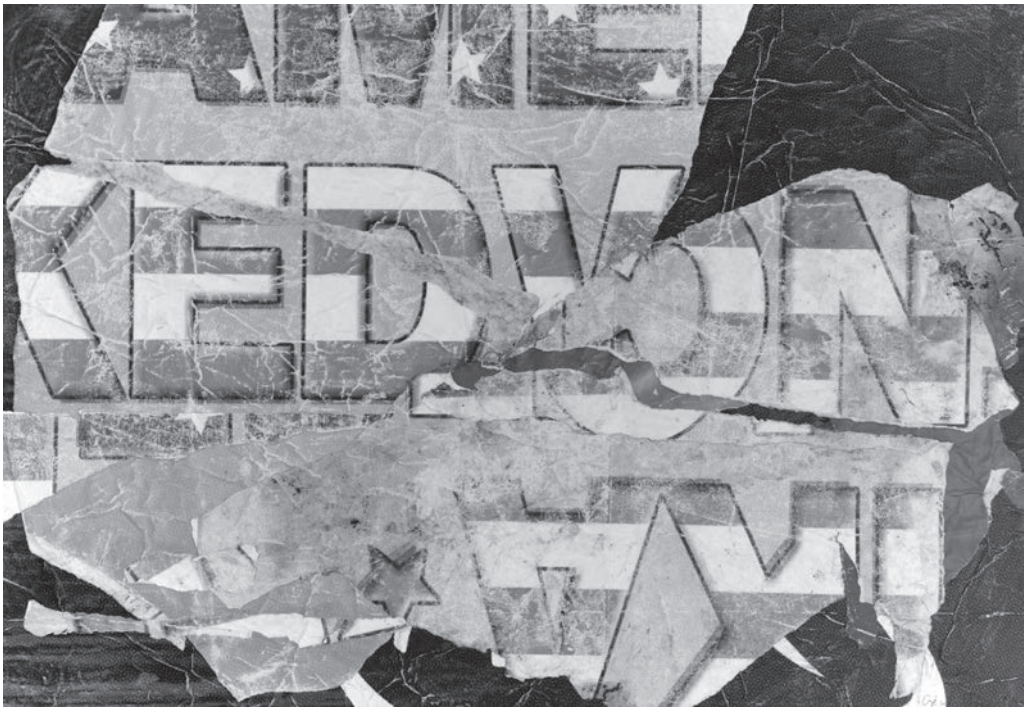

MISKOLC 3., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

MISKOLC 6., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

SZÁSZI ZOLTÁN

FLÓRA, LÁTOM, INDULSZ

AZ ÉN KÓRTÁRSAIM

Szépléptű nimfa, Flóra, vagy régi neveden Khlórisz, látom, hát elindulsz! Óvják az istenek elfelé surranó lépteid! Talpad nyomán felsóhajt a fű, s elalél, s halld csak, mint harcban lehulló bronzpajzs, úgy zörren távolodó karcsúságod után az avar, s máris nyögnek a fák. Az új szeretőd, csábítód, Zephír nyögeti őket, ó, hogy hull le gally, üres madárfészek, sárga levél, megrémült az erdő a rácsapó légtől. Ints még vissza neki, úrnő, úgy, oly kecsesen, mintha halványzöld kelmeruhád ujjaid közt csippentve emelnéd fel. Átlépve a tüskebokornak orvul kinyúló ágát elfele menésben. Még egyszer engedd megvillanni titokzatosan azt a finom bokád, így, ezt látva utoljára, boldogabban térjenek álomra a vén fák, emlékezve az életre, mely most elfele lépked tőlük. Köszönet úrnő, hogy tavasszal – jaj, mily régen volt már az, csak most veszem észre, hogy ránk orvul zúdul a hideg szél, ez a te új szeretőd sietve hozza le máris a hegyekről a télnek elejét – ideértél és oly jó volt látni, van feltámadás! Akkor, mi már korábban barnába omlott, porrá, sárrá idomult, elaludt, s már majdnem úgy látszott, végleg megnyomta a tél, a terhes idők súlya, s a múlás. Te akkor érintéseddel feltámasztottál mindent, talpad puhaságától életre szökött újra a minden is. Rég volt, látod, elinalt a tavasz s nyár is, jeget ropogtat a tél már a hegyen túl. Az érkezted idején még zsenge virágnak mára mind elfásult a szára, virága elomlott, magja széthullt. Porát elhordták a méhek, súlyos aranyló sűrű massza bújik el odvas fa mélyén, hol hatszögű lépek mértani pontos tartóként óvják az istenek italánál, a nektárnál is édesebb mézet. Emlékszel? Kék szemed színét odaadtad egész nyárra kölcsön az égnek, más királylányok a tengerrel tették ezt, ugye ismered Europé meséjét? Csak ezért lehet olyan tiszta szép ég és tenger, tengernek és égnek kékje örökké!

De jaj! Mi lesz most? Szerelmes lettél, Flóra, elvisz a nyugati szél, elcsábít Zephürosz, magával, már lépdelsz is, itt hagyod híveid. Ők belehullnak a gyászba, megeszi őket a fénytelen ősz. Lucskos és sáros lesz a reggel, a dél és az este is, didergőssé az éjjel, egyre hamarább csúszik le Apolló szekere az égen Zephürosz távoli, napnyugtát ringató földjén. Hold istennője, Szeléné arca is csak lassan kerekedik első őszi teliholddá, talán ilyenkor megsántul az idő, nézd csak, a kezdetektől végekig velünk maradó Kronosz, mintha abba a tüskébe lépett volna, melyen te kecsesen átlibbentél, drága Flóra. Vagy hívjalak Khlórisznak, régi neveden, görögül? Kiáltsam, hogy drága életet adó zöld vagy? Te, aki magad vagy a lég, a fény és az áldás! Kiáltsam, ne menj még el? Hiába tenném! Kemények az örök törvények, állhatatosak a legendák, s ha ez van, ha menned kell szerelmedhez, menj akkor!

Adj ránk még utolsó áldást, hogy átéljük a tél hidegét, megóvjuk bent a tavaszt a lélek cserepében. Mint karcsú lekythosban az óbort! Tudjuk, Északot rendelte az istenek legfelsőbbike Hold úrnőjének, Szelénének, meg hát övé a tél is, ő a hidegen mosolygó, ezüst dérrel mindent bevonó múlás, és ha így rendeltetett, meghajtjuk fejünk, nincs ellenvetés. De szívben meleget keringet az emlék, ha egy nyári perce eszünkbe jut, a rét, pagony, völgyek zugolya, vízesésben fürdő köveken átbukó jégmadár villanó színe, meleg törzsek alatt hempergő rókakölykök, bugásodó sás, millió rovar röptének apró zaja, amint zúgássá nő a fülben. Jaj, ezt nem tudjuk feledni! Khlórisz vagy Flóra, hát te nem látod elfelé menve az úton, hogyan bókolnak hálát remegve a létért az élők, s mint hajlanak meg súlya előtt végnek. Félni nem jó, tudod te azt! Mindig aggódik az ember, hombárjában kitart-e a gabona, nem esik lencséjébe bogár, nem támadja meg verembe rakott aszalt gyümölcsét egér vagy egyéb kárt rágcsáló kisállat. Ha ránk borul a tél hidege, ha szép zöld palástod kifakul itt, reményét veszti az ember. Más a téli éj, mint a nyári, nyáron táncolnak, télen dideregnek a fényes pettyek az égen, a száj körül gomolygó élet fagyos ködcafranggá fagy, s mit kiejtesz a szádon, a szó is, ember, mind elhidegül.

El kell hát rejteni mindazt mélyen, mit adtál, szépléptű nimfa, jól beosztani sok napra, mígnem elfordul újra a csillagok közt a szekér rúdja, jobb időket jósolva. És Zephürosz nem hideget, hanem langyt hoz megint. Újra lesz tavasz! Kisepri majd előtted a sok morcos halott falevelet, megtisztítja a ledobott agancsot, elhullott kisvad tetemét betakarja földdel, majd jól nő abban a zsombékban a fű! Oly sok nap van még addig! Még csak most nyitott ajtót ránk az ősz. Kunyhónk tetejét rázza a szél, a tűzhely riadtan lobogó lángot őriz. Lásd, el se mentél még jóformán, s máris hiányzol. Hogy olyan ez, mint kényszerből egymást elhagyni kénytelen szerelmesek utazása egymástól elfelé! Olyan ám! Még kezükben a másik tenyerének melege, de máris hiányzik minden. Gesztenyelevél a kéz, rozsdás semmit markol a másik helyett, nem jár játszva az ujjak közt a szél. Ami szép volt, megfakul, sápad, ernyed, tompul, s mind, ami jó, kósza emlék, csak riadó madárraj a fákon, mely hidegtől gyorsuló lépteinktől felreppen, tétován keresi az égen a napot, fázósan kereng a tájban, mint akit fájdalom kerget. Hová lett a zöld, az élő, a zsenge, a mozgó, az eleven, vidáman burjánzó élet? Flóra, látod, elmentél, s máris ilyen szomorú lett minden. Hogy viseljük békén?

Megnyugvással. A nyár eszközeit télen javítgatva, figyelmesen kövessük Kronoszt, mennyit s merrefelé lép. Bizton nem visszafelé halad ő, csak előre! Kapa és kasza, ha csorbult, jó vassal Héphaisztosz inasai, jó kezű kovácsok nyújtsák meg újra, ahogy a szekercék élét is. Kell az, fát itt az idő sokat hasogat, mert éltetni a tűz lángját másképp hogy tudnák a vének? Óvni a határt kell a dúvadtól, a vetést ki ne tapossa! Fát, mit vadhajtást hozott, metszeni formára kell ilyenkor. Míg alszik, nem fáj neki a kés vasa. Készülni kell s várni titokban, a morgó északi széllel lecsapó hófellegek csatájának idején is azt a napot, amikor megint felragyog Flóra élénkzöldje napkelet felől. Mert mi az a múló idő? Egy halk pattanás a tűzben, egy hárfa elfáradt húrjának utolsó kiáltása, egy tányér készülése zuhanás közben kő felé. Az idő tenyerünknek ágas vonalrendszere, ujjak tövén a végtelen, begyén a jel, az egyedi spiráltól sajátságos jel, hogy az vagy, aki vagy! Viseld hát békével jeleid! Olvass, mesélj, írj, énekelj, míg a munka ideje megint el nem jön. Khlórisz, vagy más nevén Flóra útját figyeld, mert mindig halad ő, meg sose áll, ő maga az élet. Látod, most a golyóbis déli felében támasztja fel az alvó rügyet, sok ottani álmodozót ébreszt. Békével dicsérd a nappalt, áldással az éjt! Eljön mindennek maga ideje, s ami eljön, majd megint elmúlik. Nimfák sose halnak meg. Az elíziumi mezőkön járkál mindig, ott szed harmatot fel, karcsú bokáján egyensúlyozva egész nyírfa testét, s a márvány fehér vállakról aláhulló drága köpenyt, azt a zöld réthez hasonlót, amelyen a nyáron olyan szépet álmodtál, kedvesed ölébe téve le busa fejed, hogy kicsordult a nyálad, mint gyermeknek! Boldogok, kik az elíziumi mezőkön járnak, s már ott az örök tavaszban élnek. Várd ki, eljön az is! Most még Kronosz méri léted, majd egyszer eldől, béke mezején találsz végleges szállást, vagy a Tartarosz, Hádész birodalmának legmélyebb bugyra lesz végmenedéked. Addig, míg eljön, minek jönnie kell, kérlek, Flórát becsüld meg! Ne gyújtsd fel zöld ruhája szegélyét, ne kormozd be szép, nyírfatörzs lábát, ne perzseld csoda finom, virágszirom puha bőrét pusztító lánggal. Várjuk együtt, hogy jobb lesz. Jobb. Mégis ezt kell hinni! Integess Flóra, gyönyörűnk, te szépléptű nimfa, kecsesen libbenj elfelé, más tájra, hova szeretőd hív!

MISKOLC 10., 2014, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

CS
ALÁ
1

SCHÄFFER ANETT

AZ IRODALOM TESTEI

FÖLDES GYÖRGYI *TEST – SZÖVEG – TEST: TESTREPREZENTÁCIÓK ÉS A MÁSIK SZÉPIRODALMI ALKOTÁSOKBAN* CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

Földes Györgyi két korábbi kötetében a Vasárnapi Kör és az 1910-es évek avantgárdjának impresszionizmusellenességével, illetve a klasszikus modernség szimbólumelvű poétikájával foglalkozott, legújabb könyvében azonban egy tágabb korszakot vesz górcső alá. A vizsgált művek és szerzők a moderntől a posztmodern utáni korszakig terjednek, az elméleti szövegek pedig még ennél is korábbra mutatnak. A tanulmánykötet már a címben is a testszöveg, szövegtest párral játszik, és a tanulmányokban egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul van jelen az ábrázolt testek és a szövegek testként való értelmezésének kérdése.

Az alcím – *Testreprezentációk és a Másik a szépirodalmi alkotásokban* – egyszerre pontosítja és tágítja a kötet által vizsgált témákat, a testreprezentációk mellett az ezzel szorosan összefüggő Másik is a vizsgálat tárgyát képezi. A kötet címlapján Sarah Baartman látható, az egyike a Hottentotta Vénuszként európai *freak show*kban közszemlére tett afrikai nőknek (erről és a Fekete Vénusz jelenségről Földes Györgyi bővebben ír a *Corpus alienum* című tanulmányban). A színesbőrű nő teste talán az egyik legszélsőségesebb Másik az európai kultúrkörben, amelyben – ahogyan ez a tanulmányokból kiviláglik – az egészséges fehér európai keresztény férfi teste jelenik meg ideálként. A Földes Györgyi által vizsgált Másikok igen széles skálán mozognak, ilyen a zsidó férfi, a beteg férfi, a színesbőrű férfi, és a legkézenfekvőbb Másik a nő maga, aki szintén lehet nőisége mellett színesbőrű, zsidó vagy beteg, illetve a „valahanyadik nem"-hez tartozó queer személyek. Ezen ideáltól távol eső, különböző mértékben ugyan, de problematikusként megjelenő testek vizsgálata amellett, hogy megmutatja miként ábrázolja a szépirodalom a Másikat, arra is felhívja a figyelmet, hogy mennyire különböző okokból válhat valaki Másikká. Így a kötet már a témából adódóan érzékenyítő munkát is végez, egymás után olvasva a tanulmányokat a különböző testi sajátosságaik miatt megalázott, a társadalom peremére vetett csoportokról és irodalmi reprezentációkról önkéntelenül is a jelen valóság hasonló problémáira asszociálhatunk. Bár talán érdemes lett volna a Másik ábrázolásának vizsgálata mellett az ideálisnak tartott test ábrázolását is bemutatni a kötetben, ez talán még látványosabbá tette volna, hogy milyen különböző indokokból állhat valaki Másikká.

A könyv első fele, az első 150 oldal, amely *A testírás és a Másik* címet viseli tulajdonképpen elméleti összefoglalóként olvasható, a három tanulmány (*Szövegek, testek, szövegtestek: A testíráselmélet irányai; Barthes és a korporalitás*; *Corpus alienum*) a test és a szöveg kapcsolatának elméleteit járja körbe. Az első tanulmány a test értelmezési módjait, a test és az identitás összefüggéseit, a korporális narratológia irányzatait, a pszichoanalízis és a kor-

porális narratológia kapcsolódásait, Roland Barthes és az ő elgondolásaihoz is kapcsolódó posztstrukturalista feminizmus irányzatait, a „semleges és más testek”-et, a queer, kiborg és szervek nélküli testekhez kapcsolódó elméleteket és írásmódokat mutatja be, így végigkísérhetjük a testtel és szöveggel kapcsolatos elméletek történetét (erre utalnak a tanulmány bizonyos alcímei is, amelyek fázisokra hivatkoznak). A két hosszú, nagy témát áttekintő tanulmány közé ékelődik a Barthes testfogalmával foglalkozó rövidebb írás, ez nem csupán azért jó szerkesztői döntés, mert megtöri a hosszú tanulmányok sorát, hanem azért is, mert az *S/Z* elemzése által előkészíti a Másik testének vizsgálatát a *Corpus alienum*ban. Az utolsó tanulmány ebben a részben a Másik testét, annak lehetséges módozatait és az idegenség konstrukció voltát vizsgálja, a külön alfejezetekben vizsgált Másikok a nő, a keleti és színesbőrű nő, a zsidó, a szörnyeteg (aki lehet zsidó vagy nő), a kiborg, illetve a hozzá némileg kapcsolódó gólem, melyek szintén lehetnek nők is, a nomád vagy régi zsidó változata, a bolygó zsidó, de emellett feltűnnek a színesbőrű férfiak, illetve a queer személyek is. Láthatjuk, hogy igen széles skálán mozognak a Másik bemutatott változatai, és az igen különböző elméletekhez köthetők. A négy fő csapásvonal, amelyen elhelyezkednek a Másikok: a nők, akik csupán nemük miatt válnak Másikká, a zsidók, akik sokkal inkább a nekik tulajdonított tulajdonságok, és nem testük valós különbözősége miatt válnak Másikká, a szörnyetegek vagy kiborgok, akik teste látványosan eltér az ideálisnak tartott testképtől, illetve a nomádok, akik a testük térbeli mozgása tesz Másikká. Ez a rövid összefoglaló is mutatja, hogy mennyire sokrétű témáról van szó, így természetesen Földes nem tudja részleteiben tárgyalni a Másikká válás módozatait, illetve minden Másik típust, ám – bár konkrét témakijelölés nincs a tanulmányban – úgy gondolom, nem is ez a tanulmány célja, sokkal inkább az, hogy rámutasson arra, hogy milyen komplex az idegenség kérdése, illetve bemutassa ennek a témának talán a legfontosabb változatait és elméleti eredményeit. Ahogyan ez a könyvbemutatón lefolyt beszélgetés során is felmerült, a kötet ezen része akár kezdő irodalmárok számára is hasznos lehet,[1] sőt egy-egy egyetemi kurzuson is jól alkalmazható lenne a téma bevezetésére. Az első és a harmadik tanulmány igen sűrű, nagy elméleti anyagot tekint át, a francia és angolszász teoretikusok munkáit is, sok fogalmat használ, így olykor nem teljesen olvasóbarát a két szöveg, azonban ezen sokat segít – az

1 Mosza Diána, *Lesznai Anna szoknyájától indult, NDiaye regényeiig jutott: Földes Györgyi Test – szöveg – test című könyvének bemutatója*, hozzáférés: 2019. 03. 12., https://www.prae.hu/article/10743-lesznai-anna-szoknyajatol-indult-ndiaye-regenyeiig-jutott/

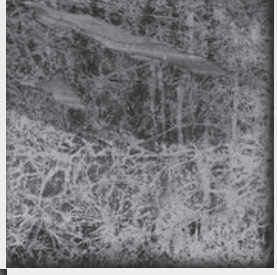

egyébként akár a téma általános bibliográfiájaként is használható – gazdag jegyzetapparátus és a szövegek kisebb részekre tagolása. Ezek a gazdag tanulmányok elmélyedésre, többszöri olvasásra érdemesek, ráadásul arra is alkalmasak lehetnek a kisebb alfejezetek által, hogy egy-egy kisebb kérdésben nyújtsanak újra- és újra fellapozható, használható támpontokat.

A további fejezetekben található tanulmányok egy-egy regény, szerző vagy akár több szerző műveinek komparatív elemzését tűzik ki célul. *A valahanyadik nem* a nők, a queer személyek és az utolsó tanulmányban Darvasi László történelmi regényeiben a mitikus, mágikus realista szereplők testiségét és szexualitását vizsgálja, így tulajdonképpen a két nembe egyre nehezebben besorolható karaktereket felvonultató szövegeket elemez, a téma sajátosságaiból is adódóan ez pedig időbeli haladással is társul, egyre újabbak a vizsgált művek, és egyre problematikusabbak a gender identitások. A fejezetbe kizárólag magyar szerzők műveiről szóló tanulmányok kerültek, és általánosságban is jellemző a magyarközpontúság a kötetre, csupán egyetlen olyan elemző tanulmány van a könyvben, amely nem magyar vagy magyar származású szerzők műveivel foglalkozik, a *Transznacionalitás, boszorkányság és hibriditás* című, mely Marie NDiaye regényeit elemzi. Földes tulajdonképpen az alapvetően francia és anglofón elméleteket alkalmazza magyar szövegek vizsgálatakor, így pedig egy újfajta, Magyarországon nem széleskörűen elterjedt szemléletet hoz be a magyar kontextusba, kimondatlanul, de az összes szöveg azt vizsgálja, hogy mennyire működtethetők a korporális narratológia és a testtel kapcsolatos elméletek a magyar irodalmi szövegeken, illetve mennyiben hasonlítanak vagy miként alakulnak át a testtel és szöveggel kapcsolatos nyugati elgondolások a magyar (származású) szerzők műveiben. Földes amellett, hogy sikeresen hasznosítja a főleg francia és anglofón elméleteket a magyar szövegek elemzésére, a magyar szakirodalomra is támaszkodik. Ez azért is fontos vállalkozás, mert bizonyos felhasznált elméletek, például amelyek a queer vagy női testekkel, a gender identitással kapcsolatosak

ún. politizáló elméletnek számítanak,[2] amelyeket olykor még mindig szkeptikusan, fenntartásokkal kezelnek régiónkban. Azonban épp úgy, ahogy a test és a szöveg kérdése elválaszthatatlan a kötet számára, az irodalomban megjelenő testek és a testekkel kapcsolatos elméletek sem különíthetőek el teljesen a politikai kontextustól és a szociológiai környezettől. Ahogy a fülszövegben olvasható fő kérdések is megmutatják a valóság és a fikció kigubancolhatatlanul összekapcsolódik a többféle formában létező test kérdésében: „[v]an-e test szöveg nélkül, van-e szöveg test nélkül? Miként íródik bele a testről való tudásunk (irodalmi) szövegeinkbe, miképp alakítják az (irodalmi) szövegek a testről való tudásunkat? Hol a test a szövegben, hol a szerző teste a szövegben, és hol a másik/a Másik teste? Ki a szöveg Másikja?". (7)

A kötet két utolsó fejezete jóval rövidebb, *A transznacionalizmus női aspektusai* fejezetben három tanulmány szerepel, amelyekben négy írónő műveiben vizsgálja a szereplők országok közötti mozgását, emellett azonban a szerzők emigrációjára, az emigráns szerzők speciális helyzetére és az emigrációval kapcsolatos elméletekre is kitér. Ahogy a tanulmányokban vizsgált szövegek is mutatják igen gyakori, hogy a migrációt tematizáló prózairodalmat emigráns szerzők hozzák létre, ahogyan Földes Jolánról és Agota Kristofról írja Földes: „megfigyelhető, hogy mindkét írónő, miközben tematikailag egyszerűen képtelen elszakadni az emigránstapasztalattól, rendszeresen a fikció területén mozog". (266) Míg az első fejezet a test esszenciális tulajdonságai (biológiai nem) és az ezekhez a tulajdonságokhoz kapcsolt vélt vagy valós jellemzőket teszi témájává (nőkép és társadalmi nem), ez a fejezet tulajdonképpen a testek térbeli mozgását és ezen mozgás hatásait vizsgálja.

A kötet utolsó fejezete, *A zsidó Másik* két tanulmánya egyikében Spiró György *Fogság*át elemzi Földes, míg a másikban a másod- és harmadgenerációs holokausztrauma feminista vetületét vizsgálja. A *Fogság* főszereplőjével kapcsolatban a regény terei és a térbeli mozgás kap különös hangsúlyt a tanulmányban. A másod- és harmadgenerációs holokausztraumával foglalkozó írás pedig összefoglalja az ennek vizsgálatával kapcsolatos korábbi eredményeket, majd legfőképpen Marianne Hirsch utóemlékezet fogalmára és emlékezet-család-fotó hármasára alapozva Csobánka Zsuzsa *Majdnem Auschwitz*, Clara Royer *Csillag* című regényeiben vizsgálja a holokauszt második és

2 A fogalomhasználatban Horváth Györgyit követem, aki *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban* című kötetében ír ezekről az elméletekről. Horváth Györgyi, *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, OPUS Irodalomelméleti tanulmányok, Új sorozat 15 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014).

harmadik generációra gyakorolt hatásának kifejezetten női vonatkozásait. Azonban nem csupán ebben az egy tanulmányban, a kötet egészében kulcsfontosságú a feminista szempont, az elemző tanulmányok többségében a női testeket és a nőiség reprezentációit vizsgálja, sok esetben női szerzők műveiben. A könyvbemutatón elhangzott, hogy „a nő felől érkezett a testhez”[3] Földes, és ez egyértelműen látszik is a köteten. Ez pedig még izgalmasabbá teszi a kötetet, hiszen míg a feminin szempontokat középpontba helyező irodalomtudományi művek igen gyakoriak a nyugati irodalomtudományban, a nők és kifejezetten női témák magyar irodalmi megjelenésével foglalkozó kötetek száma még mindig igen csekély.

A kötet remek olvasmány, a széles körű, elméletek sokaságát áttekintő és összekötő tanulmányok és a modern, posztmodern és posztmodern utáni irodalmi alkotásokat elemző írások mind igen kidolgozottak és átgondoltak, és kurrens témákkal foglalkoznak. A test és a Másik kérdése kiélezetten jelenik meg a modernség után és ennek vizsgálata sok egyéb témával, többek között a terek és az identitás vizsgálatával is kapcsolatba kerül a szövegekben. Ez a sokrétűség pedig kifejezetten jót tesz a kötetnek, hiszen amellett, hogy megmutatja, hogy a testek milyen sokféleképp működnek és válnak fontossá az irodalmi szövegekben, arra is rámutat, hogy a korporalitás mennyire hasznos szempont lehet az irodalomtudományi vizsgálatokban. Földes Györgyi kötete az MTA Irodalomtudományi Intézetében működő Corpus Alienum kutatócsoport többi eredményével (pl. a kutatócsoport nevével azonos címet viselő Helikon számmal) együtt fontos szerepet játszik a test irodalomtudományi vizsgálatának magyarországi meghonosításában, és egy újabb lépés lehet afelé, hogy a nyugati politizáló elméletek sikeresen épüljenek be a magyar irodalomtudományba.
(Budapest, Pesti Kalligram, 2018)

3 Mosza, *Lesznai Anna, i. m.*

MISKOLC 9a, 9b, 9c, 2015, KOLLÁZS,
VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 50x50 cm

rtékes
k és a

nenyek
tnek is
stakon

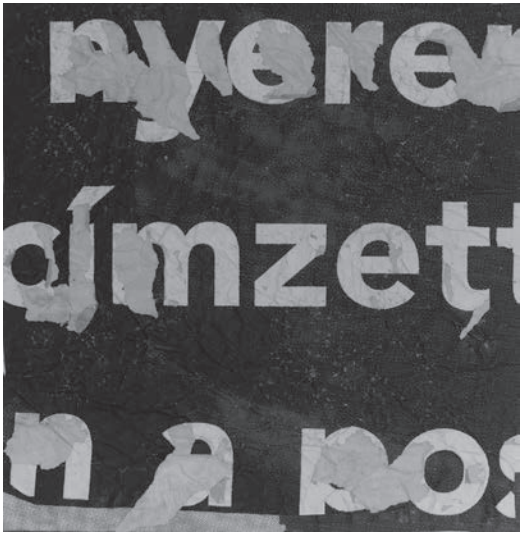
ámzett

SZERZŐINK

DÚLL KATA (1981, BUDAPEST) KÖLTŐ ▮ **FABISZEWSKA, ARIANA** (1992, KIJEV) HUNGAROLÓGUS, A VARSÓI EGYETEM DOKTORANDUSZA ▮ **FODOR PÉTER** (1976, BERETTYÓÚJFALU) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ, SZERKESZTŐ (DEBRECENI EGYETEM, ALFÖLD FOLYÓIRAT) ▮ **FRIED ISTVÁN** (1934, BUDAPEST) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM) ▮ **GÉCZI JÁNOS** (1954, MONOSTORPÁLYI) KÖLTŐ, ÍRÓ, KÉPZŐMŰVÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (PANNON EGYETEM) ▮ **KARPINSKÝ, PETER** (1971, GÖLNICBÁNYA) ÍRÓ, NYELVÉSZ ▮ **MÉSZÁROS TÜNDE** (1970, POZSONY) MŰFORDÍTÓ ▮ **NAGY MAGDOLNA** (1972, DEBRECEN) KÖLTŐ ▮ **RUDAŠ JUTKA** (1969, KARLSRUHE) EGYETEMI OKTATÓ, TANSZÉKVEZETŐ (MARIBORI EGYETEM) ▮ **SCHÄFFER ANETT** (1992, MISKOLC) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, KRITIKUS, PHD-HALLGATÓ (MISKOLCI EGYETEM) ▮ **SOKACZ ANITA** (1983, BAJA) KÖLTŐ ▮ **SZÁSZI ZOLTÁN** (1964, TORNALJA) KÖLTŐ, ÍRÓ

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – A POZSONYI MAGYAR INTÉZET KÖNYVTÁRA (VÉDCÖLÖP ÚT 54. / PALISÁDY 54.)
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

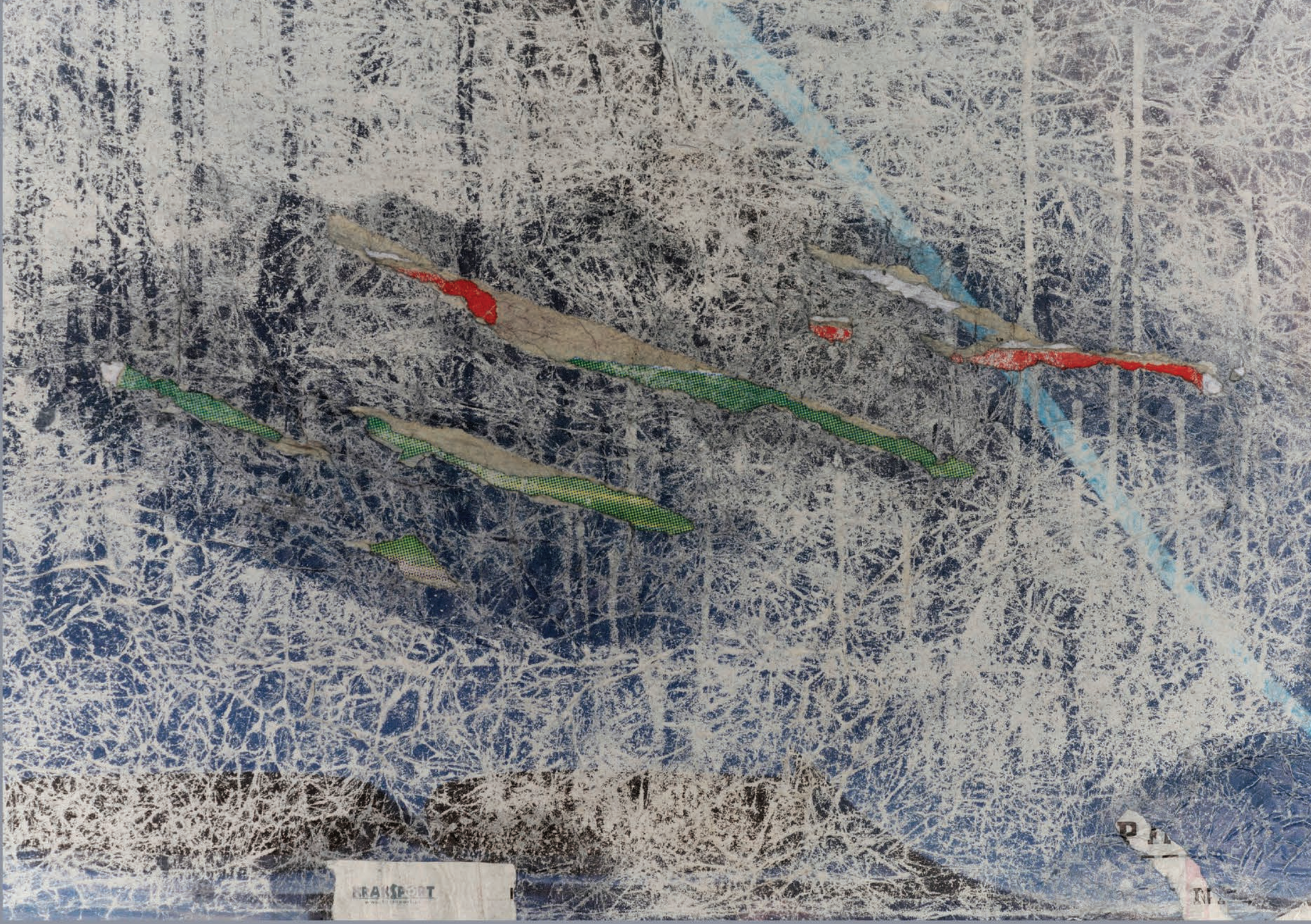

PIXEL-VÍZ, 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, 50x70 cm

MISKOLC 8., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm

MISKOLC 11., 2015, KOLLÁZS, VEGYES TECHNIKA, TÉPETT PLAKÁT, 70x100 cm